

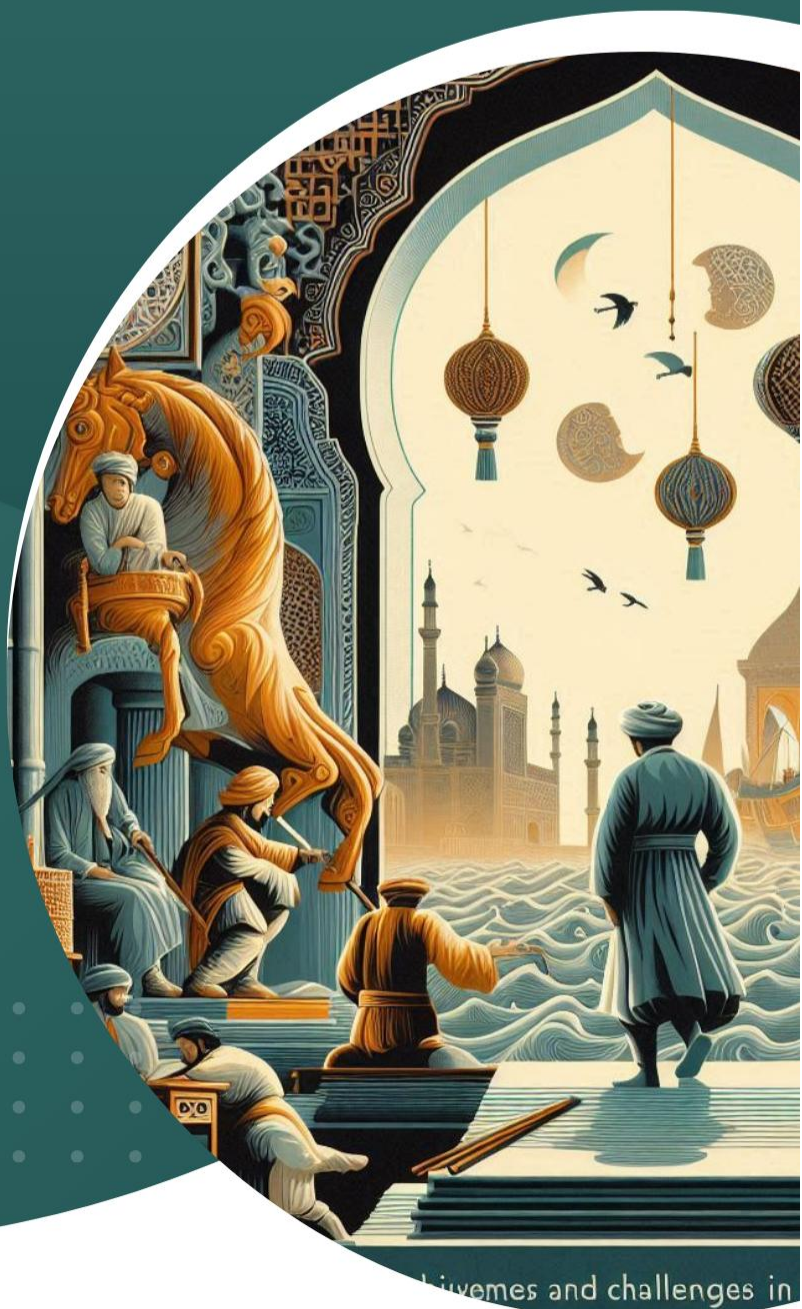
O'QUV-USLUBIY MAJMUA

TOJIK ADABIYOTSHUNOSLIGINING DOLZARB MUAMMOLARI VA UNING ZAMONAVIY YUTUQLARI

2025

ONA TILI VA ADABIYOTI
(TOJIK TILI)

MALAKA OSHIRISH MARKAZI:

SamDu Huzuridagi
PKQTVUMOMM

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ТАЪЛИМ, ФАН ВА ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ИНСТИТУТИ

ШАРОФ РАШИДОВ НОМИДАГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ
УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ МИНТАҚАВИЙ МАРКАЗИ

“Тасдиқлайман”

Минтақавий марказ директори

_____ **А. И.Бабаяров**

“ ” 2025-йил

ТОЖИК АДАБИЁТШУНОСЛИГИНИНГ ДОЛЗАРБ
МУАММОЛАРИ ВА УНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЮТУҚЛАРИ

Модулидан ўқув-услубий мажмуа

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси йўналиши: Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малака ошириш барча йўналишлари учун

Тингловчилар контингенти: Олий таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчилари

САМАРҚАНД - 2025

Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий таълим, фан ва инновациялар
вазирлигининг 2024-йил 27-декабрдаги 485-сонли буйруғи билан
тасдиқланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчи:

СамДУ Тоҷик тили ва адабиёти
кафедраси доценти, ф.ф.д. (DSc)
С.Хўжакулов

Такризчи:

СамДУ Тоҷик тили ва адабиёти
кафедраси ф.ф.ф.д. доцент С.Мажитов

**Хорижий
экспертлар:**

Тоҷикистон Миллий университети,
филология факультети профессори,
ф.ф.д. Дилмурод Ражабович Хомидов

Ўқув -услубий мажмуа Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат
университети Кенгашининг 2025-йил 30-январдаги 7-сонли баённомаси
билан маъқулланган.

МУНДАРИЖА

1	<u>ИШЧИ ДАСТУР</u>	
2	МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	
3	НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАР	
4	АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ	
5	ГЛОССАРИЙ	
6	АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	
7	ЭКСПЕРТ ХУЛОСА	

I. Ишчи дастур

Кириш

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқланган “2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар Стратегияси”да миллий кадрларнинг рақобатбардошлиги ва умумжаҳон амалиётига асосланган олий таълим миллий тизимининг сифати ошишига, Болонья жараёни иштирокчи мамлакатлари дипломларини ўзаро тан олишга, ўқитувчи ва талабалар билан алмашув дастурларини амалга оширишга кўмаклашувчи 1999 йил 19-июндаги Болонья декларациясига қўшилиш масаласини кўриб чиқиш белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”да олий таълим жараёнларига рақамли технологиялар ва замонавий ўқитиш усулларни жорий этиш, ёшларни илмий фаолиятга кенг жалб этиш, коррупцияга қарши курашиш, муҳандислик-техник таълим йўналишларида таҳсил олаётган талабалар улушини ошириш, кредит-модуль тизимини жорий этиш, ўқув режаларида амалий кўникмаларни оширишга қаратилган мутахассислик фанлари бўйича амалий машғулотлар улушини ошириш бўйича аниқ вазифалар белгилаб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”га кўра мамлакатдаги олий таълим муассасаларининг 85 фоизи 2030 йилгача босқичма-босқич кредит-модуль тизимига ўтиши режалаштирилган. Бу яқин йиллар давомида мамлакатдаги деярли барча олий таълим муассасаларининг кредит-модуль тизимида фаолият юрита бошлашидан дарак беради.

Шунингдек, мамлакатимизнинг барча соҳаларида ислохотларни амалга ошириш, одамларнинг дунёқарашини ўзгартириш, етук ва замон талабига жавоб берадиган мутахассис кадрларни тайёрлашнинг ўзи тақозо этмоқда. Республикада таълим тизимини мустаҳкамлаш, уни замон талаблари билан уйғунлаштиришга катта аҳамият берилмоқда. Бунда мутахассис кадрларни тайёрлаш, таълим ва тарбия бериш тизими ислохотлар талаблари билан чамбарчас боғланган бўлиши муҳим аҳамият касб этади. Замон талабларига жавоб бера оладиган мутахассис кадрларни тайёрлаш, Давлат талаблари асосида таълим ва унинг барча таркибий тузилмаларини такомиллаштириб бориш олдимизда турган долзарб масалалардан биридир.

Ушбу дастурда хорижий давлатлардаги кредит таълим тизимлари,

кредит тизими асосида таълим жараёнларини ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлашнинг инновацион методлари, кредит-модуль тизимида педагоглар фаолияти, кредит-модуль тизимида ўқув жараёнининг услубий таъминоти, таълим соҳасига оид қонунҳужжатлари ва уларнинг мазмуни, таълим муассасаларида коррупцияни олдини олиш ва унга қарши курашишнинг ҳуқуқий ва маънавий-маърифий асослари, олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари баён этилган.

Бугунги кунда олий таълим муассасалари томонидан таълим ва тарбия жараёнларини ташкил этишда: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, “Таълим тўғрисида”ги Қонун, фармонлар, қарорлар ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг буйруқлари каби нормативҳужжатлар қўлланилмоқда. Лекин шу кунга қадар таълим ва тарбия жараёнларини субъектлари томонидан ушбуҳужжатларни амалда қўлланилишининг назарий ва амалий жиҳатлари деярли ўрганилмаган. Бўҳолатлар олий таълим муассасаларида қўлланиладиган олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асосларини ҳар томонлама назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш ва таҳлил этишни долзарблигидан далолат беради.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Модулнинг мақсади: қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси тингловчиларини тожик тили ва адабиётининг долзарб муаммолари ва замонавий ютуқлари ҳақидаги билимларини такомиллаштириш, олий таълим муассасаларида замонавий билим асосида таълим жараёнларини ташкил этиш, таҳлил этиш, шунингдек, уларда замонавий тилшунослик ва адабиётшунослик илмининг муҳим қирралари тўғрисида кўникма ва малакаларини таркиб топтириш.

Модулнинг вазифалари:

- Тожик тили ва адабиётининг бугунги замонавий долзарб муаммоларини ва бу фанларнинг таълим жараёнларини ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлашнинг инновацион методларини таҳлил қилиш;
- Тожик тилшунослиги ва адабиётшунослигисоҳасида талабаларнинг мустақил ишини режалаштириш;
- тожик тили ва адабиёти таълими жараёнида педагоглар фаолиятини ҳамда ўқув жараёнининг услубий таъминотини таҳлил қилиш;
- тожик тили ва адабиётшунослиги таълими жараёнида олий таълимда норматив-ҳуқуқийҳужжатлар тизимини такомиллаштириш ва уларнинг қонун ва қонун остиҳужжатларини таҳлил этиш;
- тингловчиларда ихтисослик фанлари бўйича замонавий ёндашувлар ва тамойиллар асосида билимларини такомиллаштириш ва назарий билимларни амалда қўллаш кўникмаси ва малакаларини шакллантириш;

- тожик тилшунослиги ва адабиётшунослиги таълими борасида норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этишга ўргатиш;
- тингловчиларнинг нутқ маданияти ва сўзлашув қобилиятларини шакллантириш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма, малака ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Тожик тили ва адабиёти” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- тожик мумтоз адабиётининг тарихий шаклланиш омиллари, тараққиёт босқичлари ва тожик халқи маданияти тарихидаги ўрни;
- тожик мумтоз адабиёти тарихини даврлаштириш соҳасидаги тажриба ва муаммоли баҳслар;
- тожик-форс адабиётшунослигининг шаклланиш босқичлари ва унинг асосий омиллари;
- IX-XII аср адабиёти ва адабиётшунослигининг асосий хусусиятлари, ғоявий йўналиши ва йирик вакиллари, бу соҳадаги илмий ва тарихий асарлар;
- XIV – XV асрларда тожик адабиётшунослигининг юқори чўққига кўтарилиши ва унинг йирик вакиллари;
- анъана ва янгиликлар даври адабиётининг асосий хусусиятлари;
- тожик мумтоз адабиётининг асосий мавзулари, ғоявий йўналиши ва жанрий хусусиятлари;
- тожик мумтоз адабиётида асосий йўналишлар, адабий мактаб ва ижодий услублар;
- адабиётларнинг ўзаро таъсири ва алоқаси;
- янги тожик адабиётининг ижодий услублари ва йирик намояндалари ҳақида;
- шўролар даври мафкураси ва унинг бадиий адабиётга таъсири ҳақида;
- ижтимоий–сиёсий ва мафкуравий курашлар даври адабиётининг мавзу, ғоявий йўналиши ва йирик вакиллари ижодиёти ҳақида;
- адабиётшуносликнинг бошқа фанлар билан алоқаси ва бадиий таҳлилдаги ўрни ҳақидаги **билимларга эга бўлиши**;
- ҳозирги адабий жараённинг асосий хусусиятлари ҳақида;
- тожик адабий танқидчилиги ва адабиётшунослигининг йирик намояндалари ҳақида билиши;

- мумтоз адабиётнинг асосий мавзулари, ғоявий йўналиши, бадиий – эстетик аҳамияти ва жанрий хусусиятларини;
- бадиий асарларнинг эстетик – эмоционал моҳиятини ҳис эътилоши;
- мумтоз адабиёт асарларидаги ахлоқий ва маънавий–маърифий моҳиятни англай олиши, ундаги инсоний туйғулар ваҳиссий кечинмалар хусусида хулосалар чиқара олиши.
- XX аср тожик адабиётида юз берган кескин ўзгаришлар ва янги адабиётнинг шаклланиш тамойилларини;
- янги тожик адабиётининг асосий хусусиятлари, ижодий методлар сислсиласи, ғоявий йўналиши ва етук намояндаларини;
- алоҳида ёзувчилар ижоди ва уларнинг асосий муаммоларини;
- янги давр тожик адабиётида яратилган асарлар матнини, ғоявий-бадиий ва маънавий-маърифий аҳамиятини **кўникма ва малакаларини эгаллаши**;
- форс-тожик шеърятининг ўзига хос хусусиятлари ва поэтикасини таҳлил қила олиш;
- тожик мумтоз адабиётининг ҳозирги даврдаги маънавий-маърифий ва инсон камолотини шакллантиришдаги аҳамиятини англаш ва амалда қўллаш.
- XIX аср жаҳон адабиётидаги реалистик тамойиллар ва унинг турларини билиш;
- XX аср жаҳон адабиётининг асосий концепцияси, модернизм, экзистенциализм ва бошқа адабий йўналишларни билиш;
- янги тожик адабиёти тараққиётини даврлаштириш принциплари;
- давр адабиётидаги асосий ижодий оқим ва йўналишларни фарқлаш;
- илмий тадқиқот жараёнида миллий уйғониш даври тожик адабиётига оид манбалардан фойдалана олиш ва уларнинг типологик хусусиятларини ойдинлаштириш;
- танланган мавзу юзасидан умумлашма илмий хулосалар чиқара билиш;
- XX аср адабиётидаги асосий ижодий оқим ва йўналишларни фарқлаш;
- илмий тадқиқот жараёнида XX аср адабиётига оид манбалардан фойдалана олиш;
- танланган мавзу юзасидан умумлашма илмий хулосалар чиқара билиш **компетенцияларни эгаллаши лозим.**

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Тожик тили ва адабиёти” модули маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, ахборот-

коммуникация технологиялари қўлланилиши, шунингдек, маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида тақдимот ва электрон-дидактик технологияларни;

- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, блиц-сўровлар, ақлийҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, ва бошқа интерфаол таълим методларини қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Тоҷик тили ва адабиёти” модули бўйича машғулотлар ўқув режасидаги “Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси”, “Тоҷик тилшунослигининг долзарб муаммолари ва замонавий ютуқлари” “Тоҷик адабиётшунослигининг долзарб муаммолари ва замонавий ютуқлари” каби модуллар билан узвий алоқадорликда олиб борилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

- Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар мумтоз адабиёт тарихи, адабиёт назарияси, адабий танқидчилик, янги замон тоҷик адабиёти ва адабиётшунослиги соҳасида чуқур назарий ва амалий билимларга доир касбий компетентликка эга бўлади.

MODUL BO‘YICHA SOATLAR TAQSIMOTI:

№	Modul mavzulari	Tinglovchining o‘quv yuklamasi, soat				
		Hammasi	Auditoriya o‘quv yuklamasi			
			jumladan			
			Jami	Nazariy mashg‘ulot	Amaliy mashg‘ulot	Ko‘chma mashg‘ulot
1.	Муаммоҳои даврабандии таърихи ташаккули адабиёти тоҷик.	4	4	4		
2	Тамоюлотҳои тараққиёти адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои IX-XV	4	4	2		2
3	Падид омадани адабиёти маорифпарварӣ ва заминаҳои асосии ташаккули он.	2	2	2		
4	Ба вуҷуд омадани реализми танқидӣ ҳамчун услуби эҷодӣ дар солҳои 70-80	2	2	2		

5	Гузаштани адабиёти аҳди дарборӣ ба муҳити адабии шаҳр дар асрҳои XI-XII	2	2		2	
6	Пайдо шудани адабиёти тачаддудхоҳӣ ва маорифпарварӣ ва омилҳои асосии он.	4	4		2	2
	Принципҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ дар насри адабиёти муосири тоҷик.	2	2		2	
7	Тафсири бадеии ғояи истиклолияти миллӣ дар асри нав. Шеър ва насри нави тоҷик.	4	4		2	2
8	Муҳити адабӣ дар давраи темуриён ва мавқеи он дар омӯзиши таърихи адабиёти форсу тоҷику ўзбек	2	2		2	
	JAMI	24	24	8	10	6

МАВЗЎИ 1. МУАММОҲОИ ДАВРАБАНДИИ ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ АДАБИЁТИ ТОҶИК.

Дар асоси ин мавзӯ муаммоҳои даврабандии таърихи адабиёт, давраҳои асосии ташаккули таърихи адабиёти форсу тоҷик, даврабандии сулолаӣ, дарабандии асрӣ, қараёнҳои адабӣ, равияҳои адабӣ, ҳавзаҳои адабӣ, тамоюлоти нав дар масъалаи даврабандии таърихи адабиёти форсу тоҷик, адабиёти классикӣ форсу тоҷик ва марҳилаҳои асосии таърихи адабиёти мумтоз, марҳилаҳои таърихӣ адабиёти навин, марҳилаи инқори суннат ва мерсо, марҳилаи давраи ҷанг, марҳилаи давраи бозгашт ва бозёфт, адабиёти давраи эҳё, адабиёти давраи истиклолият ва ғайра шинос хоҳанд шуд.

МАВЗЎИ 2. ТАМОҶОЛОТИ ТАРАҚҚИЁТИ АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОҶИК ДАР АСРҲОИ IX-XV

Тамоюлоти таърихӣ адабиёти форсу тоҷик, рушд ва тамоюлоти ташаккули адабиёти классикӣ форсу тоҷик, адабиёти дарбор ва адабиёти шаҳр, ташаккули адабиёти форсу тоҷик дар муҳити мухталифи адабӣ, адабиёти аҳди маорифпарварӣ, таъсири сулолаҳо ба рушду такомули адабиёти форсу тоҷик ва ғайра.

МАВЗЎИ 3. ПАДИД ОМАДАНИ АДАБИЁТИ МАОРИФПАРВАРӢ ВА ЗАМИНАҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ОН.

Омилҳои пайдоиши адабиёти маорифпарварӣ, ғояҳои асосии адабиёти маорифпарварӣ, адабиёти тачаддудхоҳӣ ва ташаккули назму наср дар ин аҳд,

намояндагони адабиёти маорифпарварӣ ва таҷаддудхоҳӣ, назми аҳди маорифпарварӣ ва омилҳои ташаккули он, наср дар ин аҳд ва рушди он, публицистика ва омилҳои пайдоиши он ва ғайра.

МАВЗҶИ 4. БА ВУҶУД ОМАДАНИ РЕАЛИЗМИ ТАНҚИДӢ ҲАМЧУН УСЛУБИ ЭҶОДӢ ДАР СОЛҲОИ 70-80 АСРИ ХХ.

Ҳаёти сиёсӣ-ҷамъиятии давр ва таъсири он ба адабиёти бадеӣ. Ташкили иттиҳодияи умумиттифоқии нависандагон. Ҳизбӣ ва қолабишавии адабиёти бадеӣ. Пайгириҳои ғоявӣ аз дастурҳои ҳизбиву давлатӣ. Таҳти таъсири мафкураи абадқудрати коммунистӣ чун аз суннатҳо ва ташаккули дидгоҳи номатлуб ба ҳофизаи таърихӣ. Методи реализми сотсиалистӣ ва мавқеи он дар тақдирӣ таърихи адабиёти тоҷик. Солҳои куштору бадарғаи оммавӣ ва таъсири он ба тағйири куллии мазмуну мундариҷаи ғоявии адабиёти бадеӣ. Мавзӯ, мундариҷаи ғоявӣ ва хусусиятҳои жанрии адабиёти солҳои 30. Мавқеи С.Айнӣ дар адабиёти давр. Бозгашти Фитрат ба адабиёти тоҷик ва ҷоҳиҳои он. Воридшавии қувваҳои нави эҷодӣ ба майдони адабиёт. Шаклгирии адабиёти бачагон дар ин давр. Вазъи назм ва насри бачагонаи тоҷик дар ин марҳила. Хизматҳои Мирсаид Миршакар, Абулқосим Лоҳутӣ, Абдусалом Деҳотӣ дар инкишофи адабиёти кӯдакон. Ҷанги дуҷонибаи ҷаҳонӣ ва адабиёти тоҷик. Хусусиятҳои адабиёти давраи ҷанг. Мурочиат ба ҳофизаи таърихӣ. Адибони ҷанговари тоҷик.

1-МАВЗҶ: ҶУЗАШТАНИ АДАБИЁТИ АҲДИ ДАРБОРӢ БА МУҲИТИ АДАБИИ ШАҲР ДАР АСРҲОИ ХӢ-ХӢ

Имрӯз дар ташаккули тамаддуни миллии адабиёти даврии шаҳрҳо, хусусиятҳои фалсафӣ, таърихӣ, адабӣ-назариявӣ ва эстетикӣ онҳо, принсипҳои динию тарбиявӣ ва маънавӣ, таҳлилу тафсири моҳияти ғоявии аслии адабиёти ин давра дар асоси беғараз ва ҳолӣ аз ҳар гуна ақидаҳои сиёсӣ муғризона, мероси адабӣ ва баланди ирфониву ирфонӣ ва «ғанчи маънавӣ»-и бо ду забон (ба забони ўзбекӣ ва форсӣ-тоҷикӣ) аз ҷиҳати типологӣ ва муқоисавӣ боқӣ монда, зарурати бозомӯзии ҳамаҷониба ва боз муҳимтар аз ҳама пажӯҳиши ин масъалаҳо масунияти идеологӣ, менталитети миллии ва ифтихори таърихӣ дар насли наврас аст.

2-МАВЗҶ: ПАЙДО ШУДАНИ АДАБИЁТИ ТАҶАДДУДХОҲӢ ВА МАОРИФПАРВАРӢ ВА ОМИЛҲОИ АСОСИИ ОН.

Ҷанбаҳои мавзӯӣ ва ғоявии эҷодӣ шоирони муосир ва муосир (дузабона), равобити адабӣ дар муҳити Самарқанду Бухоро дар ибтидои садаи 20, ҳаёт ва эҷодӣ чехраҳои адабии он давра, хусусиятҳои анъанавӣ ва навоарӣ, Хусусиятҳои жанрии осори лирикию эпикӣ адабиёти давра дар ин мавзӯ аз тарафи олимони Ўзбекистон ва Тоҷикистон мавриди муҳокима қарор гирифта, хусусиятҳои мазмунӣ онҳо ӯ. Мақсади асосии мавзӯ муқоисаи принсипҳои ташаккули мафкураи миллии, инкишофи тафаккури бадеӣ, хусусиятҳои типологӣ наср ва назми ўзбеку тоҷик дар охири асри 19

ва ибтидои асри 20 дар осори шоирони бузург ва равшан кардани моҳияти иҷтимоӣ, ғалсафӣ, ахлоқӣ ва тарбиявӣ тарбиявии онҳо, адибони равшанфикру муосир, тафсири ғояҳои ифтихори таърихӣ ва миллӣ аз мероси эҷодии онҳо, масъалаҳои ахлоқию тарбиявӣ дар осори онҳо ва сатҳи таъсири ин ақидаҳо ба тафаккури насли наврас омӯхта мешавад.

МАВЗУИ 3: ПРИНЦИПҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР НАСРИ АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОҶИК.

Намуди зоҳирии адабиёти давраи шӯравӣ ва самтҳои нави насри тоҷик; фишори идеявӣ ва дигаргуниҳои процесси адабӣ. Усули эҷодии реализми социалистӣ ва мавқеи он дар тақдирӣ адабиёти бадеӣ; Навсозӣ дар самти идеявӣ, доираи мавзӯҳо ва хусусиятҳои жанрии адабиёти имрузаи тоҷик; намоёндагони асосии адабиёти муосирӣ тоҷик ва осори онҳо, ки нуқтаи назари адабию эстетикӣ худро дар эҷодиёти бадеӣ ифода мекунад.

МАВЗУИ 4: ТАФСИРИ БАДЕИИ ҒОЯИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ МИЛЛӢ ДАР АСРИ НАВ. ШЕЪР ВА НАСРИ НАВИ ТОҶИК.

Бархӯрди нав ба адабиёти даврони истиқлолияти миллӣ идеология ва фишорҳои идеологӣ; Истиқлолияти миллӣ ва ташаккули адабиёти нав; идеологияи истиқлолияти миллӣ ва принципҳои асосии ҷараёни адабии имруза; хусусиятҳои асосии адабиёти давраи истиқлолият; мавзӯ ва самти идеявӣ; дигаргунии сифатӣ дар процесси ҳозираи адабӣ ва шакли жанрҳои ифодаи он; қонуният ва бозёфтҳои бадеӣ-эстетикӣ ҳоси процесси ҳозираи адабӣ; бозёфтҳои бадеӣ ва эстетикӣ дар осори назму насри даврони истиқлол;

МАВЗУ 5: МУҲИТИ АДАБӢ ДАР ДАВРАИ ТЕМУРИЁН ВА МАВҚЕИ ОН ДАР ОМӢЗИШИ ТАЪРИХИ АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОҶИКУ ЁЗБЕК

Муҳити таърихӣ-сиёсӣ, иҷтимоӣ-фарҳангии давраи Темур ва Темуриён мавриди таҳқиқ қарор гирифта, муносибатҳои мутақобила ва рабобити адабӣ дар муҳити адабӣ, нақши падидаи ватандӯстӣ ва ҷиҳатҳои ҳоси адабиёти ин давра равшан нишон дода шудааст ва ба он баҳои объективӣ дода мешавад. Дар асоси ин мавзӯ «Анъанаҳои адабӣ дар адабиёти асрҳои 14-15 ва асосҳои таърихӣ назариявии он», «Асосҳои таърихӣ ғалсафӣ, ирфонӣ, иҷтимоӣ-ахлоқӣ ва тарбиятӣ дар адабиёти Темуриён», «Ҷомӣ ва Мактаби адабию илмӣ Навоӣ», «Давраи Темуриён» тазкираҳо ва анъанаҳои тазкиранависӣ», «Поэтикаи адабиёти форсу тоҷик дар замони Темуриён», «Самарқанду Бухоро ҷун маркази адабӣ дар замони Темуриён», «Поэтика». аз Фони Девонӣ», «Фонии девонӣ Фарҳанги оммавӣ», «Луғати басомади Фонӣ Девонӣ», «Ҷамъабастӣ ва монографияҳо бо номи «Хусусиятҳои муқоисавӣ-типологияи ашъори Фонӣ», ду китоби дарсӣ, се дастури таълимӣ, панҷ

дастури методӣ, хрестоматика, ки таҷассуми илмӣ, мероси адабӣ, таърихӣ, фалсафӣ ва публитсистии шоирону нависандагони замони Темуриён, омода намудани ҳудуди 50 мақола ва рисолаҳои илмӣ ва наشري он дар назар аст.

I. МОДУЛНИ ЁҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“SWOT-таҳлил” методидан фойдаланиш

Методнинг мақсади: мавжуд назарӣ билимлар ва амалӣ таҷрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўллари топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидӣ фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

Намуна: Анаънавӣ ва замонавӣ таълим шакллари “SWOT-таҳлил” методида таҳлил қилинг.

S	Оддӣ маърузада маърузачи талабалар, тингловчиларга кўп маълумот бера олади	Муаммоли маърузада камроқ маълумот берилади, бироқ улар талабалар онгига сингдириб берилади
W	Ёқитувчи асосан ўзи ва аълочи, қизиқувчи талабалар билан гаплашади, яъни дарсда оз сонли талабалар қамраб олинади	Муаммоли маърузада кўп сонли талабалар, тингловчилар қамраб олинади
O	Оддӣ маърузада фақат ёқитувчи режа асосида ва тайёрлаб келган маълумотлари атрофида гаплашилади	Муаммоли маърузада муҳокама жараёнида янги-янги масалалар, муаммолар юзага чиқиши, ғоялар тухилиши мумкин.
T	Ёқитувчи учун асосий тўсиқ – дастурдан чиқиб кета олмаслик, талаба учун қизиқмаса ҳам ёқитувчини эшитиб ўтириш мажбурияти	Кенг муҳокама учун вақтнинг чегараланганлиги, талабаларни мавзудан четга буришга интилишлари

Резюме, Веер методидан фойдаланиш

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айни пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренинг-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрафлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва

Намуна:

Филологиядан малака талаблари					
Собик стандартлар		Амалдаги стандартлар		Такомиллаштирилган стандартлар	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги
Хулоса:					

“ФСМУ” методидан фойдаланиш

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустақамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

-

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна.

Фикр: “Филологиядан малака талабларини халқаро андозалар асосида такомиллаштириш ва сертификатлаштириш таълим самарадорлигининг энг муҳим омилларидан биридир”.

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

Венн Диаграммаси методидан фойдаланиш

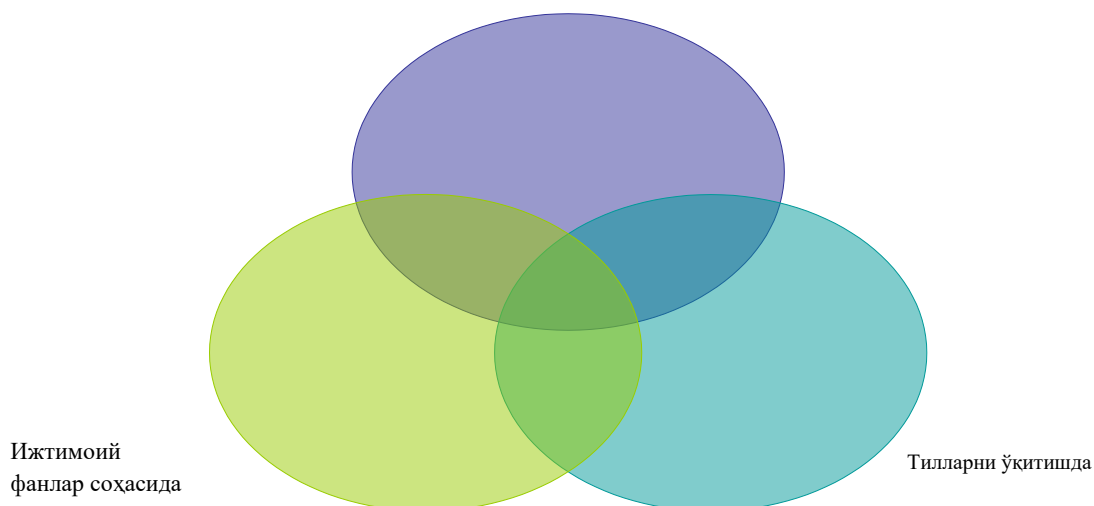
Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

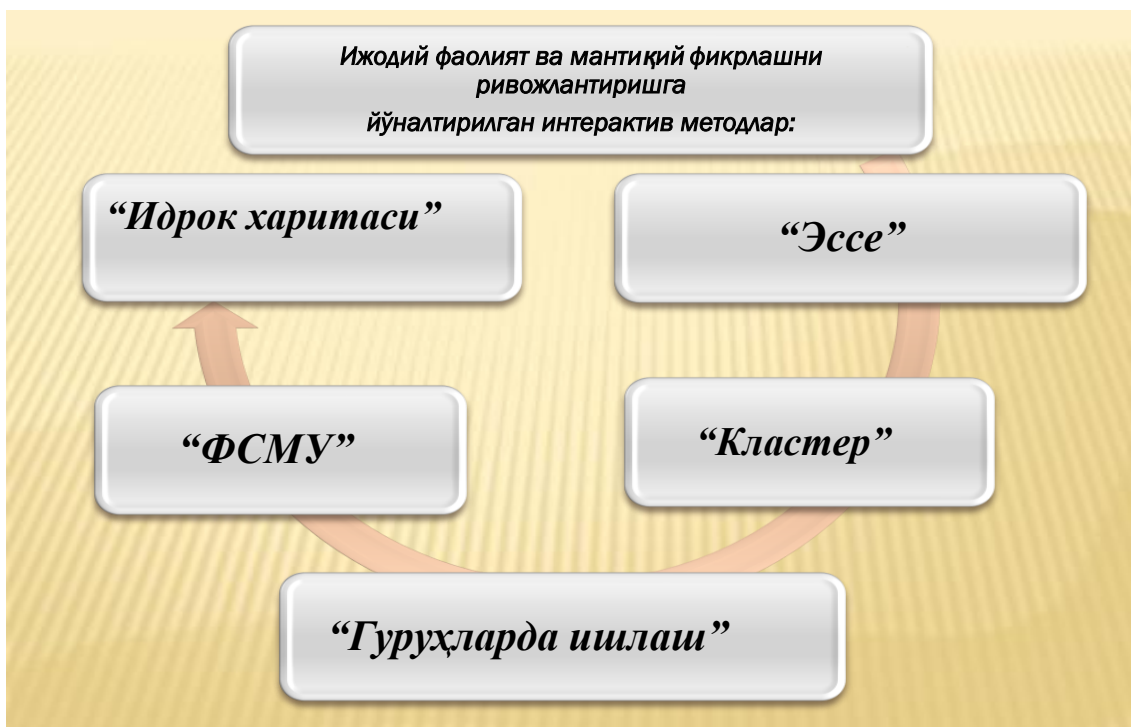
Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;
- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништириладилар;
- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштириладилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

Намуна: Филологияни турли йўналишларда ўқитишнинг фарқли жиҳатлари ўзига хосликлари

Табийий илмий йўналишда

Ўқув жараёнида муаммолар ва муаммоли
вазиятларни ечишга йўналтирилган интерфаол
методлар

*“SWOT-универсал
таҳлил”*

“Дебат”,

*Муаммоли вазият
яратиш*

“Резюме”,

“Т-чизмаси”,

*“Венн
диаграммаси”,*

“Органайзер”,

Ҳар хил чизмалар, жадваллар
ёрдамида амалга ошириладиган
интерфаол методлар:

II. НАЗАРИЙ МАНҶУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ

Мавзӯи 1. МУАММОҲОИ ДАВРАБАНДИИ ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ АДАБИЁТИ ТОЧИК.

Омӯзиши ёдгориҳои адабӣ-назарӣ ваҳам афкори интиқодии гузаштагон барои фаҳмиши дуруст ва таҳлили санадҳои таърихи адабиёт ёрии муфид мерасонад. Ба қавли Н.И.Конрад “худ мавод далели он аст, ки таърихи адабиёт таърихи тасаввурот дар бораи он низ будааст...” /Конрад Н.И. Запад и Восток; М., 1972. стр. 418/.

Бунёди таърихи ҷомеаи адабиёти ин ё он халқ бе омӯзиши амиқи афкори адабӣ интиқодии ин адабиёт имконпазир аст.

Аз ин лиҳоз омӯзиши амиқи таърихи афкори адабӣ ва интиқодии халқҳои форсу тоҷик зарурати Айнӣ аст. Муҳаққиқин бо мақсади муназзам ва амиқ омӯхтани инҳодиса таърихи онро ба давраҳо тақсим кардаанд.

Зимнан бояд ёдрас кард, ки то кунун масъалаи табақабандӣ ё худ даврабандии /истилоҳи аввалӣ саҳеҳу пурғунҷоиш аст/ таърихи адабиёти тоҷик қомиланҳал нашудааст. Дар ин боб миёни муҳаққиқин муҳолифати фикр аст. Гурӯҳе табақабандии ин таърихро ба асрҳову даҳсолаҳо муфид шумурдаанд. Бархе аз уламо табақабандии сулолавиро раво донистаанд.

Аз ҷумла муҳаққиқи рус В.Ф.Минорский табақабандии сулолавиро қўхнашуда намеҳисобад. Ў таъкид мекунад, ки истифодаи ин калима ба номи халифае ё шохеҳеч рабте надорад. Ба майдон омадани ин ё он сулола ба равиши фарҳангу адаб низ бетаъсир намбудаст.

И.С.Брагинский дар яке аз мақолаҳои бунёдиаш оид ба ин масъала “Доир ба масъалаи табақабандии таърихи адабиёти форсу тоҷик” /Брагинский И.С. Из истории таджикской и персидской литературы. М., 1972/ табақабандии таърихи адабиётро аз рӯи асрҳо ва замони кўтоҳтар ҷуғраҳият медонад.

Чунин ақида, ки таърихи адабиётро маҷмӯи адибон ва осори онҳо баҳам меоварад, ҷуғраҳияш аст. Танҳо дарҳамин замина метавон зоҳирҳодисаҳои адабро воғузошт ва моҳияти аслии онҳоро ошкор сохт. Зеро, чунон ки В.Г.Белинский таъкид мекунад, “Воқеан, бе китоб, бе нависанда ва бе хонандаҳеч адабиёт вуҷуд дошта наметавонад, ҳамчунон ки театр бе сахна, бе репертуар, бе актёр ва тамошбин; вале танҳо китоб, нависанда ва хонанда ба сари худ адабиётро тарғ намедиханд: онро рӯи халқ, ки дар таърихи он ҷорист, меофаринад” /Белинский В.Т. Избранные сочинения. Т.1, 1967, стр. 586/.

Азҳамин мавқеъ ба табақабандии таърихи адабиёт бояд наздик шуд.

Бинобар инҳам, ба назари мо, табақабандии асрӣ ба чуз мушаххасоти сиёсиву замонӣ дигар аломати тавовутдиҳанда надорад. Ёол он ки табақабандии сулолавай аз аломатҳои мушаххаси замон ҳолӣ нест, балки таърихи инкишофи адабу фарҳанги ин ё он давр ба зухур ва мақоми таърихии ин ё он сулола саҳт марбут аст.

Таърихи инкишофи нақд ва адабиётшиносии адабии форсии тоҷикиро низ муҳаққиқони мо асосан дар заминаи ақидаи Ғавқ, яъне табақабандии асрӣ матраҳ кардаанд. Ва дар асарихамин усул онро ба ду давра: асри миёна ва давраи нав қисмат кардаанд. Ва ин ду давраро ба маралаҳои ҷудогона тақсим намудаанд. Аввал се давраи асри миёнаро ба марҳалаҳои-асрҳои IX-XIII, XIV-XV, XVI-нимай аввали асри XIX ва давраи навро ба панӣ марҳала-нимай дуюми асри XIX. солҳои 1900-1925, 1926-1956, аз охири солҳои панҷоҳӯм то авохирӣ солҳоиҳаштодум ва ниҳоят аз охири солҳоиҳаштодум ба ин тараф тақсим кардаанд.

Мо зерӣ мафҳуми асри миёна муҳимтарин хусусият, қонуният ва арзишҳои нақд ва адабиётшиносии асрҳои IX ва нимаи аввали асри XIX-ро дар назар дорем. Оид ба хусусиятҳои нақд ва адабиётшиносии адабии давраи нав баъдтар суҳан хоҳем гуфт.

Чун ишорае рафт, ки “Таърихи адабиёт таърихи тасаввурот дар бораи он низ будааст”, бинобар ин баъзе хусусиятҳои назари адабро то асри мавриди назар низ ишора мекунем.

Маълум аст, ки қабл аз ислом осори адабии зиёде боқӣ намондааст, то дар ин замина қонуниятҳо ва арзишҳои нақд ва адабиётшиносӣ наққодиро дар он замон муайян кунем. Бо вучуди ин намунаҳоеҳаст, ки дар заминаи он метавон баъзе нуктаҳоро таъкид кард. Аз катибаҳои шохони Ёаҳоманишӣ, то андарзҳои корномаи паҳлавӣҳама саршор аз латоиф ва дақиқанд. “Авасто”-ву “Занд” дар мавқеи худ осори азими завқӣ ва рӯҳонӣ мебошанд. Худи “Авасто” ба сари худ шеър аст. Он мавзун аст ва ин гувоҳи он аст, ки суҳани мавзун ва номавзунро дар Ирони қадим азҳам тарҷеҳ меодаанд. Ривочи мусиқиву шӯҳратихунёгароне чун Борбаду Нақисо далели мавҷудияти шеъру суруд аст. Сурудҳои монавиён намунаи шеъри қадими динӣ ва ирфонӣ аст. “Дарахти асурик” ва “Ёдгории зарирон”-ро баъзе аз аввалин қавли мавзун донистаанд. Аз худихамин мисолҳо метавон ҳулоса бардошт, киҳарчанд дар адабиёт қабл аз ислом рисолае ё китобе дар боби нақд ва адабиётшиносӣ ба даст наомадааст, он чи зикр шуд, ба сари худ далели наққодиву суҳансанҷӣ аст.

Ин намунаҳо назари наққодии гузаштагони моро ба суҳан ифода мекунанд. Шинохтиҳарфи мавзуну номавзун худ яке аз қонуниятҳои нақд ва адабиётшиносии адабист. Таваҷҷӯҳ ба суҳани дилпазир ва кирдори шахсро

азҳарфи ў дарёфтан хусусияти тафаккури наққодии гузаштагони адаби форсии тоҷикист. Ин ҷо барои далел нақлро аз кутуби араб меорем, ки завқи Хусравро гувоҳ аст: “Хусрав вақте Ашӣ маймунро дид, ки шеър мехонад. пурсид ин кист? Гуфтанд: Ашӣ шеър бихонад. Хусрав гуфт: Ин суханро барои мо тарҷума кунед. Гуфтанд: гӯяд, ки беҳеч ранҷурӣ ё ишқеҳама шаб беҳобӣ кашидааст. Хусрав гуфт: Агар беҳеч ранҷуриву ишқеҳама шаб беҳобӣ кашидааст, пас дузд бошад”. Ин гувоҳи қареҳаи сухансанҷист.

Равиши асосие, ки дар суханшиносии ин аҳд ба назар меравад, таъйин додани сухани мавзун ва маънидор аст. Қадри сухан аз рӯи тасаввурот хеле баланд будааст. Худи мисоли болоро метавон “навъе нақд ва адабиётшиносӣ бар мабнои маънӣ маҳсуб кард” /Нақд ва адабиётшиносии адабӣ. саҳ. 185/

Муҳимтарин равише, ки дар нақд ва адабиётшиносии адабии замони Сомониву ғазнавӣ ба назар мерасад ин гароиш ба нақд ва адабиётшиносии завқӣ аст. Мисоли ин намунаи нақд ва адабиётшиносӣ муқаддимаи “Шоҳнома”-и Абӯмансурӣ. Ин муқаддима баҳси интиқодӣ ва шинохти завқии осори адаб аст. Ба поре аз ин асар таваҷҷӯҳ кунед: “Ва чизҳо андар ин нома биёбанд, ки саҳмгин намоёнд ва ин неқӯст. чун мағзи он бидонӣ ва туро дуруст гардад ва дилпазир ояд... Чунҳамон санг кучо Офаридун /Фаридун/ ба пой боздошт ва чун морон, ки аз дӯши Заҳҳок баромаданд, инҳама дуруст ояд ба наздики доноён ва бихрадон ба маънӣ, он ки душмани дониш буд, инро зишт гардонд ва андар ҷаҳон шигифтӣ бисёр аст”.

Ин поре иқтибостшуда қареҳаи наққодӣ ва сухансанҷии муаллифро нишон медиҳад. Ин қареҳа ҷӣ фазилате доштааст. Агар ифодаҳои “саҳмгин, мағзи он, дуруст, дилпазир, дуруст ояд ба наздики доноён ва бихрадон ба маънӣ, душмани дониш ва зишт гардонро “қазоват кунем ва тафсир кунем, мебинем, ки тасаввурот доир ба адабиёт, хоса осориҳунар дар он замон вусъате доштааст. Муаллиф бо итминони комил таъкид мекунад, ки танҳо касоне, ки ба маънии воқеоти саҳмгин сарфаҳм мераванд, мағзи онро фаҳм мекунанд, маънии сангеро ки Офريدун бо пой боздошт ва морони” дӯши Заҳҳокро дармеебанд. Ин кор танҳо аз дасти “доноён ва бихрадон” меояд, ки ба маънӣ ошноҳастанд. Беҳеч гуфтугӯ ин ҷо сухан аз духӯрагии осори адабӣ меравад. Яъне сухани Мавлавӣ ёд меояд, ки гуфта буд: “Қисса аз баҳри дафъи малолат нест”. Яъне “рамзошнои маънӣҳар хирасар набошад”. Доно ба ишорат азҳарфе ҷаҳонеро дарёбад.

Шеваи дигар нақд ва адабиётшиносии истехсонӣ аст. Яъне мояи суханони ононе, ки дар маҷолиси унси салотин ва умаро ба таҳсинҳарф мезаданд, низ иборат аз лутфеву шаабе будааст. Мақоми Рӯдакиро дар дарбори амир Насри Сомонӣ аз ин мавқеъ бояд шинохт. Сухани ў истехсони ҳолӣ ва бемоя набуд. Таъби амир баҳарфи Рӯдакӣ гароида буд. Агар ин тавр

намебуд, бо шунидани қасидаи “Бӯи йӯи Мулиён” амир ба роҳ намеафтод.

Яке аз хусусиятҳои муҳими нақд ва адабиётшиносии ин давра шинохти моҳияти шеър ва ағрози фунуни он аст. Далели ин гуна нақд ва адабиётшиносӣ байти Шаҳиди Балхист:

Даъвӣ кунӣ, шоири дарҳам, валеқ нест

Дар шеъри ту на лаззату наҳикмату на ҷам.

Шоир муҳимтарин ғазилати осориҳунар - лаззатбахшии онро таъкид карда, ашъореро, кихикмату ҷам (авсоф) надорад хормоя медонад. Ин ҷо усули шинохти моҳияти шеърро лаззатбахшии он тасдиқ кунад, ҳикмату ҷам назари ўро ба ағрози фунунии шеър таъин менамояд. Намунаи ҷунин шеваи сухансанҷиро дар осори Фарруҳӣ, Унсурӣ ва Манучехрӣ мебинем.

Рӯдакӣ дар мадҳ бештар ба осонии маънӣ ва ҳубии лафз таъя мекунад, ки ин далели шинохти ағрози фунунии шеър аст.

Шеваи дигари нақд ва адабиётшиносиро дар ин давра нақд ва адабиётшиносии бурҳонӣ гуфтем, ки ноқид “иддаҳои шоирро ба мизони бурҳон месанҷад ва сикату сақати онро фаро менамояд”. Назири ин гуна нақд ва адабиётшиносӣ қиёси Унсурӣ дар каломии ғазоирӣ аст.

Умуман азҳамон даме ки одамӣ ташхис медиҳад, ки яке тарзи баён аз тарзи дигаре барои адои мақсуди вай шоистатар ва ё як шеър дар қазовати вай аз шеъри дигар зеботар ва дилпазиртар аст, танқид ва сухансанҷӣ оғоз меёбад. Вале ҷунон ки Ғете фармудааст. “дониш хокистар аст ва дарахти зиндагӣҳамеша сабзу хуррам”.

Вобаста ба ин гуфта афкори адабӣ аз замонҳои қадим сар карда, то ба имрӯз вобаста ба тағйироти иҷтимоиву сиёсӣ сайри таҳаввул ва тақомули ҷиддӣ кардааст. Агар аз дидгоҳи диалектика нигарем, саранҷом воқеиятҳақди назарҳоро доир ба адабиёт ва таҳқиқи он шикастааст, зеро зиндагии воқеӣ аз мафҳум ғанитар аст.

Ҷунон ки ишора шуд, аввалин кашфи башар оид ба шинохтиҳақиқатихунар мансуби юнониён буда, Сукрот дар ин боб сухани аввал гуфтааст. Донишмандони дигари юнонӣ - Афлотун, Арасту ва Арастарх мавқеъ ва арзиши донишҳои инсониро дар бобихақдуҳақиқати шеър ва ғаразҳои он таъкид кардаанд.

Шуғли асосии нақд ва адабиётшиносӣ ва ноқидон дар қадим аз лиҳози луғат ва наҳв баҳодиҳӣ ба шеър будааст. Ҷунин тарзи маърифат асоси ақоиди донишмандони юнониро монанди Арасту низ муайян мекунад. Ҳамҷунин дар адабиёти Аҷаму Араб низ “баҳс дар боби алфозу маънӣ ва таҳқиқ дар кайфияти истеъмоли луғат ва адои мақосид /Зарринқўб/ муҳимтарин равиши нақд ва адабиётшиносии пешин буд. Ҷунин фаҳмиш. яъне муносибати эҳтиётқорона ба қалам ва парастии он анъанаи дерин ва аз эътиқоди

кадимӣён ба нирӯи эҷодкорунаи калом ибтидо мегирад. Дар қадим чун маънӣ ва мазмуни шеър назди баъзе миллат амре илҳомӣ ва қудсӣ ба назар мерасид. Ҳар чизҳадафи нақд ва адабиётшиносӣ ва мавриди баҳс қарор намегирифт, аммо ҷанбаи луғавӣ ва наҳвӣ дошт. Ин гуна фаҳмиши калом, чунон ки В.Г.Белинский низ таъкид карда буд, “мисли он ки дар оламҳамаи мавҷудот аввал дорад”, дар замонааш “ба маврид ва хуб буд ва дар он давраҳам ба он наҳар кас, балки танҳо одамони бохирад, соҳибистеъдод ва рамузфаҳм даст зада, комёб мегардиданд”.

Афкори адабӣ ё худ андешаҳои интиқодӣ доир ба адабиёт асосан дар ду шакл зӯхур кардааст. Аз “Авасто” сар карда, то имрӯз қаламкашон сухани худро доир баҳақиқати эҷоди бадеӣ гуфтаанд. Ин гуна андешаҳо дар роҳи омӯхтани таърихи нақд ва адабиётшиносӣ арзиши фаровон доранд. Дигар таълифи асарҳои ҷудогона оид ба шеър ва улуми сегона мебошад, ки дар таърихи адаби халғамон мақоми шоён доранд.

Нақд ва адабиётшиносии фаннӣ аз шеваҳои муассири таърихи нақд ва адабиётшиносии адабист. Ин нақд ва адабиётшиносӣ тақя бар саноеи бадеӣ дошт ва ба таъбири дигар, метавон гуфт, ки “ин нақд ва адабиётшиносӣ аввалин қадами матин ва устуворе буд, ки адибону наққодон дар роҳи идрокӯ шинохти латоифу маҳосини калом бардоштанд ва фунуну саноеъро малоки арзишу эътибори осори адабӣ” шинохтанд. Дар ин замина асарҳои зиёде ба майдон омад, ки дар мавқеи муносиб аз ин боб сӯхбат хоҳем кард.

Аз муҳокимаҳо бармеояд, ки нақд ва адабиётшиносии давраи аввали инкишоф асосан иборат аз нақд ва адабиётшиносии завқӣ ва истеҳсонӣ ва фаннӣ будааст. Сонитар, доираи баҳс ва таҳқиқи нақд ва адабиётшиносӣ тавсия ёфт. Бинобар инҳам ба тариқи умумӣ таъкид мекунем, ки дар аҳдҳои сонӣ, яъне то давраи нав шинохти фалсафии шеър аз муҳимтарин хусусиятҳои нақд ва адабиётшиносии адабӣ буд. Фаротар аз ин нақд ва адабиётшиносии адабӣ ба масъалаҳои шаклу мундариҷаи шеър, таърифи сухан, ҳоса сухани бадеӣ. вазъиҳолии назми ин ё он замон. доир ба эҷоди шоиру нависандагони мушаххас ва масоили дигар баҳс ба миён меоварад, ки ҷанбаи назарӣ ва илмӣаш устувортар аст.

Умуман, беҳтарин дастовардҳои таърихи нақд ва адабиётшиносии тоҷик ба асрҳои X-XV тааллуғ дорад. Баъд аз асри XV дар ин равиш, махсусан дар нақд ва адабиётшиносии фаннӣ асари муҳимме ба майдон наомадааст.

Аз ин нуқтаи назар муҳимтарин воқеоти замон ба инкишофи илму адаб ва вусъати мафкураи ҷомеа бетаъсир набудааст. Истилои араб ва зухури ислом барои тамаддуни тоисломии Аҷам фочиа буд, вале роҳи ояндаи инкишофро барои таърихи навини форсҳо боз кард. Пас аз зухури Сомониён

ва ба курсӣ нишастани шеърӯ адаби форсии тоҷикӣ адабу фарҳанги тоҷикон ба зинаҳои олиӣ рушду такомул расид. Маҳз дарҳамин замина нақд ва адабиётшиносии адабӣ ва нуктаи назарҳо доир ба адабиёт хеле инкишоф ёфт ва инҳодисаи муфид то охирҳои садаи XV идома ёфт.

Нобасомониҳо дар сиёсати ҷорӣ асрҳои XV-XIX на фақат мамлакат, балки фарҳангро низ ба вартаи харобӣ кашид. Санади баъди асри понздаҳ махсусан дар асрҳои XVIII ва XIX ба миён наомадани ягон асари барӣаста дар нақд ва адабиётшиносӣ сухансанҷӣ далели ин сухан аст. Гунаҳкори инҳодиса, албатта, манғитиён ва аҳкоми маъмури онҳост.

Аз нимаи дуҷуми садаи XIX давраи ҷадиди таърихи сиёсӣ, арзёбӣ ва фарҳангии халқҳои Осиёи Марказӣ шурӯъ мешавад. Пайдоиши ҷараёнҳои мухталифи фарҳангӣ ба тадриҷан дигар шудани тафаккури маънавӣ мусоидат кард. Мухимтарин ва судмандтарин тақдир баҳаёти маънавии ҷомеа ҷараёни маорифпарварӣ дод. Аз замони Аҳмади Дониш ба баъд назари иҷтимоии адабиёт ба воқеият густариш ёфт. Чунон ки шеърӯ адаб бори маърифатӣ, омӯзандагӣ ва арзёбӣ бар дӯш гирифт, нуктаи назарҳо доир ба мақоми шеърӯ адаб дигар мешуд. Ва инҳама ба тафаккури ҷомеа бетаъсир набуд. Махсусан мақоми осори Аҳмади Дониш дар ин замина бузург буд. Осори Аҳмади Дониш далели завоҷ ва салиқаи шинохти рисолати адабиёт дар ин давра буд. Ба қадре ки лозим аст, таърихи афкори интиқодӣ, равишҳои наққодӣ ва арзиши онҳо дар ин давра таҳқиқ нашудааст, боиси афсӯс аст.

Умдатарин хусусияти нақд ва адабиётшиносии адабии ин давраи нав, яъне садаи бистум он аст, ки дар шууру тафаккури зиёиён, ки азҳайси ҷаҳонбинӣ, дониш ва таҷрибаиҳаётию эҷодӣ дар як поя набуданд, батадриҷ нигоҳи материалистӣ ба таърих, воқеият ва адабиёту санъат қувват мегирифт. Чунинҳолат нахуст роҳи равиши нақд ва адабиётшиносии адабии тоҷикро муайян кунад, сониян, майлу ақидаҳои мухталифро дар маънидоди вазъи адабӣ, адабиёти классикӣ. анъанаву навоҳарӣ ва шакли мазмун нишон медиҳад. Азбаски дар солҳои аввали баъди инқилоб сохти сусиёлистӣ дар муборизаҳои шадиди қувваҳои иртиқоии дохилию берунӣ истехком меёфт, тарбияи рӯшанфикрони насли аввал ва ҷавон душвориҳо дошт.

Возеҳ аст, ки дар ин давра танқиди адабию адабиётшиносӣ ягон мақолаи ҷиддии тафсирию масъалагузор ва рисолаҳои назаррас ба майдон наомадааст. Инҳолат сабабҳои воқеӣ дошт. Махсусан набудани нашрияҳо ва қатъ гардидани ҷопи маҷаллаи “Шӯълаи инқилоб” /1919-1921/ барои ҷанд муддат хомӯш гардидани адабиёт ва танқиду адабиётшиносӣ боис гашт. Вале ин вазъиятро таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон ислоҳ кард.

Ҷустуҷӯҳои ҷиддӣ пайваста барои муайян кардани принсипи усулҳои бадеии инъикоси воқеият ва инсон, ки ба тақозои низомӣ нав ваҳадафҳои он

ба вуқӯъ омада буд, хусусиятҳои нақд ва адабиётшиносии ин солҳо ва баъдро муайян мекунад. Муҳаққиқон эҷодиёти аксар нависандагонро, ки аз ҷиҳати ақида ва эътиқод ба воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ замон ҳилофи яқдигаранд, ба тадқиқ гирифтаанд. Ҳамин ҳодиса доираи масъалаҳо ва рӯҳи ҳувиятҳои нақд ва адабиётшиносии адабии тоҷикро муайян мекунад.

Нақд ва адабиётшиносии адабии ин давраро вобаста ба муҳимтаринҳаводиси рӯзгор ба маҳалаҳои нақд ва адабиётшиносии маорифпарварон, нақд ва адабиётшиносии марҳалаи ҷадидия; нақд ва адабиётшиносии марҳааи инқори суннатҳо ва мерос; нақд ва адабиётшиносии давраи бозгашт ва бозёфт ва марҳалаи нақд ва адабиётшиносии асил қисмат кардан саҳеҳ аст.

Савол ва супоришот:

- 1. Тамоюлотӣ асосии даврабандии таърихи адабиётшиносӣ ва соҳаҳои он.**
- 2. Таърихи адабиётшиносии навин ва омилҳои ташаккул ва вусъати он.**
- 3. Заминаҳои инуишофи таърихи адабиётшиносӣ дар Осиёи Марказӣ ва Эрон.**
- 4. Равияҳои омӯзиши асосии адабиёт дар таърихи илми адабиётшиносӣ.**
- 5. Вақилони асосии илми адабиётшиносӣ ва осори онҳо дар марҳилаи аввал.**

2 МАВЗУЪ. ТАМОҶОЛОТИ ТАРАҚҚИЁТИ АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОҶИК ДАР АСРҲОИ IX-XV

Ин аҳд давраи шукуфоии адабу фарҳанги қавмҳои форсигӯ аст. Вазъи сиёсӣ давр, минҷумла барқарории давлати мутамаркази тоҷикон барои равақи илму фарҳанг заминаи мусоид ба вучуд овард.

Ҳарчанд зуҳури ислом то андозае ба инкишофи тафаккури меросии халқи тоҷик халал расонд, равақи муназзами адабу фарҳангро боздошт, беш аз ин сукуте дар инкишофи забони форсии тоҷикӣ ба миён овард, вале умуман ба пешрафт ва дурнамои ҷомеаи форсизабонон таъсири мусбат расонд. Ахлоқии исломи рошидӣ, ки заминааш Қуръони Муҳаммадӣ буд, ҷомеаро аз бисёр касолатҳои ахлоқиву арзёбӣ раҳой бахшид ва низоми устувори омӯзишу парваришро тарҳ ниҳод.

Робитаи мутақобилаи фарҳанги Аҷаму Араб ва баръакс, таъсири мутақобилаи онҳо раванди инкишофи илму адабро ба сӯи беҳӣ тағйир дод. Бархӯрд ва баҳрабардории арабҳо аз осори қадими ориёӣ ва тарҷумаи ин осор аз ҷониби соҳибонаш ба забони арабӣ ғановати фарҳанги арабро афзуд.

Ҳамчуни таъсири адабу фарҳанги араб ба адаби форсии тоҷикӣ хеле зиёд аст. Ин ҷо интишори улуми сегонаи арабиро ба хусус бояд таъкид кард, ки яке аз заминаҳое буд барои равнақи нақд ва адабиётшиносии адабии асрҳои миёна. Нақд ва адабиётшиносӣу шеърӣ араб дар пайдоиши ин соҳа таъсири фаровон дошт.

Ислом, ки ба уламо мақоми аввал меод, ба ташаккули мактабҳои мухталифи адабӣ мусоидат кард, яъне барои равнақи илму адаб заминаи мусоиди арзёбӣ фароҳам овард. Нашр ва интишори кутуби илмиву адабӣ, тазокир ва луғатҳои арабӣ боиси пайдоиш ва равнақ ёфтани соҳаҳои мухталифи илму адаб дар форс гардид. Бо вучуди маҳдудиятҳои мазҳабӣ, ки ҳулафои рошидӣ эҳе карда буданд. бо вучуди он ки фосилаи форсигӯён ба сукути забон ва адаби зотии хеш тан доданд ва аъроб дар зиндагӣ ва тафаккури зотии онҳо таҳрифоте ворид сохтанд, ислом дар таърихи баъдӣ омили пешрафт ва пешбар гардид.

Таъсис ва равнақи бемонанди давлати Сомониён барои эҳеи тамаддуни форсӣ, ки акнун ангезаҳои зиёдеро аз мероси арабу Юнону Рум бо худ дошт, ба пайдоиш ва инкишофи илму адаб дар заминаҳои беҳтаре мусоидат кард. Инҳодиса заминаи асосии иҷтимоиро барои ташаккули нақд ва адабиётшиносӣ, ба хусус нақд ва адабиётшиносии фанӣ ба вучуд овард.

Нахуст агар таълифоти арабӣ мактаби назарии таълим шуда бошад, баъд ба воситаи араб таълифоти донишмандони Юнону Руми Қадим, ба хусус тарҷумаҳои суриёиву арабии “Фанӣ шеър”-и Арасту ворид гардид, ки тафаккури фалсафӣ, аз ҷумла афкори назарии уламои моро доир ба шеърӣ адаб дигар кард. Дар ин замина мактаби наққодии форсӣ ташаккул ёфт. Рисолаҳои Абӯнасири Форобӣ “Рисола дар бораи қонунҳои санъати шеърӣ”, Ибни Сино “Дар бораи санъати шеърӣ”, Ибни Рушд “Китоби шеър” ва Насириддини Тӯсӣ “Дарҳадди шеър ваҳақиқати он”, ки “як навъ шарҳу гузориши “Поэтика”-и Арасту мебошанд, аз намунаҳои аввалини афкори назарӣ ва интиқодӣ доир ба шеър ва ғаразҳои он мебошанд. Нашри ин панӣ рисола зерӣ як ҷилд аз тариқи нашриёти “Ирфон” бо танзим, тасҳеҳ ва тавзеҳоти донишмандон, шодравон Ш. Ҳусейнзода ва Х.Шарифов ин ақидаро бори дигар собит мекунад.

Ҳамин тариқ, дар таърихи инкишофи нақд ва адабиётшиносии ин давра ду равияи асосӣ ба назар мерасад, ки яке шеваи амалӣ ва дигаре назарист.

Заминаи устувори шеваи назарӣ дар нақд ва адабиётшиносии форсии тоҷикӣ аввалан кутуб ва расоили дастурии арабӣ бошад, сониян муҳимтарин замина осори Суриёӣ ва Юнону Руми қадим буд.

Чунон ки дар фавқ ёдрас шуд, зерӣ як ҷилд нашр гардидани ҷаҳор рисолаи донишмандони форсу тоҷик худ далели таъкиди ин масъала аст ва

ин “рисолаҳо асоси равияи фалсафию мантикии назарияҳои шеърӣ гузаштаи моро ташкил додаанд” /Фанни шеър. сах. 14/. Зимнан бояд гуфт, ки китоби Арасту ба тавассути тарҷумаву тафсирҳое, ки дар шарқ аз ҷониби донишмандони форсу араб сурат гирифт. умри дубора ёфт ва сонитар дар Аврупо низ машҳур гардид. Аз донишмандони шарқ Ал-Киндӣ аввалин касест, ки ба ин асар шарҳу тафсир навиштааст ва баъди ӯ ин корро Форобиву Сино кардаанд. Вале рисолаеҳое, ки дар Шарқ ба тафсири китоби Арасту ба вучуд омадаанд, нисбат ба китоби муаллими аввал тафовути ҷиддие низ доштаанд. Аз ин мавқеъ шеваи назарии нақд ва адабиётшиносии форсии тоҷикӣ дар пайравии сирфи афкори адабии юнонӣ, шакл нагирифтааст, балки равишҳои хоси худро низ пайдо кардааст.

Равияи назарии нақд ва адабиётшиносӣ асосан дар асрҳои X-XI пайдо шуда, дар аҳдҳои XII-XIII инкишоф ёфта, дар садаи XV ба авӣ тараққиёт расидааст. Пешвоёни ин соҳаро дар ин замина метавон ном бурд. Инҳо Юсуфи Арӯзӣ, ҳасан ибни Каттони Хуросонӣ, Муҳаммад ибни Умари Родуёнӣ, Рашиддадини Ватвот, Шамси Қайси Розӣ, Шарафиддини Ромӣ, Тоҷ ал-Ҳаловӣ, Ваҳиди Табрезӣ, ҳусайн Воизи Кошифӣ, Атоулло Маҳмудихусайнӣ ва дигарон будаанд.

Маҳз ба тавассути осори назарии ин гурӯҳ идроки бадеӣ ва шинохти илмӣ қонунҳои адабиёт, махсусан шеър шакл пайдо кард ва устувор гардид. Диди назариву интиқодӣ оид ба шеър ташаккул ёфт. Шеър аз назари шакл ва маънӣ мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирифт. Истилоҳи “нақд ва адабиётшиносии шеър”, ки моҳият ва равиши нақд ва адабиётшиносиро муайян мекунад. маҳсулиҳамин давра аст.

Шеваи амалӣ аз равишҳои дигари таърихи нақд ва адабиётшиносии асрҳои миёна аст. Ин равиш мубтанӣ бар афкори адабии шоирон ҷиҳати шарҳу тафсири каломӣ мавзун мебошад. Зухури ин тамоюл то андозае ба таъсири адаби Юнону Рум вобаста бошад, минбаъд хусусиятҳои хоси инкишофи худро пайдо кард.

Дарҳамин замина назари шоиронро ба шеърӣ якдигар метавон тарҷеҳ дод. Дар ин боб гоҳе шеърӣ ҷудогона мавриди таҳқиқ қарор мегирад, гаҳи дигар осори шоироне дархурди қазоват мегардад. Назари Рӯдакиро ба шахсият ваҳайсияти шоирии Муродӣ, Шаҳидӣ ва Фароловӣ дарҳамин боб метавон мисол овард, ки поёнтар ин масъала тафсири комилтаре хоҳад ёфт.

Дар боби пешин мо санадҳое аз намунаи осори завқии замони қадим зикр кардем. Ин ҷо бо мақсади амиқ донишҷӯи шеваҳои мухталифи наққодӣ ва бурду боҳти равишҳои ҷудогонаи он мухтасаран таърихи инкишофи онро баррасӣ хоҳем кард.

Имрӯз рӯшан аст, ки осори мустақиле оид ба нақд ва адабиётшиносӣ

дар таърихи адаби қабл аз ислом дастрас нест. Агар боби аввали “Калила ва Димна”-ро аз каломи Бузургмехр дарҳамин радиф ба шумор оварем. Агар ин санад воқеан дар паҳлавӣ вучуд дошта бошад, пас он рисолаест интиқодӣ дар боби ахлоқӣ ва аз лиҳози таърихият қобили таваҷҷӯҳ аст. Рисолаи оини нома навиштанро низ метавон аз осори нақд ва адабиётшиносӣ ба паҳлавӣ донист. Ин рисола усули номанависиро ташвиқ карда, фароҳуриҳол навиштани номаро таъйид мекунад. Бо ин муаллиф хубу бадро дар номанависӣ тафовут медиҳад.

Баъд аз ислом қадимтарин осор ба аҳди Сосонӣ мерасад. Мутаассифона, аз ғўяндағони ин давра осори арзанда боқӣ намондааст. Фақат аз номҳое ёдҳо дар навиштаҳо мондааст. Муҳаммад Васифро зикр кардаанд, ки шоири пурсор набудааст. Абӯҳафзи Суғдӣ, Абулаббоси Марвазӣ девон надоштааст. Ба қавли Авфӣ далеле нест, собит кунад, ки Фирӯзии Машрикӣ чӣ хидмате дар шеъри форсӣ кардааст. Боҳанзалаи Бодғисӣ низ чунин рафтааст. Аз анвои нақд ва адабиётшиносии завқӣ низ санади ҷолибе дар даст надорем. Суханони Аҳмад бинни Абдуллоҳиҳучистонӣ дар боби таъсири шеъриҳанзала ҷанбаи интиқодӣ дорад ва мубтанӣ бар ҷанбаи ахлоқӣ ва динист. Беш аз он чунин суханони Яъқуби Лайсро - “чизе ки ман андар наёбам, чаро бояд гуфт”-ро метавон навъе аз нақд ва адабиётшиносии маънӣ шинохт.

Дертар, яъне дар аҳди Сомониёну ўзнавиён нақд ва адабиётшиносии завқӣ то андозае нумўъ ёфт ва муқаддимаи “Шоҳнома”-и Абӯмансурӣ далели даъвост.

Мо дар боби қаблӣ барои баъзе хусусиятҳои нақд ва адабиётшиносии асрҳои миёнаро таъкид кардан аз муқаддимаи “Шоҳнома”-и Абӯмансурӣ иқтибос карда будем. Ин ҷо дар ин боб лозим аст муфассалтар сухан гуфт.

Ин муқаддимаро дар аҳди Сомониён ба “Шоҳнома” навиштаанд. Дар ин муқаддима доир ба “Шоҳнома” ва моҳияти дostonҳои он баҳси ҷолиби интиқодӣҳаст. ки имрӯз низ хусусияти омўзандагӣ дорад. Ин ҷо сухан азҳадди тасвир, усули он. моҳияти он ва ҷанбаи таҳаюлотии он меравад. Дар ин муқаддима аввалин “шояд ишораи назарӣ доир ба тарзи тасвири румонтикӣ меравад, ки бисёрҳам ҷолиб аст. Беш аз ин, муаллиф миёни он чи ки лар воқеият аст ва он чи дар тасвири нависанда ғунҷидааст, фарқ мегузорад. Ў адабиёти хос. яъне тасвири таҳаюлиро аз сухани оддӣ тарҷеҳ медиҳад ва ба назари ў “ин гуна сухан дуруст ояд ба наздики доноён ва бихрадон ба маънӣ”. Яъне муҳимтарин натиҷаи осори адабӣ маънии он аст. Вале ба маънӣ низ наҳама сарфаҳм меравад. Инҳама гувоҳӣ қареҳаи наққодии муаллифи муқаддима аст.

Дар таърихи нақд ва адабиётшиносии ин аҳд маҷлису мунозираи

аҳкоми онро низ метавон ном бурд. Ҳарчанд санадҳои он таъриххӯдуд ва мушаххасоти нақд ва адабиётшиносии ин давраро комилан ошкор намекунад, вале арзише дорад. Ин гуна баҳсҳо қареҳаи суҳаншиносии аҳли завқ ва мамдӯҳону надимони ишонро ба дурустӣ тасдиқ мекунад. Қариҳаи суҳаншиносии Насри Сомониро муносибати ӯ ба шеърӣ Рӯдакӣ собит месозад. Ва баръакс, “фароҳуриҳол” суҳан гуфтани Рӯдакӣ ва дар табъи амир асар гузтоштани шеърӣ ӯҳодисаи содда нест. Вазири донишманд Балъамӣ Рӯдакиро беназир мешинохт. Вазиддудаулаи Дайламӣ онҳоро, ки ба лаҳҷаи табарӣ шеър мегуфтанд, арӣ меод.

Аз шоҳони ин аҳд Маҳмуди ғазнавӣ шеърдӯст буд. Ҳатто Муҳаммад Авфӣи Бухорӣ ба ӯ номи шоирӣ бастааст. Беш аз ин чунин истиқболи ӯ аз “Шоҳнома” низ гувоҳи табъи ӯст. Мегӯяд: “Ҳама “Шоҳнома” худҳеҷ нест, мағарҳадиси Рустам ва андар сипоҳи манҳазор мард чун Рустамҳаст”. Тафсири ин матлабро Заринқӯб хеле равшан дарёфтааст, ки иқтибос мекунем: “Далели адами ба сирати ӯ шеър нест, балки нишон медиҳад, ки таъсири суҳанони сироятomezи руқабони Фирдавсӣ ва касоне, ки аз тариқи тамаллуғ ва муомила Рустаму Искандар ва Баҳману Дороро бандаи Маҳмуд мешумурдаанд, дар вучуди ӯ қавӣ будааст. Суҳани ӯ дар боби байте аз “Шоҳнома”, ки бино ба қавли Авфӣ, Ҳоча Маймандӣ дар ҷои муносиб бар он подшоҳ хонд ва ӯ пурсид: “Ин байт кирост, ки мардӣ аз ваҳме зояд”, худ нақд ва адабиётшиносӣ аст ҷолиб, ки аз таъсири шеър дар вучуди ӯҳикоят мекунад. Писараш Амир Муҳаммад низ, ки гӯё аз маърифвати шеърӣ тозиву порсӣ бебаҳра набудааст, зоҳиран дар нақд ва адабиётшиносии ашъор алоқа ва эҳтимом доштааст ва Фарруҳӣ муқаррар ба нақд ва адабиётшиносии ӯ ишорат кардааст. /Нақд ва адабиётшиносии адабӣ. саҳ. 470/.

Муносибати Унсурӣ ва бародари Маҳмуд Абуяъқуби Юсуф низ далели завқ аст.

Султон Масъуд низ аз адабу шеър оғаҳӣ дошт. Рафтори ӯ бо Масъуди Розӣ далели нуктасанҷии ӯст. Санадиҳодиси Манучехриро амр медиҳад то ба шеърӣ ӯ ҷавоб гӯяд, вале наметавонад, низ басо ҷолиб аст. Вале инҳама аснод кофӣ нест, ки равишҳои завқӣ ва фанниро дар тафаккури салотину маҷлисиён ва надимони онҳо муайян кунем. Бо вучуди он ин санадҳо низ бешу кам далели завқӣ идроки латоифи шеъранд. Фаротар аз ин далолат мекунанд, ки онон аз рамузу дақиқи нақд ва адабиётшиносӣ низ беҳабар набудаанд”.

Тасаввуроти дигаре вобаста ба шинохти моҳияти шеър ва ағрози он низ ҷо-ҷо ба назар мерасанд. Масалан, чунин байти Шаҳиди Балхӣ интиқоди гиро аз шоирест:

Даъвӣ кунӣ, ки шоири даҳрам, валеқ нест
Дар шеърӣ ту на лаззату наҳикмату на чам.

Шаҳид лаззатуҳикмату чам /авсоф/-ро аз шароити умдаи шеър медонад ва бо ин хусусияти омӯзишии онро таъкид мекунад. Шеър, ба назари ӯ танҳр мояи тафреҳ нест, балки воситаи таълим низҳаст. Дар қасидаи “Корвониҳулла” Фарруҳӣ шеърро ба дебову парниён монанд мекунад, ки ишорате ба “чанбаи санъати шеър аст”. Фарухӣ ба хотири танҳо санъат напазируфтааст. балки саҳли маънавиро фазилати шеъри асил медонад. Дар ин боб фармудааст:

Кирдори ту ба наздиҳама халқ мӯъҷаз аст,
Чун назди шоирон сухани саҳли маънавӣ.

Каломи мавзун назди шоирон бо сухани саҳли маънавӣ азбу дилнишин аст. Аммо ин гуна шеър, ки пурмаънист, ба воситаи санъат хотирангез хоҳад шуд ва ин аз шароити умдаи шеърӯ шоирист. Унсурӣ “чун маонӣ чамъ гардад, шоири осон бувад”, мегӯяд. Вале ӯ таъбиру баёнро низ аз муҳиммоти шеър медонад.

Дар ин миён назари Рӯдакӣ ба шеърӯ шоирӣ хос аст. Худро “шоири наву нагувора” дониستاني ӯ як навъ таъкиди сабки шоирии ӯст. Беш аз ин зимни тафсири ин калом муносибати ӯ ба шаклу мазмуни шеър равшан мегардад. Сониян ин тарзи идроки ӯро ифодаи “лафзҳама хубуҳам ба маънӣ осон” тақвият мебахшад. Рӯдакӣ маҳз мадоеҳро иборат аз чунин фазилат медонад.

Рӯдакӣ аз лиҳози шакл шеъреро меписандад, ки лафзи хуб дошта бошад, саҳли мумтанеъ бошад, вале беш аз ин маънии осон дошта бошад. Ба назари ӯ, мақсуд танҳо аз ин гуна шеър баҳосил меояд.

Кисоии Марвазӣ ғазалро бар дурӯғ тарҷеҳ медиҳад. Ва аз як шеъри шиквоии Манучеҳрӣ низ бар меояд, ки “дар он давра мадҳро низ бар дурӯғу газофа мубтанӣ мешумардаанд ва ғолибан баҳар қас аз аҳли тамиз шеър арза мешудааст, онро ибтидо то интиҳо яксар дурӯғ мепиндоштааст ва ин тарзиҳукм дар боби шеър аз ривочи мафҳуми нақд ва адабиётшиносии ахлоқӣ дар ин давра низҳикоят мекунад” /Нақд ва адабиётшиносии адабӣ, саҳ. 189/.

Чунон ки ишора шуд, яке аз шоҳаҳои нақд ва адабиётшиносии ин аҳд нақд ва адабиётшиносии фаннист. Ҳарчанд китобе дар даст нест, вале аз таваҷҷӯҳи шоирон ба ин масъала бармеояд, ки заминае барои дарки бадеъ ва арӯз будааст. Назар ба қавли муаллифи “Ҳадоиқ-ус-сеҳр” Абӯсаид Аҳмад бини Маншури Самарқандӣ китобе дар санъати муталаввин тасниф карда, ки Хуршедӣ ба он шарҳ навиштааст. Беш аз ин дар шеъри унсуриву Фарруҳӣ

ваҳатто Фирдавсӣ таваҷҷӯҳ ба саноеи лафзиву маънавӣ хеле зиёд аст. Ба қавли Зарринқӯб “номи саноеи бадеъ низ зоҳиран аввалин бор дар шеърӣ Унсуриву Фарруҳӣ омадааст”.

Ғайр аз бадеъ доир ба илмҳои дигар низ таснифоте будааст, китобҳои дар луғату адаб, монанди “Китоб-ул-байн”-и Халил бини Аҳмад, “Таҳзиб-ул-луғат”-и ҳарчӣ мавриди назар будааст. Тарҷумаҳои шеърӣ форсӣ ба арабӣ ва билакс низ дар ин боб санад аст. Назар ба қавли тазокир дар арӯз низ китобҳо таълиф шуда, вале аз байн рафтаанд. Дар муқаддимаи “Тарҷумон-ул-балоға” ба кутуби Юсуфи Арӯзӣ ва Абӯаллои Шустарӣ ишора мешавад, ки пештар таълиф шуда. Дар ин аҳд китоби аввал дар боби арӯзу қофия ба Абулҳасани Алӣ Баҳроми Сараҳсӣ мутааллиқ аст. Кутубҳои дигар, аз ҷумла “Канз-ул-қофия”, “Ғоят-ул-арӯзайн” ва “Рисолаи хучаста”-ро низ аз ӯ донистанд. Санади ҷолиб он аст, ки маҳзҳамин рисолаҳоро Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар “Чаҳор мақола” барои омӯзиш ба шоирони ҷавон тавсия мекунад. Шарҳи ҳол ва намунае аз ашъори форсӣ ва арабии Абӯмансур” Иброҳим Маърум ба Бузургмехр дар “Лубоб-ул-албоб” ва “Татимат-ул-ятима” нақл шудааст. Шамси Қайс низ ўро аз зумраи арузиёни Аҷам мешиносад.

Савол ва супоришот:

- 1. Марҳилаи аввали инкишофи илми адабиётшиносӣ ва равияҳои асосии он.**
- 2. Адабиётшиносӣ ва нақди фаннию завқӣ ва хусусиятҳои асосии он.**
- 3. Мавқеи тазкираҳо дар инкишофи илми адабиётшиносӣ.**
- 4. Омилҳои инкишофи илми адабиётшиносӣ дар ин аҳд.**
- 5. Асарҳои илмӣ адабиётшиносӣ ва таснифоти онҳо.**

Мавзӯи 3. ПАДИД ОМАДАНИ АДАБИЁТИ МАОРИФПАРВАРӢ ВА ЗАМИНАҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ОН.

Ибтидои асри XX бо тезутундии воқеаҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ дар таърихи халқҳои Осиёи Марказӣ характернок аст. Таъсири сиёсати мустамликадоронаи Руссия дар ин давра дар тамоми соҳаҳои ҳаёти мардуми маҳаллӣ, ки зери тасарруфи Руссияи подшоҳӣ даромада буданд, ба мушоҳида мерасад. Ин марҳилаи таърихӣ аз охири асри XIX сар шуда то солҳои 1926 идома ёфтааст ва он дар ҳаёти сиёсӣ-иқтисодӣ, маданияту маишӣ аз ҷиҳати вусати воқеаҳои таърихӣ мавқеи муҳиме дорад.

Дар натиҷаи доман паҳн кардани сиёсати мустамликадоронаи ҳукумати подшоҳӣ беҳукукиву қашшоқӣ ва бенавоию

ранчбарии аҳолии маҳаллӣ торафт меафзояд. Гарчи дар ин давра дар шаҳрҳои гуногуни Осиёи Марказӣ корхонаҳои хурд-хурди саноатӣ (зааводҳои пахтадозакунӣ, равшанбарорӣ) консервабарорӣ, нӯшокиҳои спиртӣ, чармгарӣ ва ғайраҳо) сохта шуда бошанд ҳам, барои беҳбудии зиндагии мардум чандон аҳамият надоштанд. Дар натиҷаи афзоиши талаботи ҳукумати подшоҳӣ ба ашёи хом, афзудани нуфузи муомилоти пулӣ дар ин ҷойҳо низ боёни маҳаллие пайдо гардиданд, ки бо саноатчиёни рус дар рақобат буданд. Дар натиҷаи инкишофи муомилоти савдо ва рақобати бозорӣ маҳсулоти саноатии косибон ваҳунардмандони маҳаллӣ арзиши хешро гум кард ва аҳволи табақаи ҳунардманд нисбатан бад гашт.

Гузориши масъалаҳо тақозо менамояд, ки ба воқеияти сиёсӣ-иҷтимоӣ ва таърихӣ маданияти охири асри XIX ва аввали асри XX аз дидгоҳи тоза назар афканда шавад. Таҳлили амиқи воқеият ва моҳияти ҳодисот, ки дар заминаи қонуниятҳои табиӣ иҷтимоӣ ба вуҷуд омада буданд, тақозо мекунад, ки муфассалан ба ин масъалаҳо таваққуф карда шавад. Ҳамчунин мушоҳидаву таҳлили манзараи таърихӣ ва сиёсати дохилӣ дар баррасии мавзӯи мавриди назар муҳим аст.

Дар чунин шароит ғӯё Руссия ба корҳои дохилии Бухорои «мустақил» мудохила намекард. Аслан ва амалан дар шароити қуруни вусто, ки дар Осиёи Миёна мастамӣ буд, сурат напозирuftани таҳаввулоти ҷиддиро дарҳама самт дарк намудан мумкин аст. Адабиётшиноси тоҷик Х.Асозода менависад, ки дар ин сарзамин (Осиёи Марказӣ–С.Х.) ҳанӯз ҳам гароишҳои феодалӣ ва тамоюлоти мазҳабӣ бечуну чаро давом мекарданд. Яъне ин сарзаминҳаёти анъанавии ҳудро идома меод, мисли ин ки ақоид ва афкори навин фақат дар шароити муҳити басо душвори он роҳ меёфт».¹

Ба қавли Иржи Бечка сарзамини Сино ва мардуми он ба дуо ва баъдтар аз он бо сеҳру ҷоду кор мекарданд ва мардуми сарзамини ахтаршиноси бузург–Улуғбек гумон мекарданд, ки хуршед ба даври замин мегардад.

Ҳамин тариқа, манзараи ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии халқҳои Осиёи Марказӣ бо баъзе пешрафтҳои ҷиддӣ нисбатан ранги дигар гирифта бошад ҳам, аҳволи мардуми маҳаллӣ, баҳусус, табақаҳои оддии ҷамъиятӣ тоқатфарсо буд. Ин гуна аҳволи вазнин нафрату ғазаби мардумро бар ҳукумат як бар чанд афзуд. Ин буд, ки баъди инқилоби солҳои 1905-1907, ки дар Руссия рух дод, байни мардум ҷунбишҳои фикрӣ, дигаргуниҳои маънавӣ ба миён омад ва он ба мардуми маҳаллии Осиёи Марказӣ таъсири назаррасе

¹ Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX. – Душанбе: Маориф, 1999. Саҳ. – 8.

падид овард. Дар зери ин таъсир дар Осиёи Миёна низ ҷунбиши фикрию иҷтимоии гуногун ба вуҷуд омад. Асосан дар шаҳрҳои калонтарини Осиёи Марказӣ, - Қўқанд, Тошканд, Андиҷон, Самарқанд, Хўҷанд хурӯҷҳои гуногуни иҷтимоиро дидан мумкин аст. Баъди солҳои 1905-1907 низ метавон гуфт, ки тарзи тафаккур ва як навъ ҷаҳонбинии мардум тадриҷан таҳаввул ёфт. Дар ибтидои асри асри XX байни табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ тезу тунд шудани муносибатҳоро дарк кардан мумкин аст. Дар ин давра метавон гуфт, ки аз дохили мардуми маҳаллӣ шахсоне пайдо гаштанд, ки барои озодии миллӣ саъю кўшишҳо доштанд. Дар ин давра мобайни халқ низ ақидаҳои гуногуни ташвиқӣ ва тарғибӣ паҳн карда шуда буд. Умуман, ин давра низ бо бедории фикрии умум хеле характернок аст.

Аз аввалҳои асри XX дар Осиёи Миёна ҷунбиши иҷтимоӣ сиёсӣ бо номиҳаракати ҷадидӣ ба майдон омад, ки яке аз воқеоти муҳими ин давра маҳсуб мегардад. Вобаста ба тақозо ва нишондоди сиёсатхизбии расмӣ давраи шўравӣ бобати ин давраи адабиёт таҳқиқот низ дар асоси таҳрифотиҳақиқат сурат гирифтааст.

Аз ҷониби Россияи подшоҳӣ забот гардидани Осиёи Марказӣ, ки аз нимаи дууми асри XIX оғоз гардида буд, дар аввалҳои асри XX тамоми шаҳру вилоятҳоро зери таъсири худ мегирад. Натиҷаиҳамин буд, ки дар муддати кўтоҳҳукмронии мустамликавӣ ва зулми тоқатфарсои дутурафа, ҳам аз ҷониби феодалони маҳаллӣ ва ҳам аз ҷониби амалдорони рус ҷорӣ карда мешавад. Ҳатто ин вазъият аз ҷониби яке намоёндагони сиёсии рус ба тариқи зайл ташреҳ меёбад: «Вилоятҳои мустамликавӣ фақат тавассути тире туфанг ва шамшеру теғ сари итоат фуруд оварданд. Ба аҳолии маҳаллӣ муносибати ваҳшиёна ҷорӣ карда шуда буд. Дар ҷунинҳолати тоқатфарсо халқи маҳаллӣ барои дафъатан дур сохтани зулму истибдод кўшиш ваҳаракат дошт».

Чуноне, ки дар боло ишора рафт, инқилоби солҳои 1905–1907, ки дар Россия амалӣ гардид, дар Осиёи Миёна низ таъсири худро гузошт ва дар байни мардум ҷунбиши фикрии қавиеро падид овард. Бо сабаби харҷи марҷҳои ҷанги якуми ҷаҳонӣ аҳолии иқтисодию сиёсии мамлакат тангтар шуд ва бо мақсади рўйпўш кардани ин хароҷот бочу хироҷ барои халқи маҳаллӣ дучанд гардид.

Бояд иброз дошт, ки дар баробари тамоми тағайюроту таҳаввулоти солҳои аввали асри XX воқеияту дигаргунии муҳимро дар раванди сиёсии Осиёи Миёнаҳодисаҳои сиёсии солҳои 1905-1907 гузошт. Рўзафзунии ҷунбишухаракоти табақаи ранҷбару зиёиёни маҳаллӣ зери таъсири нуфузи тамаддуни аврупоӣ, инчунин зери таъсири нуфузи русҳо хонсолори Бухоро тадриҷан истиқлоли сиёсии хешро аз даст дод ва русҳо дигар имкон надоданд, ки вазъи салтанату давронихукумати маҳаллӣ дигар беҳбуд гардад.

Ба ин пеш азҳама, ҳукумату ричоли дарбори амир муҳолифат доштанду ягон зарроти таҷаддудхоҳӣ ва ислохотпарастиро дар мулк роҳ наоданд. Ҳамин буд, ки салтанат ва мулки аморату қудрати сиёсии амири давр рӯ ба таназзул овард. Аммо дар Туркистону Бухоро дарҳамин гуна шароити тангу фарсуда низ мардони инқилобию равшанзамир, бедордилу равшанфикр падида омаданд ва барои беҳбудии зиндагии ҷомеа камар барбастанд. Тадричан ғоя ва мафкураи ҳаракати маорифпарварии таҷаддудхоҳӣ ба саҳфаҳои адабиёти бадеӣ гузашт. Адабиёт рангу бори тоза касб намуд ва барои ифодаи марому мақсад ва матлаби зиёӣ маорифпарвар мутобиқ карда шуд. Дар ҷодаи эҷоди бадеӣ адибон ба ду равия тақсим шуданд. Қисме адибон агар роҳи навини маорифпарвариро интихоб намуда бошанд, қисми дигаре аз онҳо анъанаҳои беҳтарину ҳубтарини адабиёти классики тоҷикро идома доданд.

Дигар аз нуқтаҳои муҳим ин аст, ки аксаре аз адибони маорифпарвар ва зиёии давр ҳам дар рушду нумӯи адабиёти маорифпарварии тоҷик ва ҳам дар ташаккулу инкишофи адабиёти бедории миллии ўзбек саҳмгузоранд. Зеро аксарияти маорифпарварони зиёӣ адибони зулласонайн буданд ва аз ин лиҳоз хизматҳои эшон дар шаклгирии адабиёти сифатан навиҳар ду миллат баробар аст. Инчунин яке аз хусусиятҳои муҳимтарини адабиёти маорифпарварӣ-таҷаддудхоҳӣ дар идома ёфтани ва устувор будани анъанаи зулласонайнӣ зоҳир мегардад. Аммо аз соли 1907 сар карда давраи пурбории фарҳангӣ оғоз гардид. Мардум тавассути нашрияҳо ва фарҳанги мамолики мушаррақии Аврупо, Эрон, Туркия ва баъзе аз давлатҳои Шарқ ба муҳити дунявии илму фарҳанг ошно гардиданд. Ҷои шубҳа нест, ки аввалин омил дар ташаккули муҳити илмӣ фарҳанги халқҳои Осӣи Марказӣ фарҳангу илми Руссия буд ва тавассутиҳамин чиз ба илму адаби Аврупо низ роҳ кушода шуд. Ошноии фарҳангӣ боиси ҷунбишҳои табақоти равшанфикру демократии ҷомеа гардид. Аслан, ин ҷунбиш аз нимаи дуюми асри XIX дар ин минтақа падида омада, ғоя ва маои аслии он аз ҷониби равшанфикрон маорифпарварониҳамин давр баён гардида буд. Дар оғози асри XX зери таъсири ҷунбишҳои милли-озодихоҳӣ, таҷаддудхоҳию маорифпарварии наҳзатҳои маҳаллӣ, ки имрӯз саромади онро Исмоили Гаспиралӣ медонанд, муҳити илмӣ, адабӣ, фарҳангӣ иҷтимоии халқҳои маҳаллӣ самти тоза дарёфт. Зери таъсири ҷунбиши таҷаддудгароён (ҷадидон) дар Бухоро падида омадану мавҷеи сиёсӣ-иҷтимоӣ пайдо кардани наҳзати ҷавонбухориён низ маъруфият дорад.

Ҷавонбухориён-гурӯҳе, ки мақсад ва маслаки онҳо дар ибтидо таракқӣ, наشري маорифи замонӣ ва пешрафти мамлакат буд ва роҳбару аъзоёнаш ба эътибори аксарият ҷавонон ва навиқрон буданд, аъзоёни ин гурӯҳ, мисли «ҷавонтуркон»-и Туркияи он давра худро «ҷавонбухориён»

меномиданд. (С.Айнӣ, Таърихи инқилоби Бухоро, сах.-70). Ин ташкилот ва аъзоёни он дар манбаъҳои мухталиф бо унвонҳои гуногун «чавонфикрон», «чадидон», «тачаддудхоҳон», «навфикрон», «тараққипарварон», «равшанфикрон», «озодфикрон» ва ғайраҳо муаррифӣ мешавад

Аммо дар боби моҳият баҳамфикриюҳамраъи заиф, дастури номуназзаму манфиатҷӯёна майл доштани баъзе аз аъзоёни инҳаракот ва чунбиш бо маънои том дар пешрафтиҳаёти мардум дер ва абадан мақом наёфт. Гуфтан мумкин аст, ки боиси пароканда гардидани ин наҳзати таҷаддудгароёна дар фаъолияти тарафпарастии баъзе аз вакилони онҳо, баъзан манфиатпарастии аъзоёни он намудор мегардад. Ҳадафи аслии қисме аз онҳо мароми муайяну муштарак надошт. Аммо дар таркиби ин равшанфикрон ва тараққипарварону таҷаддудхоҳони комил низ буданд, ки дар самти пешравиҳои мардум, тарғиби илму маорифи дунявӣ, падид омадани настриҳои нав, дигаргуншавиҳои иҷтимоии мардуми маҳаллӣ, бедории фикрии онҳо ва муҳимтараш самти тоза дарёфтани адабиёти бадеӣҳисса гузоштанд. Гап дар сари он аст, ки дар ибтидои асри ХХ ҳар ки худро зиёӣ мепиндошт, дар рушду нумӯш ва инкишофу таҳаввули адабиёт ва маданиятнокии мардум саҳмгузор буданд.

Чадидон барномаи комили навсозии маорифпарваронаи ҷомеаро ба миён гузошта буданд. Дар нигоҳи ин гурӯҳ бозҷустии роҳи фардо бо танқиди сохти воқеияти замониҳамроҳ мерафт. Интиқоду ифшогарӣ даъвати хитоба аз хусусиятҳои аслии адабиёти ин равия буд. Ормонҳои олии маорифпарварии навхоҳон дар асарҳои Фитрат, Аҷзӣ, Асирӣ, Мирзо Сироч, Бехбудӣ барин намоёндагонии ин равия равшан ба назар мерасад. Дар вақташ Фитрат қачфаҳмиҳоро дар шинохти мароми чадидон хеле равшан тафсир карда буд, ки имрӯз низ арзиш дорад. Ӯ сабаби ихтилофоти чадиду қадимро шарҳ дода таъкид карда буд, ки *«миллати наҷибаи Бухороро пӯшида нахоҳад буд, ки муддатест ихтилофи чадид ва қадим, ки мабдаъаш ба ҷуз иштибоҳкорӣ ва фасодати баъзе хоинони миллат чизи дигаре нест, Ватани муқаддаси моро фаро гирифта, ҷамоаи муттаҳидаи аҳолиро ба унвони чадид ва қадим-ду фирқа ваҳар кадомро нохушнудони дигар намуд»*. Моҳияти ин суҳанони Фитрат дар онҳам зоҳир мегардад, ки ӯ пеш аз ҳама ихтилофоти байни миллатҳоро инкор мекунад. Ин тарзи ифодаи фикр хеле ҷиддӣ ва дар айнаи замон муҳим аст.

Зиёиёни бомаърифат сари вақт дарк намуданд, ки инкишофи ҷамъият, маҳз тавассути ташаккулу бунёди маърифат, илму дониши нави замонавӣ имконпазир аст. Ин мулоҳиза бо гуфтаи сарвари давлат Ислом Абдуғаниевич Каримов низҳамоҳангӣ дорад. Ӯ таъкид менамояд, ки «... асос ва пояи тараққиёти ҷамъияти ягона ва муқтадире, ки онро аз домиҳалокат начот дода

метавонад, фақат маърифат аст»². Пас, дар ривочу равнақ ва пешрафтиҳаёти маданияу фарҳангии мардуми Осиёи Марказӣ саҳми маорифпарварони номбардор ва навиштаҳои илмиву таърихӣ ва фалсафию бадеии онҳо хеле арзишманд аст.

Чунбиши таҷаддудхоҳони миллӣ аз чанд ҷиҳат аз андешаҳои тараққиохоҳонаи саромади ҷараёни маорифпарварӣ ва адабиёти бедории миллӣ-Аҳмади Дониш сарчашма мегирифт. Ин буд, ки дар ташаккул ва рушду нумӯи афкори навини эшон мавқеи осори бадеӣ-адабиёт хеле калон буд. Тағйироти муҳимтарини сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангию маданӣ дар осори бадеии вакилони пешқадами давр инъикос меёфт. Пайваста ба дигаргун шудани шароит, тамоюлоту афкори тараққипарваронаю навҷӯёна адабиёт мазмунан ранги тоза дарёфт. Афкори нави танқидию ахлоқӣ, фалсафию иҷтимоӣ бевосита, боиси тағйироту таҷаддути соҳаҳои мухталифиҳаёти мардум гардид. Адабиёт зимни таъсири ин афкор тавассути эҷодиёти намоёндагони барҷастаи ин давраи он бо мазмун ва мундариҷаи ғоявии тоза ба марҳилаи нав самти тоза дарёфт. Инъикоси ғоя ва мазмуну мавзӯоти нави тараққипарваронаю маорифпарварона дар ташаккули мазмуни адабиёти ин давр таъсири амиқе расонид. Воқеан, дар чунин навишатҳо доираи мавзӯву масъалаҳо комилан нав буд. Бори аввал устод Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ба ин масъала ишора карда, аз ҷумла навишта буд, ки мавзӯи ин гуна осор «ба эътибори умумият ватан, миллат, дин, илм ва маориф буда, ташвиқ ба муқобилихукумати мустабида зимнан, ҳучум ба уламо сароҳан аз мавзӯҳои муҳими ин давра ба шумор мерафт»³.

Шарқшиноси рус А.Н.Самоилович дар яке аз мақолаҳои «Драматическая литература сартов» соли 1910 менигорад, ки «Дар оғози асри XX дар Туркистон (Осиёи Марказӣ С.Х.) адабиёти моҳиятан набе ба майдон омад». Дуруст аст, ки муаллифи сатрҳои ҷавоб бо назардошти жанрҳои драматикӣ дар ин давра ба майдон омадани адабиёти моҳиятан навро дар Осиёи Марказӣ таъкид мекунад. Аммо, агар дақиқтар назар афканда шавад, пай бурдан душвор нест, ки дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дарҳаёти маданияи халқҳои Осиёи Марказӣ табaddулот ва тағйироти тоза дарҳамаи ҷабҳаҳо назаррасанд. Падид омадани ҷараёни маорифпарварӣ омили асосии ин табaddулот ва тағйирот аст. Зеро дар асоси факт ва далелу бурҳонҳои қотеъ собит кардан мумкин аст, ки дар охири асри XIX ва оғози садаи XX ба ҷои қонуниятҳои деринаю меъёрии адабиёти мумтоз, ки асосан дар устувории қолабҳои анъанавии шакли осори адабӣ қазоват мекунад, ҳам аз ҷиҳати мазмуну мундариҷаи ғоявӣ ва ҳам аз ҷиҳати шаклу услуб адабиёти

² Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Тошкент: Шарқ, 1998. – 21.

³ Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик. – Маскав, Чопхонаи марказӣ. – 1926. Иборат аз 656 с. Саҳ.-529

тадричан навгаштае дар равиши тоза бо мазмуну мундарицаи ғоявии нав ба майдон омада буд. Дар як муддати кӯтоҳ адабиёт чараёни дигаре пайдо намуда, дар асоси қонуният ва услубу принципҳои нав рӯ ба инкишоф ниҳод, ки ин ба омилҳои болоӣ саҳт марбут аст.

Ҷоиз ба тавзеҳ аст, ки то давраҳои наздик маҳзҳамин давраи таърихи адабиётҳамчун давраи инкишофнаёфтаи адабиёти тоҷик баррасӣ гардида, тадқиқотҳои дар ин ҷода анҷомёфта низ дар доираи маҳдуд сурат гирифтаанд.

Ин давраи таърихи адабиёт, яъне адабиёти оғози қарни XX, ба унвон адабиёти таҷаддудхоҳӣ ва ё ҷадидӣ мантиқан идомаи адабиёти маорифпарварӣ буда, он қисми ҷудонашаванда ва марҳилаи яклухти адабиёти маорифпарварист.

Дар адабиёти ин давр ҷиҳати азҳама муҳим дар эҷоди бадеӣ тадричан тағйир пазируфтани шаклу мазмун аст. Зеро бо охиствагӣ бошадҳам дарҳамин марҳила тағйиру таҷаддуди шаклию мазмуни осори бадеиро мушоҳида кардан мумкин аст. Ин чараён, аслан, аз нимаи дуюми асри XIX оғоз гардида буд. Дар адабиёти тоҷик, маҳз, азҳамин давра муносибат ба жанру шаклҳои адабӣ тағйир пазируфт. Дар эҷодиёти адибон як навъ муносибати мусбиеро нисбати жанрҳои адабиёти мамолики Ғарб ва мамлакатҳои нисбатан тараққиёфтаи Шарқ мушоҳида кардан мумкин аст. Дар охири асри XIX ва ибтидои XX баҳусус, аз солҳои 10-уми ин аср дар асоси таҷрибаҳои робитаҳои адабии нав дар ташаккули жанр ва навъҳои адабӣ, мазмуну мундарицаи осори бадеӣ муғҷаҳои аввалине шукуфтанд. Инҳолатроҳамчунҳодисоти мусбии ташаккули адабиёт ва қадами ҷиддие пиндоштан ва онро дар асоси пайдоиши жанрҳои драматикӣ, публицистикӣ, инчунин таҷаддуди шакливу мазмуни баъзе аз жанрҳои анъанавии адабиёти мумтоз эзоҳ додан мумкин аст.

Боиси ин буд, ки дар Осиёи Марказӣ низ ҷунбишҳо ваҳаракатҳои ислохотхона баҳри озодию ваҳдат ба вучуд меомад. Имрӯзҳо бояд иқрор гардид, ки сарвари инҳама ҷунбишҳои иҷтимоӣ зиёиёни маҳаллии бедорфикру равшанзамир буданд.

Мақсад ва мароми ин гурӯҳи ҷомеа аз таълими озодию ободӣ, ваҳдату ягонагии миллӣ, посдошти анъанаҳои миллӣ, тараққӣ додани дараҷаи зиндагӣ, маданият, илми замонавӣ, таҷаддудхоҳию маърифатпарварӣ, барҳам додани иллату нуқсон, тарғиби ғояҳои солим, худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллию таърихӣ, ки аслу ҷавҳари тараққиётро ташкил медиҳанд» иборат буд.

Омилҳои асосии инҳама тағйиротҳо дар поёни асри XIX ба вучуд омада буданд. Руссия бинобар ташаккули муносибатҳои сармоядорӣ хеш Осиёи Миёнаро ҷун қони манотиқи ашёву манобеъи хом дарёфта буд.

Муқовимат ва муносибатҳои мутақобилаи дохилӣ, дар навоҳию манотиқи мухталиф сар задани шӯришу тугёнҳои маҳаллӣ аҳволи сиёсии аморат ва хонигарии Осиёи Миёнаро муташанниҷ сохта буд.

Ана дарҳамин равиш адабиёти равшангарии тоҷик, ки адабиёти ҷадида низ як шоҳи он аст, зуҳур кард ва инкишоф ёфт. Мутаасифона, солиёни дароз адабиёти ҷадидаҳамчун зуҳуроти манфӣ дар таърихи адабиёт зикр мешуд. То рӯзҳои наздик инҳаракатҳамчун ҳаракати «буржуазии савдоию тичоратии маҳаллӣ» ва аъзоёни он «зиёиёни миллатчӣ» муаррифӣ мешуд. Ин тарзи баҳодиҳӣ ба масъала яктарафа аст. Инҳама вобаста бо сиёсати ҳукумати ихамонвақта буд. Имрӯзҳо собит гаштааст, ки инҳаракат аз ҷанд ҷиҳат муҳим буд. Дар асл ҷараёни ҷадида дар таърихи адабиёти тоҷик мақоми мусбат дошта, дар замонааш рисолати бузурги иҷтимоиро бар дӯш гирифта буд. Моҳияти ин равишро донишманди маъруфи адабиёти тоҷик Муҳаммадҷон Шукӯров хеле возеҳ тавсиф кардааст⁴:

«равшангарон нисбат ба муҳофизақорони кўҳнапараст, нисбат ба қадимиён худро ҷадид номиданд ва хостанд ҷомеъаро нав кунанд, миллатро аз гирдобҳои хурофоту таасубот берун оварда, ба шаҳроҳи тараққиӣ илму фанни замон бароранд, то ки миллат аз фарҳанги тозаии асри мо, аз дастовардҳои илму маорифи нави даврон баҳра бардоранд».

Воқеанҳам ҷадидон меҳостанд миллатро аз ҷанги вомондагӣ раҳо бахшанд. Бинобар инҳам таъкид мекарданд, ки «аввалин наҷотдиҳандаи мо илм аст».

Дар адабиёти нимаи дуюми асри XIX назм инкишофи сатҳӣ дошт. Кўшиши амирони манғит дар роҳи ҷалби аҳли адаб ба дарбор ҷандон натиҷанок набуд. Бо вучуди он ки Бухоро маркази ҷомеъи фарҳангӣ ба назар меомад, рушди нерӯҳои адабӣ баҳоли худ буд. Вобаста баҳамин адабиёти ибтидоии асри XX-ро давраи сифатан нави инкишофи равияҳои адабӣ низ номидан мумкин аст. Зеро дарҳамин давр муносибати шоирон ва адибони ҷараёни таҷаддудҳои нав нисбати мазмуну мундариҷа ва ғояи осори бадеӣ, ҳамчунин шаклу намудҳои эҷоди бадеӣ тағйир пазируфт. Аз ин лиҳоз метавон гуфт, ки оғози асри XX дар ташаккул ва таҳаввулоти жанру намудҳои осори бадеӣ марҳилаи тоза ва нав аст.

Дар асоси нишондоди Ғ.Маҳмудов «ҷамъияти ниҳонии ҷадидон» соли 1910 дар Осиёи Миёна ташкил карда шудааст. Ҳаракати ҷадидии халқҳои ўзбеку-тоҷикро ба ҷор зина тақсим мекунад. Зинаи аввал нимаи дуюми асри XIX то солҳои 1910. Зинаи дуюм аз солҳои 1910-1917. Зинаи сеюм соли 1917-

⁴ Шакурӣ М. (Шукӯров М). Садрӣ Бухоро. Чопи дувум. – Душанбе: Деваштиҷ, 2005. – 327 с.

то давраи инқилоб. Зинаи чаҳорум аз солҳои 1920 то барҳам дода шудани инҳаракат.

Умуман, намояндагони инҳаракат тарафдорони талкину тарғиби маданияти аврупоӣ буда, бештар баҳаёти маданияту маишии халқҳои Аврупо таваҷҷӯҳи махсус доштанд ва онро тарғиб менамуданд. Яке аз чорабиниҳои калони онҳо дар ин ҷо ташкили мактабҳои усули ҷадида буд. Инчунин тарғиби ислохотҳои дар сохт ва структураи давлату тадриси муассисаҳои таълим инчунин тадриҷан тақмил додани адабиёти бадеӣ аз ҷониби адибони маорифпарвар мақсади асосӣ ба шумор мерафт.

Таъсиру нуфузи ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии халқҳои Аврупо ва унсурҳои тарзи зиндагии онон ба ҳаёти маданияту адабии халқҳои Осиёи Марказӣ назаррас аст. Аввалан, ин ки дар шаҳрҳои калонтарини Осиёи Марказӣ Самарқанд, Тошканд кушода шудани матбааҳои литографӣ ва дар ин нашриётҳо ҷоп гаштани асарҳои вакилони адабиёти маорифпарварии ибтидоӣ асри XX - Мирзо Сирочиҳақим, Асирӣ, Туғрал, Васлӣ, Аҷзӣ ва ғайраҳо. Ба роҳ монда шудани наشري ҷадин газетаву журналҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ; дар Самарқанд маҷаллаи «Оина» ва «Самарқанд»-у «Зарафшон» дар Бухоро «Бухорои шариф» ва ғайраҳо. Дар онҳо дарҷ гардидани воқеаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, хабарҳои гуногуни хориҷӣ, наشري мақолаҳои илмӣ, гузоришоти гуногун, ки тарғиби илму дониши дунявӣ, танқиди беаъбии қорҳои дохилии мамлакат, материалҳои адабӣ, ғойдаҳои мактабҳои усули ҷадид ва ғайраҳо дар онҳо мавқеи калон доштанд, ҷоп карда мешуданд.

Дар ҳаёти мардуми маҳаллӣ кушодашавии мактабҳои усули ҷадид, ташкил карда шудани театрҳои миллӣ, нашр гардидани газетаву журналҳо ва таъсисиси матбааҳо, баъзе тағиротҳои соҳаи маорифу-маданиятро ҳамчун воқеаҳои муҳими маданияти давр зикр кардан мувофиқи мақсад аст.

Дар ибтидоӣ асри XX дар Осиёи Марказӣ муҳити ягонаи пурқуввати адабӣ вучуд надошт. Адабиёт дар ин давр асосан дар шаҳрҳо ва марказҳои калонтарини аҳолинишини Осиёи Марказӣ вусъат дошт. Аз ҷумла дар Қўқон, Тошканд, Бухоро, Хева, Самарқанд, Хўҷанд ва ғайраҳо. Ин марказҳои адабӣ аз ҳамдигар зоҳиран ҷудо бошанд, ҳам аз лиҳози интишори мавзӯ ва мазмунҳои нави иҷтимоӣ, ғоявӣ хусусиятҳои муштарак низ доштанд. Бевосита байни муҳитҳои адабӣ робитаҳои муайяне вучуд дошт. Ҷоиз ба тавзеҳ аст, ки дар ин давр адабиёт ҳамчун як ҷабҳаи ҳаёти маданияту маънавӣ бо самти дигар ва ранги тозае дар инкишоф буда, дар ин роҳ вакилони ҳақиқии он саҳми хешро мегузоштанд. Аз ҷумла, дар ташаккули

муҳити адабии Самарқанд хизматҳои Беҳбудӣ, Аҷзӣ, Хочӣ Муин, Васлӣ арзишманд бошанд, дар Бухоро ин вазифаро Мирзо Сироч, Абдулвоҳиди Мунзим, Ҳайрат, Айнӣ, Фитрат, Садрӣ Зиё бар зимма доштанд.

Аз нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX дарҳаёти иҷтимоию сиёсӣ, маданияву фарҳангӣ ва адабии Самарқанд зери таъсир ва нуфузи тамаддуни мамӯлики Ғарб ва Руссия тағйиротҳои назаррас ба вуҷуд омаданд. Мувофиқи маълумоти манбаъҳо ва сарчашмаҳои илмӣ –таърихӣ аз асри XVIII то нимаи авали асри XIX дар Самарқанд ва атрофи он барои шакл гирифтани адабиёт ва санъат шароити мусоиде мавҷуд набуд. Дар асоси тадбирҳои амири манғит- амир Шохмурод ва тадбиркории ӯ дар муҳити адабии ин диёр тағйиротҳои кулӣ ба тарзи тадриҷӣ ба вуҷуд омад. Аз нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX дар Самарқанд ҳаёт каме ҷон гирифт ва бо охиштагӣ бошад ҳам насими адабиёту санъат дар ин сарзамини шоирхезу адабиётпарвар аз нав руҳияти тоза касб намуд. Дарҳаёти адабии Самарқанд низ баъди ду асри сукут бедории маънавӣ ба вуҷуд омад. Омили муҳимтарини падид омадани ин дигаргунӣ ва тағйиротҳо пеш аз ҳама воқеаҳои муҳимтарини таърихӣ сиёсӣ ва иҷтимоии давр маҳсуб мегардад. Азбаски Самарқанд аз азалҳамчун яке аз марказҳои адабии асосии тамаддуни Машриқзамин ба шумор мерафт, имкон надошт, ки дар ин сарзамин решаҳои пурқуввати адабиёту санъат ва тамаддуни башарӣ аз нав мӯлча набандаду ба сукуту ёдҳои фаромӯшонӣ равад. Бо саъю эҳтимоми зумрае аз тадбиркорони давр ва омилҳои объективӣ субъективӣ дар ин маҳал боз адабиёти бадеӣ аз бӯҳрони маънавӣ бадар рафт ва рӯ ба инкишоф ниҳод. Ин адабиёт агар аз як ҷиҳат дар асоси суннат ва анъанаҳои адабиёти мумтози форсу тоҷик арзиҳастӣ карда бошад, аз ҷиҳати дигар он руҳияти тоза ва моҳияту сифати навро дошт. Самарқанд ва муҳити адабии он дар ин марҳила омада дархӯдуди Осиёи Марказӣ ҳамчун маркази адабии ба худ хос амал мекард. Яке аз хусусиятҳои муҳимтарини адабиёти ин давра ба ду забон асар офаридани эҷодкорон ба шумор меравад. Ҷиҳати муҳимтарини масъала дар он зоҳир мегардад, ки мисли марказҳои адабии Қўқанду Тошканд, Хоразму Бухоро ва ё Хучанд ҳамчун ҳодисаи типологӣ дар муҳити адабии Самарқанд низ анъанаи зул्लисонайнӣ аз нав барқарор карда шуд. Ин ҷо шоире ва ё эҷодкореро ба ин ё он адабиёт хос аст гуфтан нашоёд. Зеро ҳар як шоир ва ё адиб дар рушду нумӯйҳар ду адабиёт баробар ҳиссагуздоранд. Дар ин давра дар Самарқанд зумрае эҷодкорон қаламронӣ карданд, ки онҳо бо осори намунаҳои эҷоди худ дар таърихи адабиёти тоҷику ўзбек мавқеи ба худ хос доранд. Дар ин давра як қатор шоирони номиро зикр намудан мумкин аст, ки бо осори худ характер ва хусусияти муҳимтарини адабиёти даврро ифода менамоянд. Аз ҷумла, Саидахмад Васлӣ, Нақибхони Туғрал, Саидахмад Сиддиқии Аҷзӣ,

Маҳмудхоча Беҳбудӣ, Хочӣ Муин, Тамҳид, Сипандии Самарқандӣ, Фаҳриддин Рочӣ, Иброҳим Чуръат, Абдулғанӣ Чавдат, Шақурии Самарқандӣ, Саидризо Вализода ва ғайраро номбар намудан мумкин аст, ки дар даври замони худ аз шоирони номӣ ваҳомиёни илму маданияти маҳаллӣ ба шумор мерафтанд. Дартар бевосита ба ин муҳити адабӣ Абдурауф Фитрат ва Садриддин Айнӣ низ ворид гардиданд. Аксарияти мақолот ва ашъори эшон дар рӯзномаву маҷаллаҳои Самарқанд таъбу нашр мегардид. Мувофиқи шаҳодати муҳқиқи шинохта Садри Саъдиев муҳити адабии Самарқанд дар ин давра на фақат аз лиҳози ташаккули мазмуну мундариҷаи адабиёт, ривочу таҳавул бо муҳити адабии Бухоро баробар шуд, балки аз онҳам болотар рафт.

Дар бораи мероси адабӣ ваҳаёту ғаёлияти шоирони давраи мавриди назари муҳити адабии Самарқанд тадқиқотҳои илмӣ каманд ва то баҳол онҳо пурра омӯхта нашудаанд. Аз солҳои 60-уми асри гузашта бо саъю эҳтимоми баъзе аз олимони тоҷику ўзбекхасту ғаёлияти эҷодкорони Самарқанд мавриди тадқиқ қарор гирифт. Дарҳамин радиф Солеҳҷонҳалимов дар бораи равобити адабии тоҷику ўзбек дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX, дар мисоли муҳити адабии Самарқанд рисолаи номзадӣ дифоъ намуд. Дартар Холиқ Мирзозода низ дар рисолаи доктории худ дар асоси осори шоирони ибтидои асри XX Самарқанд тамоюлоти асосии равияҳои адабиёти тоҷику ўзбекро тадқиқ намуд.

Дар адабиёти ибтидои асри XX-и Самарқанд равияи асосӣ равияи маорифпарварист. Аммо дар қатори адабиёти маорифпарварӣ равияи анъанавии адабиёти мумтоз низ идома дошт, ки анъанаҳои беҳтарини назму насри адабиёти мумтози форсу тоҷик ва ўзбек дар эҷодиёти онҳо давом дода шудааст. Бештар ин адабиёт ба тарғибу талқини ғояҳои маорифпарварӣ асос ёфта буд. Барои пайдоиши адабиёти маорифпарварӣ- таҷаддудхоҳӣ дар Самарқанд таъсир ва нуфузи Аҳмади Дониш ва пайравони ӯ роли асосӣ мебозад. Дигаре аз омилҳои шаклгирии муҳити адабии Самарқанд ба тағйиротҳои соҳаи илму фарҳанг, бахусус, вусъат ва пайдоиши матбуот вобастагии қавӣ дорад. Дар ин марҳила метавон гуфт, ки муҳити адабии Самарқанд яке аз марказҳои асосии адабии Осиёи Марказӣ ба шумор мерафт. Худ дар қатори рушду нумӯи матбуоти даврӣ, пайдоиши жанри драма дар ин муҳит исботи гуфтаҳои болоиянд. Вакилони адабиёти маорифпарварии тоҷику ўзбек дар давраи мавриди назар на бо миқдору шумораи худ, балки бо осори пурарзиши худ мавқеъ ва манзалати ба худ хос доранд. Адабиёти маорифпарварии ибтидои асри XX бо талқини ғояҳои ислохотпарастиву ислохотхоҳӣ, ватандӯстиву ватанпарварӣ, худшиносии милливу ҳудудҳои таърихӣ, талқини озодии ватан ва истиқлоли миллий бо мафкураи имрӯз созгор аст. Ташаккули адабиёти тоҷику ўзбек дар ибтидои асри XX боҳамин

ғояҳои маорифпарварию таҷаддудхоҳӣ вобастагии қавӣ дорад.

Чуноне ки дар болотар ишора рафт, адабиёти ибтидои асри XX моҳиятан ва мантиқан идомаи адабиёти нимаи дуоми асри XIX буда, ин давраи адабиёт нисбатан камтар мавриди тадқиқотҳои илмӣ қарор гирифтааст. Дуруст аст, ки аз ҷониби адабиётшиносони маъруфҳамчун Айнӣ, Холиқ Мирзозода, Расулхонходизода, Муҳаммадҷон Шукуров, Соҳиб Табаров, Садри Саъдиев, Маъруфи Рачабӣ, Солеҳхалимов дар ин бобат тадқиқотҳои пурарзиш ба сомон расонида шудааст. Аммо аксари ин тадқиқотҳо бо назардошти сиёсати расмийҳизбӣ ва талаботу тамоюлоти он анҷом пазируфтааст ва баъзе аз ин тадқиқотҳо таҷдиди назар мецоҳад.

Дар асл бо навиштаҳои маорифпарварон афкори иҷтимоӣ қадаме бузург гузошта ва шуури шинохти зебӣ хеле тағйир ёфта бошад, бо зуҳури ҷадидия ва афкори ҷадидон мафҳумҳои «Ватан», «Миллат», «Ислом» ва «Ватандорӣ» маънои тозаи иҷтимоӣ касб карда, ба ғояи асливу асосии адабиёт қарор ёфт.

Дар ин замина, воқеанхам «адабиёт комилан мазмуни иҷтимоӣ пайдо кард ва адабиёти миллий шуд, на танҳо дар бораи инсон, балки бештар дар бораи миллат сухан меронд, сарнавишти миллатро, имрӯзу фардои онро ба андеша гирифт ва агарчи он гоҳ дар бораи миллату миллият тасавуротҳанӯз чандон мушаххас набуд, баҳарҳол адабиёт ба ташаккули худшиносии милли мусоидат кард» (М.Шакурӣ). «Дар бораи миллату миллият» тасаввуроти «ханӯз чандон мушаххас» надоштаи ҷадидон аз барномаи воқеии онҳо сарманша мегирад. Ислом рукни идеологии ҷадидон буд. Танҳо дар заминаи ахлоқ ва афкори исломӣ, нахуруфот онҳо барномаи амалашонро мураттаб сохта буданд. Инро дар асоси санадҳои зиёди қотеъ аз осори Мирзо Сироч ва Фитрату Аҷзӣ ваҳатто Асирӣ собит кардан мумкин аст.

Солҳои охир дар бораи баъзе вакилони адабиёти ибтидои асри XX, принципҳои эҷодиёти онҳо, мазмун ва мундариҷаи ғоявии осори онон мақолаву гузоришотҳои зиёде дарҷ гардидаанд. Дар ин ҷо зикр кардани қорҳои тадқиқии Расулхонходизода, Маъруфи Рачабӣ «Ислом, инқилоб ва ҷадидия», «Ба фикри ман», мақолот ва гузоришоти Садри Саъдиев бобати муҳити адабии Самарқанд дар ибтидои асри XX ва вакилони он (аз таркиби китоби «Самарқанд адабий муҳити таърих кузгусида»), мақолаи Пайванди Гулмурод «Джадидская школа» и просветителское движение в Бухаре», Олимҷон Салимов дар бораи публицистикаи миллии ин давр, ҳамза Боқиев дар хусуси рӯзгор ва осори Мирзо Сироч, Абдуҳолиқи Набавӣ дар бораи рӯзноманигории марҳилаи мавриди назар, Масрур Абдулло «Адабиёти ҷадидия ва худшиносии миллий», Муҳаммадҷон Шакурӣ «Навиштаҳои Садри

Зиё ва аҳамияти таърихии он», мақолот ва навиштаҳои Соҳиб Табаров дар бораи Абдулвоҳиди Мунзим ва ҷаҳони маънавии Фитрат, гузоришот ва мақолаҳои Абдулҳай Маҳмадаминов, тадқиқотҳо ва мақолаҳои Солеҳҷонҳалимов ва нависандаи ин сатрҳоҳатмист. Зеро ин тадқиқотҳо ва мақолаву гузоришот дар бораи баъзе масъалаҳои муҳими адабиёти ибтидои асри XX саҳифаҳои тозаеро кушода медиҳанд.

Ташаккули адабиёти ибтидои асри XX ба вуҷати воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва тағйиротҳои ҷиддӣ дар ин ҷабҳаиҳаёт рухдода вобастагии қавӣ дорад. Метавон ин давраи адабиётро низҳамчун адабиёти нимаи дуоми асри XIX ба ду равияи асосӣ тақсим намуд. Аввалан адабиёти равияи анъанавӣ, ки мавзӯ ва мазмуни ғоявии он бароиҳимояи манфиатҳоиҳукумати дар амалбуда, хоҳишу иродати онҳо равона гардида буд. Равияи дигар адабиёти пешқадами замонавӣ, маорифпарварӣ-таҷаддудхоҳист, ки дар он ғояҳои нави иҷтимоӣ дар сабку услуби тоза интишор меёфт. Бояд зикр карда гузашт, ки дар ибтидои асри XX адабиёти дарборӣ чун ҷузъи муҳими адабиёти суннатӣ нисбатан мавқеи худро аз даст дод.

Адабиёти ибтидои асри XX аз он ҷиҳат характернок аст, ки он дар ин давра тамоман бо ғояҳои нави иҷтимоӣ мусаллаҳ гардид. Аз ҷиҳати сабку услуб, тарзи ниғориш соддаву раво карда шуд. Унсурҳои демократӣ ва ғояҳои тамаддунхоҳиву тараққипарварона, ҷанбаъ ва мотивҳои тарғиботиву ташвиқотӣ, танқидию ифшогарӣ, даъватию хитобатӣ дар он устувор гардид.

Дар адабиёти ибтидои асри XX ғояву афкори пешқадами маорифпарварӣ мавқеи муҳиме дорад. Ташаккули ин ғояҳо дар эҷодиёти Садрӣ Зиё, ҳайрат, Мирзо Сирочиҳаким, Аҷзӣ, Фитрат, Бехбудӣ, Васлӣ, Иброҳим Ҷуръат, Тошҳоча Асирӣ ва нафарони дигар хеле назаррас аст. Мувофиқи гуфтаи Расулхонҳодизода дар ин поя «чӣ тавре ки Дониш аз маорифпарварони гузашта Ҷомӣ, Бедил ва дигарон канда набуд, ҳамин тавр маорифпарварони адабиёти ибтидои асри XX низ дар баррасии мавзӯҳо аз ҷиҳати ғоявӣ аз Аҳмади Дониш ва гузаштагонимиллату адабиёти мардуми худ канда набуданд. Аз ин рӯ, ҳамон мавзӯҳои танқидивуҳаҷвӣ иллатҳои иҷтимоию сиёсии давр, шикоят ва беқадрии аҳли илму дониш, тарғиби маданият ва илму фарҳанги дунявӣ, мазаммати зулму ситам ва беадолатии табақаиҳукмрон, инчунин ғояҳои табаддулотхоҳонаю ислохотпарварона дар осори адабии намояндагони адабиёти ибтидои асри XX дар шаклу дараҷаҳои гуногун ифода гардидаанд. Идома ёфтани мавзӯҳои иҷтимоӣ-маорифпарвариро дар осори адибони ибтидои асри XX Р. Ҳодизода «пеш азҳама дарҳал нашудани воқеаҳо ва муаммоҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ маданияи он давр» маҳсуб медонад, киҳақиқати маҳз аст.

Афкору ғояҳои равшанфикрони ибтидои асри XX дар адабиёт равияи нави эҷодӣ ё худ чараёни нави адабиро ба вучуд овард, ки дар он пешрафтҳои ҷиддии маданӣ, илмӣ, фарҳангӣ бо майли тамом ҷонибдорӣ карда мешуд. Ба ибораи том ин чараёни адабии навро гоҳо адабиёти «ҷадидӣ» ё «ҷадидия» ё худ адабиёти маорифпарварии ҷадидӣ меноманд. Дар ин адабиёт ислоҳи сохти мактабу маориф, тарғиби мактабҳои усули нав, ташвиқи тарзи зиндагии мутамаддин ва ҷорӣ намудани табaddулотҳои иҷтимоӣ бо сиёсӣ, худшиносии миллӣ ва ҳудудҳои таърихӣ, танқиди иллат ва нуқсонҳои ҷомеа, барҳам задани ҷоҳилият ва нодонӣ, ватан ва ватандӯстӣ, ислоҳ намудани сохт ва структураи давлатдорӣ, озодии миллӣ ва истиқлолият аз мавзӯҳои асосӣ буданд.

Дар баъзе азҳолатҳо шоирони давр ба жанрҳои анъанавӣ ва қадимӣ бо назари шубҳа нигариста, масъалаи аз нав кор кардани онроҳамчунин аз мавзӯҳои анъанавӣ даст кашиданро, аз таърифу тасвирҳои ғайривоқеӣ сарфи назар карданро ба миён мегузоранд ва онро саҳт ҷонибдорӣ мекунад. Ин наваъ мазмун дар шеърӣ «Ҷавоби мутояба»-и Мирзо Сирочиҳаким, ки дар ду шумораи рӯзномаи «Бухорои Шариф» (№ 51–52), 11 майи соли 1912 рӯи ҷопро дида буд, дарҷ гардидааст:

*Мо ҷумла шоирон баробар,
Аз пой ғитодаем яксар.
Дар васфи узору ҷашми шаҳло,
Гуфтем қасидаҳои зарро.
Дар ғӯшаи шиқҳои мавҳум.
Кардем бaсе раҳи талаб ғум.
З-ин ғуна абас ғазалсарой,
Мондем ба рӯзи бенавой.
Ҳастем кунун забонбурида,
Дар ғӯшаи узлат орамида.
Ҳолия ҷу он рафиқиҳамроз,
Кардандҳама дари суҳан боз.
Моҳам ба ҷавоби он хирадманд,
Бишката қалам кунем пайванд.
Услуби дигар кунем бунёд,
Созем равони Рӯдакӣ шод...
Ободии ин Ватан ба мо фарз,
Бошад, ки адо кунем ин қарз.
Кошонаи худ кунем обод,
Рӯҳи падарони ҳештан шод...*

*Хезед, ки на вақти «ишқбозист»,
«Вақтиҳунар асту сарфарозист»
Равнақ бидиҳем илму фанро,
Обод кунем ин Ватанро⁵.*

Ин тарзи биниши интиқодӣ, афкори адабию эстетикӣ дар чараёни адабии халқҳои бародар, ки санчиши ҷиддии таърихро аз сар мегузарониданд, ҳодисаи умумию типологист. Маҳфуз мондани анъанаҳои шеър ва назми волои суннатии классикӣ дар адабиёти маорифпарварии тоҷик ваҳамчунин дар адабиёти маорифпарварии Эрон низ як навъ норизоиятии аҳли адаб ва рӯшанфикрони замонро ба вуҷуд оварда буд. Аз ҷумла, маҳфуз мондани анъанаҳои шеъри суннатиро дар назми ин давра тасвири лаҳзае аз маҷлиси шеърхонӣ, ки дар саёҳатномаи Зайнулобиддини Мароғай омадааст, мушоҳида намудан мумкин аст: «Як нафар аз меҳмононро, ки дар маҷлис ҷой дошт, яке азҳузур хитоб дошта ба овози баланд гуфт: Ҷаноби Шамсушшуаро, ба тозагӣ чизе иншо фармудаед? Гуфт: Бале, дишаб чизе ба навбоби воло Мирзода навиштам. Фардо, ҷумъа, бурда баҳузур хоҳам хонд. Даст карда ба бағал, коғазе дар овард. Бино кард ба хонадан ва дар итмомиҳар байте аз мустамеин «боракаллоҳ, аҳсант–аҳсант» баланд мешуд... Пас рӯй ба ман кард, ки чи тур аст, Машҳадӣ? Гуфтам: Банда аз ин чизҳо намефаҳмам. Гуфт: ҷӣ тур намефаҳмӣ? Каломе, ки саропо рӯҳ аст. Гуфтам: ҳеҷ рӯҳе надорад. Ин шева кӯҳна шуда... ба баҳои ин суханони дурӯғ дарҳеҷ ҷои дунё як динор намедиханд, магар дар ин мулк, ки сабаби онҳам ба ҷуз бекоре ва беморе ва беамале ва ғафлату лаимеро ба саховат ситоиш кунӣ...»⁶. Аз ин иқтибос маълум мешавад, ки дар шеъри аҳди маорифпарварии Эрон низҳамоно анъанаҳои шеъри бозгашт устувор будааст. Зеро маорифпарварон ва равшанзамирони эронӣ аллакай дигаргун сохтани тарзи эҷод ва ворид намудани навиғариҳои ҷиддиро дар ин поя ҷиҳати муҳим мепиндоштанд. Равшанфикрони Эрон, чунон ки аз мулоҳизаҳои Мароғай бармеояд, ба ин аҳвол изҳори норизоӣ намуда, вазифаи шеърро шоириро дар шароити нави таърихӣ иборат аз тарғиби ғояҳои таҷдиду тараққӣ медонистанд. Дар ин бора дар манбаи болозикр чунин омадааст: «...Имрӯз мӯи миён дар миён нест, камони абрӯ шикаста, чашмони оҳу аз бими он растааст. Ба ҷои холи лаб аз зуғоли маъданӣ бояд сухан гуфт... Аз домони симинбарон даст бикаш ва дар синаи маодини нуқраву оҳан биёвез. Бисоти айшро барчин, дастгоҳи қолибофиро паҳн кун. Имрӯз истимои савти роҳи оҳан даркор аст, на навои андалеби рӯзгор, ҳикояти шамъу парвона кӯҳна шуда, аз эҷоди корхонаи

⁵ «Бухорони Шариф» (№ 51–52), 11 майи соли 1912

⁶ Зайнулобидин Мароғай. Саёҳатномаи Иброҳимбек ё балои таассуби ӯ. – Душанбе: Адиб, 1991. – Саҳ.-56.

шамъ сухан соз кун».⁷

Аз ин иқтибос натиҷа бардоштан мумкин аст, ки даъвои маорифпарварон ва равшанфикрони давр мансуб ба тағйири тамоюлҳои эҷодӣ аст. Ҳамин даъво боис гардид, ки функсияи баъзе аз навъҳои лирикӣ дар оғози асри XX тағйир ёбад. Табиӣ ва баҳақиқат наздик аст, ки тағйир ва таҷдиди мазмуну мундариҷаи ашъори лирикӣ ва эпикӣ шоирону адибони маорифпарвар дар асосиҳамин тамоюлот бояд муайян карда шавад. Зеро ашъори маорифпарварӣ як навъ гаравидан баҳаёти дунявӣ, дар он тавсифи олами моддӣ мавқеият дорад. Ин ҷиҳат тафовути ҷиддии мазмуни ашъору осори маорифпарварӣ аз адабиёти анъанавии классикӣ, ки саропо, эҳсосот, шавқу рӯҳ, таҳайюл, рӯҳ ва олами рӯҳият аст. Ашъори лирикӣ анъанавӣ форсу тоҷик, ки дар давоми асрҳо ифодагари эҳсоси рӯҳию қалбии инсоният буд, аз оғози асри XX бо роҳи ақлу тафаккур пеш мерафту мабдаи ифодаи онҳастӣ ва олами воқеӣ, муаммоҳои зиндагии башарият шуд. Аз як ҷиҳат чунин оҳангҳои шадиди иҷтимоӣ ва мазмунҳои тозаи танқидию тарғибӣ ҷанбаи ҳақиқатнигорӣ, қувваи сиёсӣ сафарбарӣ ва арзиши иҷтимоии ашъори шоирони ин давраинаҳам Эрон ваҳам тоҷикро пурқувват гардонид бошад, аз ҷониби дигар инкори жанрҳои лирикӣ анъанавӣ ва мавзӯоти он, ҳамчунин танқиди тарзи тасвири бадеӣ, васоити тасвири бадеӣ дар оғози асри XX сабаби ҷиддии инкишоф наёфтани жанрҳои ошиқона шуд, шакли мазмуни мувофиқро наёфтани баъзе шоирон сабаби дигари таҳаввул ва таҷаддуд наёфтани назми анъанавӣ гардид. Ва мувофиқи ақидаи Ш.Раҳмонов «Бегонагӣ, ба доираҳои маънавии миллӣ бо шубҳа нигоҳ кардан, мувофиқ ва мутобиқ карда натавонистани жанрҳои дирӯз дар замони имрӯз (дар ин давра – С.Х), аҳамияти бисёр жанрҳоро кошт»⁸. Ба мазмуни рӯз мутобиқ намудани ғазалро дар эҷодиёти Аҷзӣ, Асирӣ, Фитрат, Айнӣ, Мунзим, Ҳамдӣ, Роҷӣ, Ҳоҷӣ Муин ва дигарон дидан мумкин аст. Ин хусусият ҳамчун ҳодисаи типологӣ дар лирикаи тамоми шоирони маорифпарвари Осиёи Марказӣ низ дида мешавад.

Ин ҳодисаи адабиро метавон дар мисоли таҳаввул ва тақмили тадриҷии жанрҳои суннатии адабиёт аз назар гузаронид. Дар адабиёти охири асри XIX ва ибтидои асри XX истилоҳоти жанрҳои адабиёт (ғазал, маснавӣ, қитъа, мусаммат, мухаммас ва ғ.) маънии нисбӣ доранд. Зеро онҳо аз лиҳози мазмуну мундариҷа, услубу тарзи ниғориш тағйир пазируфтаанд. Дар ашъори шоирони ибтидои асри XX мавзӯҳои мухталиф ва тасвири ҳодисоти иҷтимоӣ; ба монанди ҷанг ва таъсири он баҳаёти мардум, мардикорӣ ва

⁷ Зайнулобидин Мароғай. Саёҳатномаи Иброҳимбек ё балои таассуби ӯ. – Душанбе: Адиб, 1991. – Саҳ.-36.

⁸ Раҳмонов Ш. Сухане чанд аз лирикаи форсии тоҷикӣ. – Душанбе: шарқи озод, 1999. Саҳ.-9.

воқеоти мухталифихаётии иҷтимоӣ ва маданияи давр, мавзӯҳои сиёсӣ, ахлоқӣ ва фалсафию табиӣ дар шаклҳои нав инъикос ёфтанд. Ногуфта намонад, ки инҳолат ба адабиётнаминдавраинаи ўзбек низ тааллуқ дорад.

Ғазалҳамчун жанри серистеъмоли адабиёт дар ин марҳилаи инкишофи таърихи адабиёти тоҷик мавқеи асосӣ дорад. Шумораи байтҳои ғазал вобаста ба мазмуни он гуногун буда, дар осори аксари шоирон, аз ҷумла, Вазеҳ, Шохин, Савдо, ҳайрат, ҳамдӣ, Айнӣ, Аҷзӣ, Васлӣ, Асирӣ барои ифодаи мазмунҳои ишқӣ, ҳаҷру фироқ, сӯзу гудоз, nobasomoniҳои давр истифода гардидааст. Таъкид ҷоиз аст, ки дар ғазалиёти ин шоирон, ки аламбардори равияи пешқадами адабиёти давр буданд, ҷанбаи иҷтимоии мазмун, оҳангҳои шикоятӣ пурқувваттар гардид. Аз лиҳози сабқу услуб низ навардозиҳои ҷашмрас ба вуҷуд омад.

Агар ғазали анъанавӣ дар асоси қолабу хусусиятҳои мазмун ва мундариҷаи худ баҳри тавсифу таърифи ишқу ошиқӣ, хусни маъшуқа, дарду гудози ишқ, орзуву армони ошиқ суруда шавад, ғазали адабиёти маорифпарварӣ бори нави ғоявӣ бар дӯш гирифт. Мавзӯи асосии он на тараннуми ишқ, балки мавзӯи муҳимтариниҳаётии иҷтимоӣ–маорифпарварӣ буд. Ҳамин чиз, яъне мавзӯи нав тақозо намуд, ки дар унсурҳои мундариҷа ва шакли ғазал низ тағйиротҳо ба вуҷуд оянд. Ғазал, аслан, дар луғатҳо ба маънои «изҳори ишқу муҳаббат» омадааст. Маънии истилоҳии он низ ба маънии луғавиаш қаробати мантиқӣ дорад. Яъне ҷун истилоҳи адабиётшиносӣ ғазал ба ду маънӣ истифода мешавад. Аввалан, умуман сухани ошиқона будани ғазал, сарфи назар аз сохту қонуниятҳои шаклиаш дар шеър адаб эътироф гардидааст. Сониян, аз нуқтаи назари категорияи умумназарӣ; ғазал жанри лирикиест, ки аксаран дар мавзӯи ишқ дарҳаҷми 7–12 байт суруда мешавад ва тарзи қофиябандии аа, ба, ва, га–ро доро мебошад.⁹ Пеш аз ҳама ғазалҳамчун жанри адабӣ шакли ягонаи «сарбаста» дорад. Ягонагии шакли он аз байти матлаъ сар мешавад, ки як навъ муқаддимаи мавзӯӣ ва дар айни замон оҳанги сухан низҳаст. Пайвастагии зоҳирии ҷузъҳои онро тарзи қофия муайян мекунад, яъне умумияти овозии охириҳар байте аз матлаъ то мақтаъ аст, ки, ваҳдати дохилии шакли он ба шумор меравад. Бинобарҳамин мувофиқи мақсад аст, ки оид ба баъзе ҷиҳатҳои махсуси жанри мазкур дар адабиёти маорифпарварии ибтидои асри XX тавбаққуф карда шавад, то ки фаҳмиши ин истилоҳҳамчун категорияи таърихӣ зоҳир гардад, ба ибораи дигар, инкишоф ва таҳаввулу тақомули тадриҷии ин жанри адабиро дар адабиёти маорифпарварӣ ва таҷаддудҳои муайян намоем.

Чуноне ки ишора рафт таҳаввулу таҷдиди аломатҳои асосии жанри

⁹ Мусулмонӣ Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990. – Саҳ.- 169.

ғазал ба номи Садри Зиё, Аҷзӣ, Айнӣ, Фитрат, ҳочӣ Муин, Аҳмадҷонҳамдӣ, ҳайрат, Асирӣ, Туғрал, Васлии Самарқандӣ, Иброҳими Ҷуръат, Фаҳриддини Рочӣ сахт марбут аст. Тафовути байни ғазалиёти адабиёти аввали асри XX ва ғазалҳои адабиёти классикӣ, қабл азҳама дар мундариҷа, мавзӯъ, ғоя, мазмун, тарзи тасвиру услуби гуфтор ва сохти он зоҳир мегардад. Таҷаддудгароён асосан афқору ақоиди пешқадами замонавӣ ва ғояҳои навиҳаётиро дар қолабу жанрҳои анъанавии классикӣ ифода намудаанд. Зеро тарғибгари асосӣ ва минбари эълону ташвиқи ин ғояҳо, қабл азҳама, адабиёти бадеӣ буд. Аз ин рӯ, дар инкишофу рушди ғояҳои аслии маорифпарварӣ, тарғибу ташвиқи мазмунҳои тозаи иҷтимоӣ адабиётҳамчун воситаи асосӣ таъсири тақдирсоз дошт.

Як хусусияти дигари ашъори лирикии ин даврро бояд қайд кард, ки барои таъмини амнияти худ эҷодкороне чун Аҷзӣ, Ҷуръат, Рочӣ, Мунзим, Бехбудӣ, Садри Зиё, Айнӣ ва нафарони дигар бештар ба маъноҳои умумии рамзӣ, мазмунҳои маҷозии шеър эътибор додаанд. Зеро сиёсати саҳти мустанликадорӣ рус, сензураи адабии рус ашъори таблиғотиву тарғиботиро саҳт назорат мекард. Аҷзӣ ба ин маънӣ ишорате дорад:

*Дорад абётам зи кори даҳр рамзе дар бағал,
Сарв агар гўям зи қадди ёр намеорад хабар.*

Аз ин ҷиҳат, боз як хусусияти ашъори лирикии адабиёти ин давр кашф мегардад, киҳам мазмуни зоҳирӣ ваҳам мазмуни ботинӣ доштани он аст. Дар зимни шарҳи байти поёнӣ метавон ин фикрро бори дигар собит кард:

*Мондаӣ зулфи чалипо рӯи абрӯиҳилол,
То куҷо дар зери по гирадҳилолери салиб.*

Маънии зоҳирии байт ин аст, ки: «Эй маъшук ту зери пой зулфи худ абрӯиҳилолатро пинҳон кардай. Инҳолат то ба кай давом хоҳад кард, яъне киҳилол (абрӯ)–ро салиб (зулф) то кай пинҳон ва нухуфта медорад. Маънии ботинии байт: Азбаскиҳилол (моҳи нав) рамзи мусулмонисту салиб (крест) аломати қудсии насоро (христианҳо) мебошад, шоир баҳамин ишорат карда, гуфтан мехоҳад, ки то кай мусулмонон зери пой мардуми насоро (русҳо) мемонанд. Яъне гуфтан мумкин аст, ки дар назми ибтидои асри XX маънӣ ва мазмуни дар зимноштаи ашъори лирикӣ аз маънии зоҳирии онҳо куллан фарқ мекунад. Агар дар назари аввал аз онҳо маъноӣ ишқӣ фаҳмида шавад, аз маъноӣ дар зимноштаи он мазмунҳои иҷтимоӣ бардошта мешавад ва шоирони оғози асри XX ин фазилати шеърҳои лирикии классикиро дар ифодаи мақсаду маром ва ғояҳои пешқадаму тараққипарваронаи ҳеш дуруст корбаст кардаанд. Инҳолатро дарҳар ду байти болоӣ метавон мушоҳида кард.

Ин навъ ашъорро на фақат дар мисоли ашъори лирикии Аҷзӣ, балки дар эҷодиёти шоирони дигар низ дучор омадан мумкин аст. Аз ҷумла, шоири

номии ин давраи Самарқанд, Ҷуръат ки аз ӯ то ба мо як маҷмӯаи ашъор бо унвони «Тўҳфат–ул–аҳбоб» боқӣ мондааст, мазмунҳои тозаӣ сиёсию иҷтимоӣ ва афкори маорифпарварию таҷдидгароёнаи худро дар ғазалиётҳои инъикос мекунад. Дар ғазалҳои шоир оқибатҳои ҷанги империалистӣ рӯкни асосӣ буда, дар натиҷаи тўл кашидани он озор ёфтани халқи маҳаллӣ–тоҷикҳоро ӯзбекҳо кулфату ситамҳои ба сари халқи оддӣ омада инъикос меёбад. Ҷанбаи шиквой дар ғазалҳои шоир пурқувватанд. Масалан, дар ғазале, ки ба мавзӯи ҷанги империалистӣ ва оқибатҳои хунини ӯ бахшида шудааст, хусусиятҳои зеринро мушоҳида кардан мумкин аст. Ғазал чунин оғоз мегардад:

*Хуниҳуррият хокро кард чун гулзор сурх,
Пошикаста, сарбурида, синаи афгор сурх.
Аскарони мо– мусулмонон, зихуккоми шадид,
Карда аз теги ситам то куртаву эзор сурх.
Кушта шуд чандинҳазор аз навҷавонони ғайр,
Аз қўмондони шадиду золими ғаддор сурх...*

Маълум мегардад, ки дар шеърӣ мазкур навардозиҳои шоир на фақат дар мазмун, балки дар услубу тарзи баён ва забони он низ падида омадааст. Шоир бевосита ба ифшоӣ сиёсати ҷангҷӯёнаи Русияи подшоҳӣ кўшиш мекунад. Тарғиби анаҳамин мавзӯ ба баб гардидааст, ки шоир дар баёни мавзӯи нав, ифодаи мазмунҳои тоза тарзу услуби нави баёнро пеш гирад. Ин кўшишоти Ҷуръат барои кашфи мавзӯ ва мазмунҳои тоза, васеъшавии доираи мавзӯоти жанрҳои лирикӣ–анъанавӣ, аз ҷумла ғазал ба баб шуд.

Чуноне ки дар боло ишора гардид, дар оғози асри XX дар ҷараёни адабӣ мафҳумҳои «шеърӣ нав», «шеърӣ услуби тоза», «шеърӣ тарзи ҷадид» ҳамчун падидаҳои тозаӣ эҷоди бадеӣ ба вуҷуд омада буд. Дар ҷунинҳолат баъзе вакилони адабдӯст ва шеърфаҳмиҳамон давр, чуноне ки болотар зикр кардем, нисбати ҷунин ашъор истилоҳи «шеърӣ нав» ва ё мафҳумҳои иловагии «ғазали услуби тоза», «ғазали рангин», «ғазали тарзи ҷадид»–ро мулҳақ кардаанд. Аз ҷумла, дар «Тазкори ашъор»–и Садрӣ Зиё меҳонем: «... ғазали рангин ба услуби тоза ва тарзи ҷадид зодаи табъи ибни Абӯсаъид (Аҳмадҷон–маҳдуми Абӯсаъидзодаиҳамдӣ – С.Х.)» буда, он ғазал ин аст:

*Рӯи ҷаманат хандазани Пориҷу Москва,
Мӯи зақанат таънадеҳи Ботуму Воршав.
Дар тозагӣ, эй раиҳи бутони загоранич,
Дар ҷобукӣ, эй ибрати ҳубони Фаронсав.
Дар давлатиҳусни ту намуд он ки хиёнат,
Дар маҳкамаи қаҳри ту афтод ба тиргав.*

*Абрӯи ту зинатдеҳи меҳроб ба масҷид,
Гесӯи ту ошӯби чалипост ба чиркав...»¹⁰*

Таҳлили амиқ ва таҳқиқи пурраи ғазали мазкур дар китоби пурмӯҳтавои олими маъруф Муҳаммадҷон Шакурӣ - «Садри Бухоро» (сах. 115–116) мавҷуд аст. Мо ин ҷоҳамин қадар афзудан меҷоҳем, ки дар ғазали мазкур услуби тоза ва тарзи ҷадиди гуфтор вобаста ба навғониҳои ҳаёти иҷтимоии мардум падид омадаанд. Таркибот ва калимоти ғайриоддӣ «загоранич», «Фаронсав», «тиргав», «чиркав» таъминкунандаи ҳама рамзҳои ҳаёти нави иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва мадании мардуманд. Дигар аз навғониҳои шаклӣ дар баробари мазмун дар шеър мазкурҳамчун қофия интиҳоб гардидани калимаҳои ғайр, аз қабили «Москав», «Воршав», «Фаронсав», «тиргав», «чиркав» ва ғайраҳоянд. Ҳамдӣ аз паи роҳҳои нави ифода шуда, барои таъмини серобурангии мазмун, дар шаклу услуб ва маъниву мантиқи шеър тозагӣҳо ба вуҷуд овардааст. Қофияи нав ва тоза дар жанри анъанавӣ таъминкунандаи ҷилваҳои тоза ва тарзи ифодаи нав гардидааст. Маҳзҳамин таркибот ва калимот тарзи нави тасвири шоиронаро таъмин намудааст. Аз ҷумла, таркибот ва ибороти ташбеҳкунандаи «хандазани Поричу Москав», «таънадеҳи Ботуму Воршав», истиораҳои «рашки бутони загоранич (хориҷа)», «ибрати хубони Фаронсав», «дар маҳкамаи қаҳр ба тиргав афтидан», «ошӯби чалипо будани гесӯ дар черкав» аз тасвирҳои нави шоирона ва тозапардозҳои ӯ дар жанри ғазал аст. Дар асосиҳамин фикру мулоҳиза метавон гуфт, ки домани тасвирҳои шоирона ё худ масшабу меҳвар ва кутбҳои ҷуғрофии шеър дар нимаи дуҷуми асри XIX ва оғози асри XX азҳудудҳои анъанавии мамолики Шарқ (Ҳинд, Чин, Табрезу Хутан, Тӯсу Балх, Самарқанду Бухоро, Марву Шошу Кеш) то ба мамолики Ғарб берун рафт. Ин аст, ки мазмун тоза ва ба навғониҳои рӯзгори воқеии мардум гаравидани шоирон услуби тозаро дар ашъори онҳо ба вуҷуд овардааст. Ғайр аз ин дар шеър устувории оҳанги ашъори халқӣ ба назар мерасад, ки он дар адабиёти маорифпарварии халқҳои Осиёи Миёнаҳолати типологӣ буда, назираш дар осори шоирони маорифпарвар бештар дида мешавад ва онҳо барои ифодаи марому мақсадҳои худ, таъмини таъсирбахшоии ашъор ва ба омма наздик будан аз ин тарзи ифода истифода кардаанд. Аз ин мавқеъ шоир Аҳмадҷонҳамдиро низ яке аз шоирони таҷдидгаро зикр намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар асоси таҳлили ғазалиёти шоирони номии ибтидои асри XXҳолати тағйирёбии мазмун тоза ба мушоҳида гирифта, гуфтан мумкин аст, ки жанри ғазал то дараҷае дар адабиёти ибтидои асри XX таҷдид ёфтааст, ки на фақат барои ифодаи мазмунҳои ишқию ошиқӣ, балки барои ифодаи

¹⁰ Шакурӣ М. Садри бухоро. Чопи дуввум.-Душанбе: Деваштич, 2005. Саҳ.- 115.

мазмунҳои пурмӯҳтавои иҷтимоӣ, аз қабилӣ худшиносӣ ва истиқлоли миллӣ, эҳёгарӣ, озодиву ободӣ, ислохотхоҳӣ, мавзӯи ҷангу оқибатҳои он, тарғиби илму дониш, масъалаи ислоҳи сохти таълиму тадрис, мактабу мадорис, ватану ватанпарастӣ низ то дараҷае созгор гардонида шудааст. Корбасти мазмунҳои тоза дар жанри анъанавии адабиёт, мувофиқати мавзӯи нав дар он вобаста ба лаёқату истеъдод, диди эстетикиву ҷаҳонбинӣ ва маҳорати эҷодкоронаи шоирони давр сурат гирифтааст. Аммо дар осори баъзе аз шоирони адабиёти ин давр, баҳусус, дар жанрҳои анъанавӣ тамоми ҷозибаи жанрҳои анъанавии классикӣ комилан дида намешаванд. Эътибори асосии эҷодкорон на ба ҷанбаи бадеияти жанрҳо, балки ба мӯҳтавои мавзӯӣ, ифодаи мазмунҳои тоза, сабку услуби содда, таъсирбахшоии шеър, ҷиҳати тарғибию ташвиқоти он нигаронида шудааст. Дар ашъори лирикии маорифпарварӣ дар баробари таҷдиди воситаҳои тасвири бадеӣ тағйириҳолати рӯҳии қаҳрамони лирикиро низ мушоҳида кардан мумкин аст, ки он услуб ва сабки нисбатан соддаеро қазоват мекунад. Мавзӯи тоза ва мазмунҳои нав ба ҷанбаи бадеии осори лирикӣ бетаъсир намонд. Ҳатто дар ашъори лирикӣ хусусияти публицистӣ, ҷанбаи публицистии баёни фикр дар асоси нуфузи афкори тарғибию ташвиқӣ, интибоҳию хитобатӣ мавқеъ пайдо кард. Инҳолатро шароити муайяни иҷтимоӣ, ҳаёту муҳитиҳамондавраинаи маданияву фарҳангӣ тақозо мекард. Аз ин рӯ, дар шаклу мазмуни осори адабии анъанавӣ як навъ номутобиқатӣ, номутаносибӣ низ вучуд дошт. Зеро мазмун ва мавзӯҳои тозаи иҷтимоии маорифпарварӣ дар шаклҳои деринаи адабиёт, ки функцияи махсуси ғоявиро бар дӯш доштанд ва аксаран дар қолаби анъанавии вазни арӯз иншо мегаштанд, ба тарзи иҷборӣ ва муваққатӣ дар шаклҳои кўҳнаву анъанавии адабиёт ҷой дода шуданд. Вобаста баҳаминҳолат моҳият ва хусусиятҳои шаклу мазмуни жанрҳо низ дигар шуд. Ба эътибори мазмунҳои тозаи иҷтимоӣ ва бо тақозои воситаҳои тасвири бадеии нав жанрҳои лирикии адабиёти маорифпарварӣ—ҷадидиро боҳамон жанрҳои деринаи адабиёт айнан як чиз пиндоштан нодуруст аст. Аз ҷумла, аз лиҳози вазифа, унсурҳои мазмун, тарзи тасвир, тарзи ифода, забону услуб, мавзӯӣ ва ғайраҳо жанри ғазали маорифпарвариро аз ғазали адабиёти классикӣ фарқ бояд кард. На фақат дар жанри ғазал, балки дар тамоми системаи жанрҳои назми ин давра ба ҷои сувароти шартиву рамзӣ, ки дар асрҳои охир ба воситаи сабкиҳиндӣ ва услуби бедилӣ нуфузи калон пайдо карда буд, сувароти реалӣ, яъне тарзи тасвири бадеии ба фаҳми хонанда наздику қарин бештар ҷой гирифт. Чунончи тақомули эҷодӣ дар ашъори Абдулқодирхоҷаи Савдо, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, Шамсиддин Шоҳин, ҳайрат, Мунзим, Мирзо Сироч, Ҷуръат, Аҷзӣ, Асирӣ, ҳамдӣ, Фитрат, Айнӣ ва дигарон равшану возеҳ ба назар мерасад. Ин шоирон ва аксари онҳо дар зинаи дуҷумлаи эҷодиёташон

шеърро ба ҷодаи тасвири реалистӣ андохтанд. Баъзе муҳаққиқон бар он мӯътақиданд, ки бояд баҳар як жанри лирикии маорифпарварӣ истилоҳ—мафҳуме илова карда шавад, то тафовути байни хусусиятҳои жанрии ин навъи бадеӣ ошкор бошад. Масалан, муҳаққиқ С. Ҳалимов менигорад: «Ҳар гоҳ ғазал ба хотир ояд, пеш азҳама, шеъри ишқӣ тасаввур карда мешавад. Аз ин рӯ, ғазали адабиёти маорифпарвариро бо ғазали классикӣ тамоман як чизҳисоб кардан душвор аст. Бинобарҳамин моро лозим аст, ки ба истилоҳи ғазал мафҳуме афзоем, то ки он хоси ғазали маорифпарварӣ будани онро ифода созад. Ба назари мо танҳо ғазали иҷтимоӣ номидани ғазали адабиёти маорифпарварӣ кифоя нест. Шояд онро ғазали иҷтимоии маърифатхоҳӣ номидан беҳтар бошад».¹¹ Ба фикри мо саҳеҳтар он аст, ки барои ифодаи тафовути ғазали классикӣ аз жанриҳамноми адабиёти маорифпарварӣ иловаи як мафҳум, яъне «маорифпарварӣ» кофист. Мафҳуми «ғазали маорифпарварӣ» фаҳмиши дурусти ин жанр аст, яъне як қисм нишонаҳои жанрии нав: мавзӯи тоза, мазмуни иҷтимоӣ, ғояи нави замонавӣ (ободии кишвар, худшиносии худогоҳии миллӣ, ватандӯстӣ, бузургдошти шахсу миллати мусалмонӣ ва ғайраҳо), воситаҳои тасвири ҷадиду ваҳдати дохилии шакли он аст, ки услуби тасвири воқеънигорона касб кардааст ва инҳама аз нишонаҳои муҳими ғазалиёти шуарои маорифпарвари оғози асри XX ба шумор меравад. Зеро дар зимниҳамин мафҳумҳар ду маънӣ низ дарк карда мешавад. Аз ин мавқеъ ғазал ва анвои жанрҳои дигари лирикӣ дар аҳди маорифпарварӣҳам аз лиҳози мазмуну мундариҷаи ғоявӣ ваҳам аз ҷиҳати сохтору услуб ба тағйироти ҷиддӣ дучор шуданд.

Жанрҳои дигари лирикӣ, аз ҷумла, қитъа, қасида, рубой, маҳаммас, маснавӣ низ дар адабиёти ин давр мавқеи хос доштанд. Шоирони давр то дараҷае дарҳамин жанрҳои лирикӣ ғояҳои нави тараққипарваронаву ислохотхоҳонаи ҳешро ифода кардаанд. Аммо баъзе аз жанрҳои лирикӣ дар ин давра вобаста ба имконият ва қонуниятҳои дохилии худ мавқеи ҳешро аз даст доданд. Зеро мазмун ва мавзӯи нави иҷтимоӣ дар жанрҳои хурди лирикӣ қомилан инъикос ёфта наметавонист. Қасида, рубой, фард, дубайтӣ, қитъа асосан дар мавзӯҳои анъанавӣ навишта шудаанд. Аммо дар жанрҳои дигари лирикӣ шоирон кӯшиш намудаанд, ки баъзе афкори иҷтимоии ҳешро ифода кунанд.

Мавзӯи ватандӯстӣ, ватанпарастӣ ва аз ғами ватанҳарф задан, кулфату азияти ба сари халқи он омадаро баррасӣ кардан, аз гузаштаи шоёни он ифтихори миллӣ ва худшиносии таърихӣ доштан аз мавзӯҳои муҳими адабиёти давр шуд ваҳамчунин мавзӯи мазкур тақозо кард, ки дар тарзи

¹¹ Ҳалимов С. Баъзе масъалаҳои шакл ва мазмун дар адабиёти маорифпарварии тоҷик. //Масъалаҳои адабиёти маорифпарварии тоҷик. Маҷмӯи мақолаҳо. – Самарқанд: ДДС, 1995. – Саҳ.-.39.

гуфтор, услуби эҷод, оҳанги ифода, шакли осор тағйиротҳои ҷиддӣ падида оянд. Дар ин бобат фикрҳои олими шодравон Маъруфи Раҷабӣ ҷолибият дорад. «...ҳукми ҷадидия ва шоирону адибони авали асри XX дар хусуси Бухоро ва муҳити он давраинаҳукми таърихии кӯҳани Шарқу тамаддуни ҷавони Аврупои муосир аст»¹² Дарёфти ин маънӣ чӣ дар ашъори ҷудогонаи адибони маорифпарвар ва чӣ дар осори насрии онҳо аз Аҳмади Дониш то Айнӣ он қадар душвор нест. Аммо фарқият дар он аст, ки ифтихор ваҳисси ватандӯстиву ватанпарастӣ, инъикоси ҳолат ва вазъияти дилафғори Бухоро дар осори онҳо дар сатҳҳои гуногун аст.

Дар баробари тазод ва парадоксҳои «қадим» ва «ҷадид», «усули нав»—у «усули кӯҳна» истилоҳи тазодие байни осори адибони давр сурат дошт ва он бо истилоҳи «ашъори ишқия» ва «ашъори миллӣ» муаррифӣ гардидааст. Ба ақидаи академик М.Шукуров дар ашъори шоирони ибтидои асри XX «вожаи «миллат» комилан маънои иҷтимоӣ дорад ва «ашъори миллӣ» ҳамон ашъорест, ки дарди дили миллат аст, бо душамнони миллат ҷангидан аст, барои эҳёи анъанаҳои мазҳабию маънавии миллат мубориза бурдан аст».¹³ Дар ҳақиқат ашъореро, ки мазмун ва мӯҳтавои тозаи замонӣ дорад, мавзӯҳои муҳимтарини иҷтимоии давр, аз қабилӣ истиқлоли миллӣ, худшиносии миллӣ, эҳёи қадриятҳо ва анъанаҳои маънавию фарҳангии миллат, озодӣ, мактабу мадорис, тарғиби илми дунявӣ ва ғайраро фаро гирифтааст, услубан ва ҷолибан тозагиро дорад ба «ашъори миллӣ» нисбат додан мумкин аст. Ҳамзамон ашъоре, ки дарду аламҳои миллатро баён мекунад, шеърест, ки баҳри ҳифзи миллату Ватан ва дину мазҳаб чун силоҳ хизмат менамояд, барои аҳкоми дин, эҳёи суннатҳои таърихии шоён мусоидат менамояд шеъри миллии нав ном дорад. Барои исботи фикр як банди шеъри Абдурауф Фитратро меорем:

*Эй уммати Муҳаммад, эй бандаи Худо,
Дини ту мондааст ҳаме дар дами бало.
Бархез, то ману ту зи баҳри начоти ӯ
Созем молу ҷону сари хеш фидо.
Ё ҷон диҳем дар раҳи Ислом мардвор,
Ё мурдавор ҷой бигирем дар мазор»¹⁴.*

Ин шеър як навъ даъват ва хитоба аз пархоши роҳи эҳёи миллӣ, роҳи кадр кардани суннат ва анъанаҳои маънавии миллат, намунае аз муборизаи

¹² Раҷабов М.С. Андаке дар бораи «душманони халқ». // Ҷавонони Тоҷикистон. 19 декабри 1990, – № 147. – Саҳ. - 2.

¹³ Шакурӣ М. (Шукуров М). Садри Бухоро. Чопи дувум. – Душанбе: Деваштич, 2005. – Саҳ. -122

¹⁴ Ҳамин китоб: Саҳ. -168

миллии озодихоҳӣ, алайҳи куфру мустамлика аст, ки мардуми мусулмонро ба бедорию худогоҳӣ даъват менамояд. Дар он эҳсосоти баланди муборизӣ дида мешавад. Ва бар хилофи ин осори лирикие, ки мазмуну мундариҷаи ғоявии анъанавӣ дорад, дар асоси қолабҳои анъанавии шеъри классикӣ офарида шудаанд, дар онҳо сӯзу гудози қаҳрамони лирикӣ аз ишқу ошиқӣ чузъи муҳим аст, «ашъори ишқия» ном бурдан мумкин аст.

Дар адабиёти ин даврҳам он мавзӯи анъанавии адабиёти форсӣ–тоҷик, ки шикоят аз замон ва поймол шудани адолати иҷтимоиро фаро мегирад, ҳамчунин аз афзоиши ҷавру зулми амалдорон ба дод омада, аз он пайваста дар шикоятанд низ мавҷуд буда, онҳо дар осори таҷдидгароёни ин аҳд инъикос ёфтааст. Ин маъниро дар мисоли шеъри зерини Айнӣ низ دیدан мумкин аст.

*Инҳамон мулки Бухорост зи ҷаҳди аҳлаш,
Манбаи илм ба ислом шуда чандин сол. ...
Инҳамон мулки Бухорост, Алӣ Синоро
Рутбае дод, ки нодида касе то инҳол.*

Ваҳоло дар ин диёр:

*Меҳру шафқат ба ҷаҳон нест, агарҳаст риё,
Одамият ба ҷаҳон нест, агарҳаст – хиёл.
Мил бар дида гузоранду бигӯянд: «Хамӯш!»,
Тир бар сина халонанду бигӯянд: «Манол!».
Ёрмандӣ ба банӣ – навъ бидонандҳаром,
Хуни ислом ба ислом бидонандҳалол.
Ҳокими шаръ мутеъ аст ба амри авбош,
Муфтии шаър асир аст ба дасти арзол.
Ҳукми тақфири мусулмон биситонанд ба зӯр,
Амри татҳир зи исён бифурӯшанд ба мол.
Ҳоли мо сахт парешон шуда, эй фаҳри расул,
Дастгирӣ накунӣ, зуд яқин аст завол.
Чашми лутфе тарафи олами ислом фикан,
Дасти меҳре ба сари уммати мазлум бимол¹⁵.*

Амикрафтиҳисси миллии шоирони ибтидои асри XX маҳз дарҳамин чиз зоҳир мегардад, ки мавзӯи зулму ситамро низ характери иҷтимоӣ касб кунонида, онро нафақат ба зулми ҷисмонӣ, балки дар маънои зулми маънавӣ низ корбаст менамоянд. Шеъри болоӣ мазмуни шиквойӣ дорад, аммо шикояти шоир шикваӣ фардӣ набуда, обу ранги умумӣ, тобишҳои иҷтимоӣ–ҷомеаӣ касб кардааст. Шоир аз зулму ситам, бефарқию фалокати ба сари тамоми мусулмонон омада шикваву шикоят менамояд. Ин чиз далел бар он аст, ки

¹⁵ Айнӣ С. Куллийёт. Ҷилди 8. –Душанбе: Ирфон, 1981. Саҳ. -224

тақвиятихисси худшиносиюхисси миллии таҷдидгароёни ибтидои асри XX хеле амиқ буд. Ба қавли муҳаққиқи фоқиди ўзбек Б.Қосимов бедории миллӣ аввало аз худшиносӣ, худоғохӣ, шинохтани таърихиҳаёти ниёгон, бобоён ва аҷдодони худ, аз ифтихори милливу таърихии хеш оғоз меёбад¹⁶ Инҳама нуктаҳо дар асоси маърифат ва маорифпарварӣ амалӣ мегардад. Ба эътибориҳамин нукта адабиёти ибтидои асри XX–ро осори мазмунан нав ва марҳилаи тозаи давраи бедории миллӣ номидан мумкин аст.

Дар ин давра тарзи таҷдиди ҷолибро дар шаклу мазмуни шакли шеърии маснавӣ низ дидан мумкин аст, ки дар адабиёти ибтидои асри XX мавқеи муайян дорад. Аз меъёри категорияи таърихӣ маснавӣ аз аввалҳамчун манзума–шеъри лирикии дорои сюжет пайдо шуд, баъд таҳаввул ёфта ба мазмуни калонтаре соҳиб гардид ва ба жанри фаёли доманфароҳе табдил ёфт, ки дар он мазмунҳои мухталифи ишқию романтикӣ, ахлоқӣ, ирфонӣ, фалсафӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, қаҳрамонию паҳлавонӣ, ҳаёлию воқеӣ ифодаи ҳудро ёфтаанд ва дар он хати сужети ягона барҳам хӯрд. Ин жанри серистеъмол вобаста ба хусусиятҳои услубияш ва имконоти жанрии худ, ки доманаи васеу паҳновар дорад ва баҳри ифодаи андешаву афкори мухталифи муаллиф созгор аст, дар оғози асри XX низ арзиҳастӣ кард, таҳаввул ва таҷдид ёфт.

Хусусиятҳои тоза касб кардани маснавиро дар ду навъи ин жанр аз эҷодиёти Аҷзӣ ва дар мисоли маснавии «Тимсол»–и Асирӣ дида баромадан мумкин аст. Ин се асар–«Мирёти ибрат», «Анҷумани арвоҳ»–и Аҷзӣ ва «Тимсол»–и Асирӣ дар адабиёти ибтидои асри XX намунаи расотарини жанри маснавии маорифпарварӣ баҳисоб мераванд. Аҷзӣ дар ду маснавӣ афкори пешқадами замонавӣ ва маорифпарварӣ, ғояҳои муҳимиҳаётии ҳудро нисбат ба ҷамъияту воқеият ба тарзи хос нигоштааст. Гуфтан мумкин аст, ки афкори маорифпарварии шоир, ки дар ғазалҳояш ифода ёфтаанд, дарҳамин ду маснавӣ шакли ҷомеъ гирифта, як навъ ҷамъбаст гардидаанд. Маснавиҳои мазкур дар замина ва қонуну қавоиди маснавиофарии анъанавӣ навишта шудаанд. Дар онҳо унсурҳои шаклии асар, хати сужет, вазн, қофиябандии анъанавӣ риоя гардидаанд. Аммоҳар ду маснавӣ аз лиҳози мазмун ва баъзе унсурҳои шаклӣ (сохтор, образҳо, васоити тасвири бадеӣ, сабку услуб) тозагӣҳо доранд. Дар хусусиҳар як маснавӣ ба тарзи алоҳида дар мавридҳои муайн суҳан ҳоҳем кард.

Аз ҷиҳати шакли бадеӣ, сабку услуб ва воситаҳои тасвири бадеӣ низ аксари намояндагони ин давраи адабиёт аз паи анъанаву суннатҳои адабиёти классикӣ мерафтанд. Дар масъалаи сабку услуб роҳи содданависӣ ва ба

¹⁶ Қосимов Б. Миллий уйғониш. Жасорат, маърифат, фидоийлик. –Тошкент: Маънавият, 2002. – 356 бет.

забони омма наздиктар кардани забони асари бадеӣ комилан риоя карда шудааст. Аммо яке аз масъалаҳои хеле муҳими адабиёти ин давр аз он иборат аст, ки дар масъалаи тарзи тасвири реалистӣ - воқеънигорӣ дар осори бадеӣ қадами ҷиддие гузошта шуд.

Рӯзноманигорӣ ҳамчун падидаи нав дар адабиёти маорифпарварии ибтидои асри XX. Дарҳамин асос, дар системаи жанрии адабиёти ибтидои асри XX ду навъи эҷоди бадеӣ арзи вучуд карданд, ки дар таърихи адабиёти тоҷикҳодисаи нав аст. Яке аз жанрҳои нав, ки маҳсули давраи маорифпарварӣ-таҷаддудхоҳӣ аст, публитсистика мебошад, ки аз оғози асри XX дар баробари ташкил гардидану равнақи нашриётҳо, матбааҳо, ҳамчунин матбуоти миллӣ кашф гардид. Жанрҳои публитсистӣ, асосан баъди солҳои 1905-1907 дар Самарқанду Когон, қўқанду Андиҷон ва Тошканду Бухоро ҳамчун жанри ҳозирчавобу фаврӣ барои ифодаи орзуву омол, мақсаду маром, мазмунҳои нави иҷтимоӣ, масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданияву фарҳангӣ арзиҳастӣ кард. Дар оғоз аз жанрҳои публитсистӣ мақолаву мубоҳиса, мунозираву хитобнома, тақриз ва ғайраҳо ба майдон омада буданд. Дар раванди инкишофи жанрҳои публитсистӣ Маҳмудхочаи Бехбудӣ, Аҷзӣ, Фитрат, Айнӣ, Мирзочалол Юсуфзода, Шакурӣ, Садри Зиё ва нафарони дигар саҳми арзанда гузоштаанд.

Публитсистика дар ибтидои асри XX ҳамчун жанри фаврӣ (оперативӣ), ки мавзӯҳои рӯзмарраи замонро фаро мегирифт, дар муддати кӯтоҳ мавқеъ пайдо кард. Дар адабиёти ибтидои асри XX комилан қарор ёфтани ин навъи адабро метавон ба се омил вобаста дид. Аввалан, даҳолати ғайлонаи эҷодкорон ба ҳаёти иҷтимоиву сиёсии мамлакат, ки дар натиҷаи тараққӣ ёфтани афкори умум, аксари эҷодкорону равшанфикрони замон ва хизмат ва корҳои тарғибиву ташвиқӣ комилан майл карданд. Бояд зикр карда гузашт, ки мўҳтавои мавзӯи осори публитсистӣ дар ин давра маҳдуд нест. Эҷодкорон ва равшанфикрон на фақат ба масъалаҳои ислохотталабию таҷаддудхоҳӣ ё ин ки тарғиби илму дониши замонавӣ, балки ба масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, маданӣ ва фарҳангӣ эътибори ҷиддӣ додаанд.

Омили дигар, бешубҳа, равнақи матбааю нашрияҳои маҳаллӣ ва таъсири нуфузи рӯзномаю маҷаллаҳои хориҷию дохилӣ «Тарҷумон», «Раъд», «Иршод», «Машварат», «Бетараф», «Эрони имрӯз», «Шероз», «Муфаттиши Эрон», «Иттиҳод», «Вақт», «Юлдуз», «Шўълаи инқилоб», «Садои Фарғона», «Наҷот» ва ғайра аст, ки боиси ташаккули жанрҳои публитсистӣ гардидааст.

Омили дигар ва асоситарини қарор ёфтани анвои жанрҳои публитсистӣ дар ин давра талабот ва тақозои ҳаёти иҷтимоӣ ва маданӣ аст. Зеро ғайолияти намунавии вакилони мактаби маорифпарварӣ, бахусус, мероси илмию

маърифатпарварӣ, афкори иқтисодию иҷтимоии онҳо тақозо намуд, ки шакли тозае дар баёни фикр ва ғояҳои нав кашф гардад.

Жанрҳои публитсистӣ аз лиҳози фарогирии мавзӯ ва мавод маҳдуд нестанд. Дар мақола ва жанрҳои дигари публитсистӣ масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданияту адабии давр инъикос ёфтаанд. Аммо ин жанрҳои публитсистии ин давр адибӣро ҳамаҷун намунаи беҳтарини васоити ахбори оммавӣ ва наъри бадеии мукамал эътироф карда намешавад. Вале аз лиҳози забон ва услуби гуфтор хеле ҷолиби диққатанд. Новобаста ба он, ки муаллифони ин жанрҳои публитсистӣ мухбир ва ё рӯзманигори касбӣ нестанд, ҳолати муқаррар аст, ки дар қорбасти мундариҷот ва гузоришу тавсеаи мазмуну мавзӯ ба носоҳеҳоро роҳ медиҳанд. Аммо дар ҳар як гузоришоту мақола роҷеъ ба масъалаҳои муайян ва ё ҳодисаҳои гуногуни иҷтимоӣ - сиёсӣ ва иқтисодию маданӣ хабар медиҳанд ва ё худ маълумоти муфид мерасонанд. Дар ин таълифот онҳо ҳамаҷун шахсони ғайриҷамъиятӣ, фарди бедорфикру инсонӣро дида, сиёсатдону ҷамъиятшинос, донишманди таъриху фарҳанги миллат ва маданияту адабиёти халқро ҳамаҷун нашоёр мешаванд.

Дар аксари жанрҳои публитсистӣ ҳамаҷун ахбордиҳӣ, тарғибию ташвиқӣ, таҳлилию муҳоҷисавӣ ва пафоси танқидӣ қавитар аст. Аз ҳамаҷун дар навиштаҳои Беҳбудӣ, Айни, Фитрат, ҳамаҷун Муин, Аҷзӣ ин ҳамаҷун устувор аст.

Наширияҳое, ки дар ин давр барои ташаккули жанрҳои публитсистӣ роҳ кушоданд, рӯзномаҳои «Зарафшон» (дар Самарқанд), «Бухорои Шариф» (дар Бухоро), маҷаллаҳои «Вақт», «Иқбол», «Юлдуз», «Шӯълаи инқилоб», «Садои Фарғона», «Наҷот», «Оина» ва ғайраҳо мебошанд. Як хусусияти ҳамаҷун ин наширияҳо аз он иборат аст, ки аксаре аз онҳо наширияҳои дузабона буданд. Аз ин наширияҳои маҳаллӣ, ки дар ташаккули жанрҳои публитсистии адабиёти тоҷик нақши муҳим доранд, маҷаллаи «Оина» ва рӯзномаҳои «Бухорои Шариф», «Тӯрон», «Зарафшон» шинохта шудаанд, ки аз онҳо рӯзномаи «Бухорои Шариф» сирф тоҷикӣ буд. Дар ин рӯзномаю маҷаллаҳо Беҳбудӣ, Фитрат, Айни, Саидризо Ализода, Роҷии Самарқандӣ, ҳамаҷун Муин, Васлӣ, Аҷзӣ, Исмаилов Раҳматуллозода, Иброҳими Ҷуръат, Мулло Иқром, Мирзоҷалол Юсуфзода баромадҳои ҷиддӣ карда, дар ташаккули жанрҳои публитсистӣ хизмати шоёнро анҷом додаанд.

Драма ва асарҳои драматӣ дар адабиёти ибтидоии асри XX. Пайдоиши жанрҳои нави адабӣ аз хусусиятҳои муҳимтарини адабиёти ибтидоии асри XX ба шумор меравад. Жанрҳои драматӣ дар адабиёти ин давр барои тасвири аҳвол ва тарзи зиндагӣ дараҷаи ташаккули мафкураи мардуми маҳаллӣ хизмат кард. Дар драмаҳои ин даври адабиёт масъалаҳои асосии ҳаёти

ичтимоӣ: мактабу маориф, озодию ободии мулк, мавқеи инсон дар ҷамъият, худшиносии миллӣ, бедории фикрӣ ва истиқлоли миллиҳамчун ғояҳои асосӣ ба миён гузошта шуданд. Чун навъи алоҳидаи жанрҳои адабӣ жанрҳои драмавӣ барои ташаккули афкори эстетикӣ мардуми маҳаллӣ, ҷаҳонбинию завқӣ маданияи онҳо низ хизмат кард. Зеро дар тарғиб ва ташвиқи ғояҳои нави иҷтимоӣ, инчунин амалӣ гардонидани мақсад ва мароми худ маорифпарварон навъи бадеии азҳама муассир-драматургияро интихоб намуданд. Ин чиз имкон дод, ки ба воситаи асарҳои драмавӣ муборизаи ғояҳо, зиддияти шадиди манзараҳои ҳаётӣ, воқеа вақодисаҳои иҷтимоӣ, умуман, драматизми ҳаёт фасеҳ ва равшантар намоед гардад. Пайдоиши жанри драма ва асарҳои драмавӣ дар адабиёт дар асоси талабот ва қонуниятҳои ҳаётиву табиӣ рух додааст. Зеро ба қавли Гегел «драмаҳамчун навъи адабиёт бо тақозои ҳаёт ба вучуд меояд»¹⁷.

Пайдоиши жанрҳои драмавӣ дар адабиёти ибтидоӣ асри ХХ ҳодисаи тоза буда, инҳолат ба омилҳои муайяни субјективӣ ва објективӣ вобастагӣ дорад. Зеро ҳар як давраи адабиёт барои ифодаи моҳият ва мақсаду маром, инчунин тарғиби ғояҳои нав шаклу намудҳои навро тақозо мекунад ва ҳатто ба вучуд меорад.

Омили дигаре, ки пайдоиши жанри драмаро дар адабиёти ин давр тақозо кард, методи реалистии тасвир аст, ки дар адабиёт боиси дигаргуниҳои куллии ғоявию мазмунӣ, характерҳои нав, мавзӯи нав, васоити тасвирии нав шуда, тамоюлотҳои нави эстетикӣ тақозо кард, ки манзараҳои ҳаётро дар шакли нав ва жанрҳои мувофиқи адабӣ инъикос намуданд. Ташаккул ва инкишофи методи реалистии тасвир ё худ ба воқеънигорӣ гаравидани эҷодкорон, аввалан, таҷаддуди мазмуниву мундариҷавӣ ва ғоявии осори анъанавии классикиро тақозо карда бошад, сониян зухуроти жанрҳои нави эпикӣ ва драмавиро таъмин намуд, ҳамчунин дар инкишофи сабуку услуби асарҳои бадеӣ асос гардид. Аз ин ҷост, ки драмаҳамчун жанри нави адабӣ бо тақозои воқеот вақодисаҳои нави иҷтимоӣ, маданӣ ва фарҳангии халқ ба вучуд омад. Навъҳои асарҳои драмавӣ барои нишон додани ҳаёти зиддиятноку муборизаҳои шадиди мутақобил ва конфликтҳои ҳаёти иҷтимоӣ арзишҳои карданд. Дар драмаҳои ин давра масъалаҳои муҳими ҳаёт ҳамчун зарурати објективӣ мавқеи асосӣ доштанд. Инчунин драмаҳои давр барои баён ва инъикоси мазмуну ғояҳои нав, асосҳои пуршиддати ҳаётӣ ба вучуд омаданд. Дар драмаҳои адабиёти ибтидоӣ асри ХХ нисбат ба бадеият муҳимтар будани ҷиҳати ғоявии асар ба назар мерасад. Драматизми ин давр Беҳбудӣ,

¹⁷ Гегел. Эстетика. 3 том. саҳ. 357.

Фитрат, ҳоҷӣ Муин, Нусратулло Қудратулло, Абдулло Бадрӣ ва нафарони дигар аксаран ба забони ўзбекӣ эҷод кардаанд, аммо ин маънии онро надорад, ки асрҳои драмавӣ дар ин марҳила офаридашуда танҳо моли маданияи халқи ўзбек аст. Асосгузори жанри драма дар адабиёти халқҳои бумии Осиёи Марказӣ Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ аст ва драмаи «Падаркуш»-и вай аввалин намунаи асари драмавӣ дар адабиёти ин халқҳост. Ин ҷо мо баъзе хусусиятҳои жанрии драмаҳои адабиёти ибтидоӣ асри XX-ро дар асосҳамин асар нишон хоҳем дод. Ногуфта намонад, ки асар аввал ба забони ўзбекӣ навишта шуда ва дертар аз ҷониби ҳоҷӣ Муин ба забони тоҷикӣ тарҷума гардида буд.

«Падаркуш» ба маъноӣ тоҷаш на фақат асари дидактикӣ-ахлоқӣ, балки асари фалсафиву иҷтимоӣ давраи худ аст. Мувофиқи гуфтаи Саид Аҳмад, «новобаста ба он ки «Падаркуш» асари аввалини сахнавӣ дар адабиёти миллӣ аст, дар он образҳо ва сачъияи тимсолҳо, муколамаҳои драмавӣ, мизонсахнаҳо ба тарзи мушаххас офарида шудааст. Дар асар ҳар як тимсол сачъияи худро доро буда, дар он унсурҳои зарурии асари драмавӣ – муҳолиғаҳо, киноя ва истехзоҳо, умуман, васоити тасвири бадеӣ бо меъёри муайян қор фармуда шудааст»¹⁸.

Дар асар мазмуни воқеияти дар ниҳояти соддагӣ, мўҷаз ифода гардидааст. Асар бо услуби хеле содда иншо гардидааст. Аз қорбасти мазмун ва тарзи офариниши асар метавон хулоса гирифт, ки Беҳбудӣ аҳамияти иҷтимоӣ, дараҷа ва меъёру асосҳои назарии офариниши онро аз аввал медонист, зеро «Падаркуш» ҳамчун асари драмавӣ функцияи аввалини худро қомилан иҷро қард. Дар зимни он афқору ақоиди нави иҷтимоӣ, ғояҳои нави тамаддунҳои интишор ёфт. Ин асар қорои дарқи худшиносии миллии мардуми маҳаллӣ қакони қалоне қасонид. Беҳбудӣ дар қаррасии бадеии қасоили милливу иҷтимоӣ дар ин намоишнома ба қулли мардуми кишвар мурочиат меқнад.

Драмаи «Падаркуш» дар нақди адабии асри гузашта ҳамчун намоишнома «қочии милли» ном гирифта буд, ки асар бо тамоми моҳият ба ин мафҳум қаробати мантӣ дорад. Драма ба маъноӣ тоҷаш қочии на фақат як миллат, балки қочии миллии қулли мардуми кишвар буд. Аммо дар қаррасии хусусиятҳои жанрии ин драма мафҳуми «қочиа»-трагедия қарактери нисбӣ дорад. Зеро на фақат дар асар, балки дар тамоми драмаҳои қочии адабиёти ибтидоӣ асри XX истилоҳи софи «трагедия» ё худ мафҳуми «жанри трагедия» бояд ба тарзи нисбӣ фаҳмида шавад. Зеро дар ин намоишномаҳо қарчи унсурҳои қочии мавҷуд бошанд ҳам, маънии

¹⁸ Саид Аҳмад. Бағирдаги ҷўғ. Адабиёт ва санъат. 1992, 23-сон.

софи истилоҳии жанри фочеа ё худ трагедияро ифода намекунад. Ба эътибориҳамин мулоҳизот ва ё тақозои сиёсатихизбии шўравӣ дар илми адабиётшинии асри ХХ бобати ин асар фикрҳои мухталифе баён гардидаанд. Аз ҷумла, дар китоби «Таърихи адабиёти ўзбек» гуфта мешавад, ки «асарҳои драматик, ки дар ибтидои асри ХХ офарида шудаанд, дар ташаккули таърихӣ адабиётҳои милли чандон аҳамият надоранд. Аз ҷумла, дар драмаи «Падаркуш» тезисҳо ва фактҳои ғоявӣ нодурусте вучуд доранд. Яъне «Падаркуш» намоишномаест, ки дар вай факти ғоявӣ- «бомаърифат шудан барои рӯёнидани пулу боигарист»¹⁹.

Хулосаи муаллифи китоб ин аст, ки драмаҳои адабиёти ҷадида барои нишон доданиҳақиқатиҳаёт очизӣ мекунад, ҳамин маънӣ дар китоби Сайдулло Мирзоев ва Саид Шермуҳаммедов «Ҳозирги замон ўзбек адабиёти тарихӣ» айнан такрор мешавад²⁰. Аммо «Падаркуш» ва драмаҳои дигари адабиёти ибтидои асри ХХ бо тақозои воқеиятиҳаётӣ ба майдон омадаанд. Дар баррасии хусусиятҳои жанрии драмаҳои ҷадидӣ бояд ин ҷиҳатро ба эътибор гирифт. Зеро «ҳар як ҷинс ва жанрҳои адабӣ барои ба ин ё он дараҷа ифода намудани паҳлӯҳоиҳаёти инсонҳамчун зарурати объективӣ ба майдон меоянд»²¹.

Азбаски асар— асари драматик-саҳнавӣ аст, дар он унсурҳои шаклии асарҳои саҳнавӣ: парда, мизонсаҳнаҳо, инкишоф ва зиддияти воқеаҳо, реплика, ремарка ва муколамаҳои драматикӣ қомилан риоя гардидааст.

Дар намоишнома соддагӣ ва ваҳдату ягонагииҳаракат нигоҳ дошта шудааст, ки яке аз хусусиятҳои хоси асари саҳнавӣ аст. Дар қорбасти мазмун ва таҳлили он Беҳбудӣ аз талаботи жанри интиҳобиаш «фочеа» берун набаромадааст. Дар асар аз «тафсилоти воқеа ва воқеанигорӣ, ки барои драматургия ғайр аст»²², худдорӣ ваҳазар қарда шудааст. Муаллиф дар асоси нигоҳ доштани ягонагииҳаракат таносуб ва яқлукхтии мазмуну шакли асарро таъмин намудааст.

Беҳбудӣ дар офариниши асар аз масъалаҳои типии замонавӣ, ки аксари фочеаҳои тақдири миллатро фаро мегирифт, истифода мебарад. Аммо дар асар баъзе нуқсонҳои мазмунӣ, норасоии шаклӣ ва қамбудии услубӣ қашмрасанд. Муҳаққиқони муосирҳамчун нуқсонҳои асосӣ дар «Падаркуш» қурра таҳлил ва таҳқиқ нагардидани моҳияти

¹⁹ Ғ.Қаримов. Ўзбек адабиёти тарихи. 3-қитоб. – Тошқент: Ўқитувчи, 1975, 326 бет.

²⁰ С.Мирзоев, С.Шермуҳаммедов. Ҳозирги замон Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошқент: Ўзбекистон, 1993. 12-бет

²¹ В.Г.Белинский. Соборное сочинение. 2том. – Москва, 68 стр.

²² Р.Муслумониён. Назарияи адабиёт. Душанбе: Маориф, 1990.

масъалаҳои иҷтимоии ҳаётро эътироф кардаанд, ки дуруст аст. Инчунин дар асар пухтакории адиб дар офариниши тимсолҳо ва шахсияту характери қаҳрамони асар ба ҷашм намерасад. Зиддияти шидиду сахт, ки ҷавҳари асари драмавиро ташкил мекунад, нисбаттан мукамал нест. Дар асар як навъ ҷозибадории мазмун ноқис аст. Бо вуҷуди инҳама «Падаркуш» ҳамчун асари ахлоқӣ, фалсафӣ-иҷтимоӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии мардум, диди эстетикӣ онҳо, дар таърихи адабиёти халқҳои Осиёи Марказӣ арзиши хосеро соҳиб аст.

Ҳамин тариқ, шиносӣ бо як асари драмавӣ имкон медиҳад, ки то дараҷае дар асоси фикрҳои манзургашта омилҳои пайдоиш ва баъзе хусусиятҳои жанрии драмаҳои адабиёти ибтидоӣ асри XX муайян карда шавад. Тадқиқи хусусиятҳои жанрии тамоми драмаҳои адабиёти ибтидоӣ асри XX кори мукамали илмиро тақозо мекунад. Аз ин рӯ, баррасии ин масъаларо ҳамчун кори оянда эътироф карда, гуфтан мумкин аст, ки драматургия ҳамчун падидаи нави бадеӣ дар таърихи адабиёти халқҳои Осиёи Марказӣ маҳз дар ибтидоӣ асри арзиши хос дорад ва маҳз ҳамин асар минбаъд барои пайдоиши драматургияи миллии тоҷик мавқеи хос дошт.

Савол ва супоришот:

1. Адабиёти ибтидоӣ асри XX ҳамчун марҳилаи нави таърихи адабиёти тоҷик.
2. Ғояҳои асосии ҳаракати таҷаддудхоҳӣ.
3. Ҷавонбухориён ва марому мақсади онҳо.
4. Вакилони асосии адабиёти ибтидоӣ асри XX тоҷик.
5. Системаи жанрии адабиёти ин марҳила.
6. Омилҳои асосии шаклгирии адабиёти маорифпарварӣ-таҷаддудхоҳии тоҷик.
7. Дараҷаи тадқиқ ва омӯзиши адабиёти ин марҳилаи тоҷик.
8. Мавқеи муҳити адабии Самарқанд дар шаклгирии адабиёти маорифпарварии тоҷик.
9. Равияҳои асосии муҳити адабии Самарқанд.
10. Вакилони асосии муҳити адабии Самарқанд дар ибтидоӣ асри XX.
11. Мавқеи жанрҳои адабӣ – классикӣ дар ин муҳит.
12. Хусусиятҳои ба худ хоси муҳити адабии Самарқанд.
13. Дараҷаи тадқиқ ва таҳқиқи муҳити адабии Самарқанд дар адабиётшиносии тоҷик.
14. Идомаи анъанаҳои зулусонайнӣ дар муҳити адабии Самарқанд.
15. Жанри ғазал ва мавқеи он дар эҷодиёти шоирони маорифпарвар-таҷаддудхоҳ.

16. Мафҳуми «шеърӣ миллия» ва «шеърӣ ишқия» дар ин марҳила.
17. Рӯзноманигорӣ ва омилҳои пайдоиши он дар адабиёти маорифпарварии тоҷик.
18. Рӯзнома ва маҷаллаҳои давр ва мазмуну мундариҷаи онҳо.
19. Хизматҳои маорифпарварон дар рушди матбуоти миллий.
20. пайдоиши осори драмавӣ ва намунаҳои аввалини он.
21. Омилҳои шаклгирии осори драмавӣ дар Осиёи Марказӣ.
22. Хусусиятҳои жанриву мазмунии драмаҳои миллий.
23. «Падаркуш»-и Маҳмудҳочаи Беҳбудӣ ва мазмуну мундариҷаи ғоявии он.

Мавзӯи 4. БА ВУҶУД ОМАДАНИ РЕАЛИЗМИ ТАНҚИДӢ ҲАМЧУН УСЛУБИ ЭҶОДӢ ДАР СОЛҲОИ 70-80 АСРИ ХХ.

Хрушев бо сиёсати тоза ба мақомоти раҳбарии ҳизб омад. Хидмати таърихӣ ӯ ин шуд, ки халқро, муҳити маънавро аз қабзаи ҷонгири сталинӣ раҳой бахшид. Халқи дар садамаи маънавӣ афтадаи шӯравӣ андаке нафаси озод кашид. Ўздорон нафар бегуноҳони солҳои сиёум маҳкум шуда бегуноҳ доништа шуда, баъди маргашон сафед гардиданд. Воқеан ҳам баъди анҷумани ХХ ҲК /1956/ назар ба таърих фарҳанг, аз ҷумла роҳи таърихӣ инкишофи адабиёт ва сарнавишти адибон то андозае дигар шуд. Моҳияти назари интиқодӣ ба ҳодисаҳои адабӣ. аз ҷумла рисолати адабиёту адиб низ ба ҳадде тағйир пазируфт. Чунин равиши нақди моҳиятӣро мо дар рисолаи дастҷамъии “Таърихи адабиёти советии тоҷик /инкишофи жанрҳо/ равшан мушоҳида мекунем. Муҳаққиқон билкул набошад ҳам то ҳадде ҷараёни инкишофи адабиётро берун аз чорҷӯбаҳои маъмулӣ баррасӣ кардаанд. Вале ин нақдро низ мо аз банди идеологиву психологияи овони фармонфармоиву зӯроварӣ ва касодии маънавӣ раҳиёфта намеҳисобем. Чунки моҳияти асосии онро чунин концепсияи барқалати сиёсӣ муайян мекард: вазифаи адабиёт инъикоси муваффақиятҳо ва тарқибӣ вазифаҳои нави соҳимони ҷамъияти сотисоалистӣ /коммунистӣ/ мебошад. Дар ин гуна нақд ҳанӯз аслии адабиёт ва рисолати нависанда дар назди имрӯзу фардо дар миён набуд.

Бо вучуди ин ҳама, муҳаққиқон солҳои 1946-1954-ро “замони хеле вусъат ёфтани” нақди адабӣ ҳисобидаанд. Агар моҳиятӣро накунем воқеан ҳамин тавр ҳам ҳаст ва ин ҳодиса сабаб ҳам дорад. Сабаби аввал вобаста ба вазъи сиёсӣ ба амал омада буд. Дар ҳамин замина инсон то андозае аз ҳавои соф нафар кашид. Гузаштаре бо ҳама бурду бохташ пеши назар овард. Ҷоҳиҳои эҷодӣ ва зиндагии қурбониёни бегуноҳи солҳои сийум ҳофизаи

таърихи ба йунбиш овард. Назар ба таърих, мероси гузашта акнун дигар шуд. Намунаи осори ниёгонро бо ихтисор ҳам бошад чоп мекарданд. Таваййӯх ба ҷанбаи ахлоқии мероси пешин афзуд. Акнун шарҳу тавсифи боҳадафи /ба ҳадафи ҳизб мувофиқ/ осори классикон расм шуд. Чандин нафар дар мавзӯҳои “Ҳофиз-атеист”, “Ҷалолиддини Румӣ ва ақоиди атеистии вай” ва ғайраҳо рисолаҳо дифоъ карданд. Махсусан, дар арафаи иди айём - рамазон, қурбон тафсири барҶалати осори гузаштагон маъракаи мусобиқаро мемонд. Ин ҳама ба фаҳмиши дурусти адабиёти пешин ҳалал меовард. Нақдро низ аз рисолати аслиаш маҳрум мекард. ва ҳамин равишро менаққидони он вақта дастандаркор пайғирӣ мекарданд. Холиқ Мирзозода бо наشري “Адабиёт. Хрестоматия барои синфи VIII” меҳост. ки “ҷавонон рӯ ба маърифати шеърӣ ниёгон” оранд. “қадри сухан” шиносанд. Вале Соҳиб Табаров ин кори хайри ўро ба “фаҳмиши сиёсӣ пайваست карда, чунин фикри носавобро ба миён мегузорад. “Яке аз хатоҳои калони дигари Хрестоматия он аст, ки дар он аз адабиёти классикии рус ягон порча ҳам мисол оварда нашудааст. Тартибдиҳандаи Хрестоматия роли революсионии адабиёти русро нафаҳмидааст, ҳол он ки ба ҷои як қатор қасида ва ғазалҳои Фаррухӣ, Унсурӣ. Муиззӣ. Амъақи Бухорӣ, рашиди Ватвот ва дигарҳо аз асарҳои Лермонтов, Кармзин, Радишев, Пушкин, Лермонтов ва ғайра порчаҳо овардан хеле нақзтар ва пурмазмунтар буд” /С.Табаров. “Хрестоматияи зарарнок”. Т/С 14-декабри 1949/ Чунин мавқеи мутеъ будани ари додан ба мавқеи бародари калонӣ нақди моро ба ҳамин пояи залилӣ расонд.

Дар заминаи ақоиди иҷтимоигароӣ нақд таваҷҷӯҳ ба шеър ва лавозимоти он дигар мешуд. Дар баробари наشري мерос ба нашр ва шарҳ тафсири мероси назарии адабиёти гузашта пардохтанд. Баҳром Сирус, Тӯракул Зеҳнӣ, Расул Ҳодизода, Муҳаммадҷон Шукуров ва чанде дигар аз аввалин суханшиносоне буданд, ки ба мероси назарии гузашта ари доданд ва дар роҳи таблиғи он дар боби ари, қофия, муҳассаноти шеърӣ. афкори интиқодии гузаштагон рисолаву мақолаҳо таълиф карданд. Тӯракул Зеҳнӣ ин иқдомҳоро бамаънафат шинохта навишта буд, ки “дар таърихи адабиёт ва афкори эстетикӣ бисёр масъалҳои ҳастанд, ки онҳоро бе ёрии мероси назарӣ ҳал кардан мумкин нест. Масалан, масъалаи ин ки дар даврҳои гуногуни инкишофи адабиёти классикии мо нисбат ба асари бадеӣ ҷӣ гуна талабот гузошта мешуд. барои муайян кардани бадеияти асар ҷӣ меёрҳои вучуд дошт, ҷи назарияҳои буданд. ки адабиёти прогрессивро пеш мебарданд ва кадоми онҳо адабиёти иртиқоиро Қизо мебарданд ва амсоли ин” /Т.Зеҳнӣ. Санъати сухан. Душанбе, 1967, саҳ. 5/. Ин оғози кор буд. ки ба ҷараёни инкишофи суханшиносӣ баъдтар набуд. Баъдтар омӯзиш ва интиқори мероси пешин. минҷумла афкори адабӣ хеле ривоч ёфт. Дар ин

чода хидматҳои АбдулҚанӣ Мирзоев, Абдунабӣ Сатторзода, Ботурхон Валихӯйаев, Худой Шарифов, Ёрбат Тоҳиров. Маҳмадёр Шарифов, Наталя Чалисова, Абӯбакр Зухуриддинов, Шохзамон Раҳмонов ва махсусан Раҳими Муслмонӣён хеле баарзиш аст.

Пайвандҳои адабӣ маънӣ ва мазмуни нав пайдо кард. Тоҷикон на фақат рӯ ба мерос оварданд, балки соҳибони он сӯи дарёии ин муросро эътироф карда, ба адабиёти муосири Ироњу Покистон рӯ оварданд. Дар муассисаҳои илмӣ Тоҷикистон ба таҳқиқ ва нашри ин адабиёт иҷозати расмӣ шуд. назарияи “Ҳифзи манфиатҳои синфу гуруҳи муайяни ҷамъиятӣ ё табақаҳои иҷтимоӣ ба эътибори ҳодисаҳои воқеият” тамоман аз даҳон намонда бошад ҳам, нуфузаш андаке кост.

Акнун гузашта билкул “душмани синфӣ” наменамуд. “Рӯдакии шохпараст” ба хонадони мо ворид мешуд, ба мо дарси ахлоқӣ, ҳатто сабақи дӯстиву бародарӣ меод. Байтҳояш дар пештоқи биноҳо ба муносибате сабт мешафт. Ҳатто дар бисёр суҳанронҳои мақомоти раҳбар аз он ки байтҳои Саъдӣ /Банӣ одам азҳои яқдигаранд/ дар пештоқи қароргоҳи Созмони Миллал ҳақ шуда, садои ифтихор ба ғӯш мерасид.

Зарурати чунин муносибат ба гузаштаре дар солҳои “душманӣ ба мерос” устод Айниву Лоҳутӣ амиқ фаҳмида будаанд. Дар ҳамон солҳои пуриштилоф Айнӣ ба нашр ва тафсири осори гузаштагон пардохт. Лоҳутӣ низ дар маъракаи сиёҳкунии мероси гузашта тамошобини бетараф набуд. Вай соли 1934 дар Аниҷумани нависандагони Тоҷикистон аз “Намунаи адабиёти тоҷик” дифоъ карда. ба луғмаи зерини Бройдо /Котиби яқуми ХК Тоҷикистон/-”Дар ин ҷо /дар “Намуна...”/ порчаҳои ҳастанд, ки ҳукумати шӯроиро намениносанд”- ва ҷавоби А.Раҳимбоев: “-соли гузашта ин мааймҲаро аз тамоми китобхонаҳо Қундошта гирифтанд” -чунин посухи ва воқея дода буд: “Дар конгресси VI коминтерн рафиқ Бухарин ба сифати мисоли бад кардани Тоҷикистон ҳамин китобро нишон дод. Ба ӯ маълумоти нодуруст додаанд. Дар аввали китоб шеърҳои Рӯдакӣ ҷоп шудааст: гуфтаанд, ки дар ин ҷо амир таъриф карда мешавад ва ғайра. Мо дар Иттифоқи шӯроҳо асарҳои ин гуна нависандагонро монанди Толстой, Пушкин, Тургенев ва дигарон ҷоп мекунем, ки ҳаргиз коммунист нестанд, вале дар Тоҷикистони мо чунон коммунистони сад ғоизӣ ҳастанд, ки ба мероси пушқимати адабии гузашта туф мекунанд...” /Аз нутқи рафиқ Раҳимбоев дар съезди 1-уми нависандагони шӯроии Тоҷикистон, -ТС, 22 май соли 1934/.

Айнӣ ва Лоҳутӣ аз шахсиятҳои буданд, ки дар масъалаи шинохти ҳақиқати таърих ва мерос “дуҳавӣ” набудаанд.

Нашр ва таҳқиқи осори пешин тавачҷӯро ба афкори назарии гузашта низ зиёд кард ва пажӯҳишгарон ба нашр ва арзёбии афкори интиқодии

гузашта бо чиддиёт пардохтанд, ки ин ҳолат ба равиши нақди муосир бетаъсир намонд. Дар нақди чорӣ ба мулоҳизоти назариётчиёни гузаштаи шеърӣ форсии тоҷикӣ истинод мекарданд. Махсусан нуфузи тарзи таҳлили классикони шеър баръало ихсос мегардид. Дар бисёре аз мақолаҳо мулоҳизаҳои Муҳаммад ибни Умари Родуёнӣ, Рашиди Ватвот, Шамси Қайси Розӣ, Насириддини Тӯсӣ, Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ иқтибос ва қорбаст мешуданд. Дар ин гуна мақолаҳо ба ҷои нақди иҷтимоигаро таҳлили шеърӣ, муҳассаноти шеърӣ, таносуби лафзу маънӣ бештар ба назар мерасад.

Нақди тоҷикии ин солҳо махсусиятҳои пайдо кард, ки дар ташаккул ва инкишофи пурмоёи равишҳои он саҳми Муҳаммадҷон Шукуров, Абдунабӣ Сатторзода, Худой Шарифов, Абдуманнон Насриддинов, Рустами Ваҳҳоб, Валӣ Самад. Юсуф Акбаров, Ҷӯраҳон Бақозода, Салоҳ Солеҳ, Масъуд Муллоҷонов, Кароматулло Шукруллоев, Абдуҳолиқ Набиев, Маъруф Раҷабӣ, Асадуллоҳ Саъдуллоев, Камол Айнӣ, Аълоҳон Афсаҳзод, Муҳаммадвафо Бақоев, Наймӣ Сайфиев, Лариса Демидчик, Марямбону Давлатова, Азим Аминов, Аламхон Кўчаров, Абдулҳай Маҳаммадаминов, Раҳими Мусулмонӣ ва дигарон ба қадри савқ ва ҳиммат ҳаст.

Аввалин рӯҳ, моя ва равишҳои тоза пайдо кардани нақди ин давра самарайи хидматҳои ин гурӯҳ бошад, сониян, пайдоиш ва рушди бисёре аз намудҳои /жанрҳои/ нақд, монанди тақриз, мақолаҳои обзорӣ ва рисолаҳо ба номи ин гурӯҳ саҳт вобастагӣ дорад.

Дар сарғаҳи нақди тоҷик Муҳаммадҷон Шукуров қарор дорад. Ин шахс, агар гўем, ки мактаби ҳоси ҳешро дар ин соҳа вазъ кард ва шогирдони зиёде ба воя расонд, муболаъа намешавад. назари сареҳи таҳқиқии М.Шукуровро яке аз нахустин ҷакидаҳои ҳомаи ӯ “Хрестоматия барои синфи VIII” /“Газетаи муаллимон”, 23-октябри 1949/ собит мекунад. Вай дар муқобили он ҳама “кўҳригариҳо” ба мероси гузашта, арзиши ин китоби Х.Мирзозодаро, ки ба муқовимати саҳти сиёсатгароён рӯ ба рӯ шуда буд, ба дурдастӣ шинохт. “Абумуслимона” аз нигоҳи ӯ “намунаи насри бадеии асрҳои VII-IX” маънидод шуд. Ҳарчанд ақидаҳои дурусти илмии Шукуруфи он вақт ҷавон муқобилони зиёде пайдо кард ва онро ҳеҷ кас дастгирӣ накард, вале мавқеияти ӯ дар шинохти ҳақиқати адабӣ боло рафт.

Хидмати М.Шукуров дар инкишофи нақди муосир бузург аст. Аз миёни садҳо мақолаву рисолаҳои ӯ фақат зикри се китоб “Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ” /1973/ “Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ” /1976/, “Пайванди замонҳо ва халқҳо” /1982/ кифоя аст, ки рисолати ӯро дар нақди имрӯз бишносем.

М.Шукуров бо ин китобҳои мавқеи устувор пайдо кардани нақдро дар

муҳити адабии тоҷикӣ собит карда, нақдро ҳам илм ва ҳам санъат муаррифӣ кард /М.Шукуров. Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ, с.246/. Пайдоиш ва инкишофи соҳаи нави танқид - танқиди танқид низ ба номи ӯ вобаста аст. Ҳанӯз солҳои ҳафтодум ӯ навишта буд, ки “чунон ки адабиёт дар замони мо бе танқиди адабӣ пеш рафта наметавонад, ҳудӣ танқиди адабӣ ҳам мӯҳтоҷи танқид аст. Мо бояд принципи асосии таҳлили илмӣ объективӣ худро муайян кунем ва ҳамеша такмил дода истем. Аммо ин кор ба воситаи муборизаи афкор ва мубоҳисаву мунозира, ба воситаи танқид имконпазир хоҳад буд” /М.Шукуров. Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ. саҳ. 262/. Шиноҳти “диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ”, моҳияти таърих ва сабақи бархурдорӣ аз он, тадқиқи риштаҳои пайванди дирӯзу имрӯз ва ҳудогоҳии миллӣ ва равишҳои ҳастанд, ки дар нақди тоҷикӣ ӯ вазъ кардааст. Мулоҳизоти ӯ дар боби эҷодиёти адибони муосир, аз ҷумла Айнӣ, Лоҳутӣ, М.Турсунзода, Ҷ.Иқромӣ, С.Улуғзода, Ф.Муҳаммадиев ва дигарон барои нақди тоҷик сарманшаи таҳаввули афкор хоҳад монд.

Пайдоиш ва инкишофи, ба истилоҳ, нақди назарӣ ба номи А.Сатторзода, Р.Мусулмонӣ, Х.Шарифов вобаста аст. Маҳз бо кӯшиши ишон афкори назарӣ ва интиқодии гузаштагонӣ мо миёни ҷомеа интишор ёфт, ба чараёни адабӣ низ бетаъсир набуд. Ҳарфи ин муаллифон дар боби шеърӣ имрӯз, наср ва умуман масоили адабиёти муосир бо далеловарӣ ва тозагӣ тафовут дорад. Дар нақди ишон ҷанбаи таҳлиلى қавӣ буда, бештар адабиёт аз назари ҳунар баррасӣ шудааст. дар бобҳои қаблӣ мо ҷое нақдро сояи нақди русӣ шинохта будем, ки ин фикр зодаи воқеият аст. Акнун аз махсусиятҳои жанриву услубии нақди тоҷикӣ ашар суҳан ба миён оварем, ин сифат аввал ба ин ҷаҳор тане, ки ном бурдем мерасад. Бо ин мо хидмати дигаронро инкор кардаӣ ҳам нестем, балки ин ҷо суҳан аз равиши тоза ва ибратбахши нақд меравад.

Дар ин давра, ба истилоҳ, нақди адибон низ аз лиҳози савия аз нақди ҳаммонанди солҳои пеш тафовут дорад. Дар ин миён мулоҳизоти М.Турсунзода, М.Миршакар, Ҷ.Иқромӣ, Лоик, Сорбон ва дигарон аз назари илмӣ ва моҳият арзише доранд. Моҳияти нақди Турсунзодаро асосан суҳанронӣҳои ӯ дар маҷлису маърақаҳо муайян мекунад. Махсусан. суҳанронӣҳои ӯ дар Аниҷуманҳои адабӣ пурмӯҳтаво буда, ба равиши афкори адабӣ бетаъсир набуданд. Турсунзода ҳам бо суҳан ҳам амалан адабиёти асилро дастгирӣ кардааст. Дар ҳамин равиш дар аниҷумани ҷоруми нависандагон ӯ таваҷҷӯҳи адибонро ба он ҷалб кард, ки “диққати худро бештар ба кор ва амалиёти рӯзҳои худ равона кунем” /М.Турсунзода. Ҳаёт ва адабиёт”. “Шарқи Сурх”, 1959, № 3, с. 98/. Дар ин равиш дар душвортарин лаҳзаҳо ӯ Лоикро, Мӯъмин Қаноатро ҳимоят кардааст.

Дар назариёти интиқодии Турсунзода ихтилофаот низ ҳаст. Аз ҷумлаи ин ихтилоф муносибати ўро ба мероси пешин, аз ҷумла шеърӣ Ҳофиз ва ҳам усули тасвири романтикӣ метавон ба шумор овард. М.Турсунзода дар зерин таъсири назарияи расмӣ муносибат ба мерос дар вақташ мероси пешинро комилан инкор накарда бошад ҳам ба он, аз ҷумла шеърӣ Ҳофиз “хўрда гирифта” буд. Дар масъалаи романтизм низ сухани сухани ў сареҳ набуд. Вай ба муқобили “муҳани тумтароқ, дабдабанок ва пуркарруфар” /М.Шукуров/ баромада. аслан романтизмро инкор накарда буд, балки тасвири бадеиро, муҳассаноти осори бадеӣро, ки “пирояи адабиёт” шинохта буданд, нодида гирифт, ки ин аз равишҳои носолими нақди ўст.

Дар аввалин мақолаҳои таъсири “назарияи ҳоким” дар Ҷ.Иқромӣ низ нуфуз дошт. Яке аз аввалин мақолаҳои интиқодии Ҷ.Иқромӣ “Назаре ба намунаи адабиёти тоҷик”- /РД. 1929, “ 12, с.22/ дар ҳамин ҷо буд. Вай аз “Намуна” ҳимоят ба амал наовард. Баъдтар диди эстетикӣ ў то андозае ташаққул ёфт ва бисёре аз нуктаҳои ҷолиби андешаҳои ў дар китоби “Ман, мактаби ман ва устои ман”. дарё аст, ки албатта дар ҷараёни қазовати нақди ин солҳо арзише дорад.

Ҷунон ки ишора рафт дар нақди баъди солҳои панҷоҳ ба ин тараф равишҳои суннатӣ нақди анъанавӣ идома дошт. Ин гуна нақд риояи назариёти суннатӣ ҳизбро дар боби баҳо ба мероси адабӣ саҳт пайгирӣ мекард. Муҳимтарин ҳадафҳои он ҳамано бузургдошти соҳи сусиолистӣ ва ҷомеаи шўравӣ, ситоиши доҳӣ ва коммунистон, ҳамчунин таъкиди роли ғавқуллодаи “бародари калонӣ” дар сарнавишти халқи тоҷик, васфи “дўстии вайроннашавандаи халқҳои бародар” ва “нафрини империализми ҷангӣ” буд. Ин равиши нақд идомаи нақди иҷтимоӣро ва сиёсатмаъоб буд, ки арзишҳои аслии адабиётро ғурӯ гузошта, бештар ба моҳияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ осори адабӣ диққат мекард.

Ҷаъолияти эҷодӣ як зумра ноқидон, аз ҷумла Соҳиб Табаров, Райаб Амонов. Атаҳон Сайфуллоев, Юрий Бобоев, Бобо Худойдодов, Аскар Ҳақимов. Хуршеда Отахонова, Ҳамроқул Шодиқулов. Ҷонон Бобокалонова, Субҳон Давроновро ба ҳамин равиш метавон маҳсуб донист.

Яке аз пурнавистарин ноқидони ин равиши нақди тоҷикӣ Соҳиб Табаров мебошад. Асари калонҳайми бисёрчилдаи ў “Ҳаёт, адабиёт ва реализ”. ки мутасилан аз солҳои шастум то ба ин тараф нашр мешавад, ки мақолаҳои дар солҳои гуногун навиштаи ўро фароҳам овардааст. Меъри асосӣ назари ў ба воқеияти адабӣ ҳамано дастурҳои назарӣ ҳизб аст. Одатан аксари мақолаҳои ў дар гармогармӣ нашр ва таблиғи ҳуҷҷатҳои ҳизбӣ, ба истилоҳ” ҳамчун “отклик” ба ҷоп расидаанд. Дар ин боб аз нахустин навиштаҳои ў “Материалҳо оид ба омўхтани адабиёти советӣ

точик” /1951/ сар карда, то мунозираҳои ӯ дар боби эҷодиёти М.Турсунзода, Пайрав, Ҷ.Иқромӣ, С.Улуғзода, Гулрухсор ва дигарон метавон зикр кард. Дар нақди ӯ ҳукм бар таҳлили бодалел Қолиб аст. Яъне, вақте ки меҳодад нуқсони шеъри Гулрухсорро намебинад ва ҳамаи навиштаҳои ӯ дар назар аз эъҷоз аст. Вақте ҳақиқати ҳунари барои ӯ арзиш надорад, Бозор Собир “шоири ёвагӯӣ” ба назар меояд. Намунаи чунин муносибати С.Табаров ба танқид ва адабиёт тақризи ӯ ба маҷмӯаи “Офтобниҳол”-и Бозор Собир аст.

Назари сосиологӣ ба адабиётро бисёре аз муҳаққиқони таърихи адабиёт ҳодисаи қонунмандӣ ва талаби замони мубориза ва задухӯрдҳои тезу тунди синфӣ ва муборизаҳои саҳти аидеологӣ доништаанд. Баъдтар дар солҳое, ки ин муборизаҳо аз байн рафтанд, мутаассифона, нақд мустақиман пайгири ҳамин равиш буд ва ҳатто баъзе муҳаққиқон “назари сосиологӣ ба адабиёт”-ро “ҳодисаи қонунманде” /М.Шукуров/ таъбир карда буданд. Нақди адабӣ дар заминаи дастурҳои идеологӣ адабиёти реализми сотсиалистиро фақат аз тадқиқи бадеии моҳияти иҷтимоии инсон ва муносибатҳои вай иборат медонист ва дар ин замина ҷанбаи синфӣи характер арзиши аввал дошт... Баъдтар паҳлуҳои дигари ин масоил - фардияти инсон, паҳлуҳои гуногуни он, тазодҳои ахлоқӣиву маънавии шахс низ мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирифт. Маҳз ҳамин равиши инкишофи адабиёт роҳҳои инкишофи танқидро муайян кард. То солҳои ҳафтод нақд рӯйдодҳои адабиро асосан дар ҳамин замина баррасӣ карда, ба моҳияти иҷтимоиву эстетикӣи адабиёт кам таваҷҷӯҳ дошт. ҳатто агар дар ин роҳ тадқиқи эстетикӣи осори адабӣ агар кӯшише сар мезад, нақди расмӣ /яъне онҳое, ки аз минбари аниҷуман ва пленумҳои иттифоқи нависандагон ҳарф мезаданд!/ пеши онро мегирифт ва онро ба “рафтори нодуруст ба категорияи ғоявӣ” маҳсуб мекард. Масалан, дар вақташ кӯшиши А.Сатторов дар роҳи дарки моҳияти аслии шеър, маҳорат ва бадеият аз ҷонибти А. Ҳакимов маҳкум шуда буд. Мавсуф дар маърузааш дар аниҷумани VIII нависандагони Тоҷикистон чунин иддаъои қотеъи номатлуб кард, ки “мо талаби мунаққидро барои маҳорат ва бадеияти шеър бо тамоми ҷону дил қабул дорем, аммо онҳоро чун хусусиятҳои асосии шеъри граҷданӣ қаламдод карданаҳ ҳаргиз қобили қабул нест” /А. Ҳакимов. Дар қаламрави сухан. Душанбе, 1982, саҳ. 214/.

Ин гуна назар ба моҳияти аслии адабиёт, хоса нақди он аз андешаҳои солҳои бисту сӣ кам тафовут дошт ва мутаассифона. нақдро аз роҳи саҳеҳи инкишоф берун мебард.

Назари сосиологӣ ба адабиёт дар нақди солҳои шасту ҳаштод ба ҳар раге йилва мекард. Чунин дастуреро ба асос мегирифт, ки агар ноқид арзиши рӯйдодҳои адабиро мутобиқи чараёнҳои ба ҳам зидди халқу мамлакат таъин кардан хоҳад. ҳатман бояд аз охириин дастовардҳои илми сотсиология ҳабар

дошта бошад. Нақди расмӣ ин гуна вазифаро дар назди муҳаққиқони адабиёти пешин низ мегузошт. Ҳатто бе омӯзиши чараёнҳои асосии иймони таърихӣ нақди осори пешинро бемаънӣ шинохта буданд. Ҳадафи асосии ин нақд аз назар дур андохтани ҷанбаҳои бадеиву эстетикӣ адабиёт буд.

Дар ҳамин заминаи назарӣ мавзӯҳои асосии нақди иҷтимоӣ-ғароён аз нав зинда шуд. Акнун мисли солҳои сиюм, вале дар сатҳи дигар, шоирону нависандагоне сарқӯб мешуданд, ки кӯшиши ҳарфи тоза, сухани бадеӣ гуфтан доштанд. Дар назари А.Сайфуллоев “шеърӣ граждани” чун ифодагари ғояҳои ҳизб ба назар меомад. Ба ҷои “шеърҳои маҳрамони”, “тасвири образи халқи рус”, “дӯстии халқҳо”, “симои инқилобиюни рус” ва “фош сохтани душманони соҳти сотсиалистӣ”-ро дар адабиёт муҳим мешумурд. “Дӯстии халқҳо-дӯстии адабиётҳо”. “Образи Ленин дар адабиёти советии тоҷик”. “Роҷа дар Кремл”, “Тасвири халқи рус дар адабиёти тоҷик” ва ғайра аз ҷумлаи чунин асарҳо буданд. /Нигар: А.Сайфуллоев. Дӯстии халқҳо-дӯстии адабиётҳо”. Душанбе, 1975/.

Аксари мақолаҳову рисолаҳое, ки дар ин давра аз ҷониби С.Табаров, Р.Амонов, Ю.Абдуллоев, Бобо Худойдодов, Аскар Ҳаким ва ҷанди дигар таълиф шудаанд, намунаи нақди расмӣ ҳастанд, ки ҳадаф ва рисолати адабиёти асил аз назари он дур буд.

Майлҳои тозаӣ сирф шаклӣ низ дар нақди ин солҳо ба назар мерасад, ки дертар дар солҳои ҳаштод ба амиқбурди таҳқиқ мусоидат кард. Акнун ноқидони шеър, наср, дарматургия, тарҷума, адабиёти наврасону ҷавонон, адабиёти шифоҳӣ ҷудо шуданд. Ин ҳодисаро муҳаққиқон аз пешрафти нақд донистаанд. ҳамчунин адибони ботачрибаву ҷавон, монанди С.Улуғзода. Ҷ.Иқромӣ, Мӯъмин Қаноат, Убайд Райаб. Лоик ва ғ. ба баррасии баъзе аз масоили адабиёт пардохтанд. Мунозираҳои адабӣ миёни адибон сурат мегирифт. ки ҷанбаи интиқодӣ дошт.

Дар ин равиш баҳси ғазал, ки бо мунозираи Ғаффор Мирзо ва аҳмад Абдуллоев оғоз ёфт. бо вучуди ихтилофи назарҳо муфид буд. Мақолаҳои Абдуллоев “Туноҳи жанр чист?” /”Адабиёт ва санъат”, 10 июл, с.1986. Минбаъд “А ва С” меояд; Гулназар “Ғазал хуб аст, аммо... /”А ва с” 11 декабр, 1986/, Аълохон Афсаҳзод “Ғазал умри дароз дорад” /А ва с”. 4 декабри 1986/.

Аз ҷумлаи чунин фикри Гулназар, ки дар ғазали ин давра “Қолиб ҳасту рӯҳ нест” муҳим буд. Афсаҳзод заминаҳои таърихӣ ва инкишофи воқеии ин жанро таъин кард, ки арзиши дастурӣ дорад, хоса барои шоирони ҷавони пайгир.

Дар ин мувоҳиса қазназариҳо низ буд. аз ҷумла, баъзе аз муҳаққиқон миёни ғазали асил ва тақлиди бебарор тафовуте дида натавонистанд.

Масалан, чунин фикри А.Абдуллоев мўхточи тавзеҳ аст: “Б.Раҳимзода, А.Шукўҳӣ. М.Фарҳат, Ф.Ансорӣ, А.Баҳорӣ, Б.Фаррух, А.Сафар анъанаҳои Айниву Лоҳутиро давом дода дар қатори шеърӣ нав жанрҳои қасидаю ғазалу рубоиро низ васеъ ба кор бурда, асарҳои олийаноби Лоиқӣ замон офариданд”. Вале муҳаққиқ фазилати “олийанобӣ” ва “Лоиқӣ замон” будани ин гуна “қасидаю ғазалу рубоӣ” ҳоро ошкор намесозад. Дар асл, ба назари мо ин фикри муаллиф бебунёд аст. Агар дақиқ нигарем, маҳз чараёни номавзун ва каммоя, то ҳаде тақлиди анвои суннати шеър ба номи ҳамин гурӯҳи шоирон маҳсуб мешавад.

Мувоҳисаҳои А.Сайфуллоев бо С.Улуғзода пиромони симои Хотун дар қиссаи “Ривояти суғдӣ” ва румони йумъа Одина “Тузашти айём” аз чанд ҷиҳат арзиши омӯзандагӣ дорад. Аввалан, мавқеъгирии А.Сайфуллоевро дар нақди барҒалат, ки боиси ранҷиши адиб мегардад ва бешак ба равнаки эҷодиёти ӯ низ зиён дорад. Собит мекунад. Сониян, хомӯшии дуру дарози нақд дар атрофи ин мунозираҳо гувоҳи камбурҷатӣ ва ҳадшиносии нақд аст. Чун фикр ва мавқеи мунаққидон оид ба ин масъалаҳо номуайян монд. С.Улуғзода ва Ӣ.Одина ба мунозира пардохтанд ҳар ду муаллиф ҳам дар мавқеи худ ҳақ аст. С.Улуғзода “фаҳмиши нодуруст ва муғризонаю иҷтимоигароёна”-и А.Сайфуллоевро дар шарҳи моҳияти симои Хотун собит карда бошад, Ӣ.Одина бо наشري ҳуҷҷатҳо /тақризи А.Сайфуллоев ба наشريёт дар бораи румони “Тузашти айём”. Он вақт муаллифи тақриз чопи онро дастгирӣ мекунад/ духавогарии мунтақидро саҳт интиқод мекунад. Дар ин мунозира сухани қотеъ ва саҳеҳро нависандагон гуфта тавонистанд, ки ба мунаққидони дигар маҷоли сухане ба миён овардан намонд. Баъдтар дар боби румони Ӣ.Одина мақолаҳои С.Табаров, Абдунабӣ Сатторов, Худойназар Асозода ба чоп расид, ки нақди сарех ва беғараз буд.

Дар заминаи он чи ки гуфтем, доир ба нақди солҳои панҷоҳум то ба охири солҳои ҳаштод баъзе хулосаҳои дигарро низ метавон афзуд.

Солҳои панҷоҳ асосан дар нақди тоҷикӣ дигаргуниҳои шаклӣ мавқеи асосӣ дошт. Дар мақолаҳое, ки ба нақди нақд /соҳаи он вақт тозазухури нақд/ оид буд, аксаран шумораи тақризу мақолаҳо, ҷеҳранигориҳо ва Қ. ҳамчун ҳодисаи пешрафти нақд ба шумор меомад. Сабаби асосии нқишофи нақди иҷтимоигароӣ ин солҳоро низ муҳаққиқон дар “қарорҳои баъд аз ҷангии ХК оид ба адбиёту санъат” /М.Раҷабӣ “Таърихи нақд...”, с.190/ дидаанд. Воқеан ҳам дастури назарӣ ва ғоявии нақди ин солҳо асосан ҳуҷҷатҳо ва қарорҳои хизб буд.

Назар ба пайбурди М.Раҷабӣ “нақди солҳои 1946-1954 асосан ба масъалаҳои даврандешии адабиёти шӯравӣ ва усули тасвир, қаҳрамон, жанрҳо, портрети адабӣ. муносибати осори бадеӣ ба воқеияти зиндагӣ

таваҷҷӯҳ зоҳир кардааст. Вале нақд ва ҳама жанрҳои он дар мавриди баррасии кулли ин масъалаҳо на ба арзишҳои эстетикӣ, балки ба гузоишҳои “адабӣ”-и нақди сирф ҳизбӣ, ба қарорҳои маъмули он солҳои ҲК имтиёзи кулӣ меод. Аз ин ҷост, ки байни нақди касбии ин замон ва нақди ҳизбӣ фарқ гузоштан душвор ва гоҳ тамоман имконпазир аст” /М.Раҷабӣ. Таърихи нақд с. 191/.

Баҳси нақд дар хусуси даврабандиҳои адабиёт, ки асосан бо назардошти афкори сиёсии фармонраво тобеъ шуд ва табиист, ки ин масъала то ба имрӯз муаллақ аст. Мақолаҳои И.Брагинский ва С.Табаров чандон судманд намомаданд.

Нақд дар тафсири тасвири замон ва мутаалиқоти он ба ифроткориҳо даст зад. Мавзӯҳои тасвири симои коргар, бо замимаҳояш - коргар дар шеър, коргар дар наср ва ғ., кишоварз, зиёӣ аз муҳимтарин равишҳои инкишофи нақд ба шумор меояд. Дар ин гуна нақд асосан таълиғи сотсиализм. баъдтар сотсиализми мутараққӣ буд. ки зиёнаш то ба ҳол ихсос мешавад.

Ҳамин гуна нақд ба инкишофи усули тасвири иҷтимоигарӣ хидмат кард. адабиёти соддагаро, ки тасвири маҳз. ҳадафи он буд, ки хеле тараққӣ кард. Нақд дастуреро пеш гузошта буд, ки шоиру нависандагон танҳо аз хушиву хурраи, аз беҳмомадҳои “ҷамъияти босаодат” /М.Турсунзода/ ҳарф зананд. Ин ҷамъият ҳеҷ гуна разолату қабохат надорад. Насли “фариштаҳӯяш” сазовори қаҳру ситез ва ё мазоҳу масҳара нестанд. Хидмати хирсонаи ин нақд он шуд, ки “Парии бахт”-и Лоҳутӣ, “Атака”, “Дар размгоҳ”, “Ёрони боҳиммат”-и С.Улуғзода ба майдон омаданд ва боиси қатъаҳмиҳои зиёде дар нақд гардиданд.

Ин нақд дар шинохти навҳои адабӣ низ маҳдуд буд. Дастури номатлуби “эҷоди асарҳои калонҳайм”, яъне румону повестро ба миён гузошт. Ин амал низ ҳадафи бадеӣ надошт, балки чунин пешниҳоди ҳизбро дар хусуси эҷоди “асарҳои эпикӣ” аз ҳаёти коргарону деҳқонон амалӣ месохт. Зухур ва инкишофи чараёни беиътиноии нақд ба анвои хурд ва суннатии бадеӣ аз ҳамин ҷор сарчашма мегирад, назарияи “шаклҳои мурда”-и шеърӣ пешин, аз ҷумла қасидаву ғазал маҳз дар ҳамин айём шоеъ шуд. Инро як навъ ҳолати бозгашт ба дастурҳои назарии солҳои сийум оид ба мерос низ метавон таъбир кард /Ниг. А.Кладов. Дар бораи маҳорат ва навигарӣ /қайдҳо оид ба эҷодиёти М.Миршакар/. Дар маҷмӯаи “Адабиёти советии тоҷик”, Талинобод, 1954, с.340/.

Омодагӣ ба даҳаи адабиёти тоҷик дар Маскав майли яктарафаро дар тасвири “асарҳои ҳозирамавзӯ” ривож бахшид. Тасвири эпикӣ ва хушҳолии боиътимоди зиндагии мардуми шӯравӣ, аз ҷумла деҳотиён бо асарҳои

Ч.Икромӣ “Шодӣ” /қисми дуввум/, Р.Ҷалил “Гулрӯ”, С.Улуғзода “Навобод”. Ф.Ниёзӣ “Вафо”, П.Толис “Ҷавонӣ” авӣи нав касб кард. Қонуниятҳои муҳими инкишофи адабиёти ин даврро асари адабиётшиносӣ танқидии Ш. Ҳусейнзода ва Х.Мирзозода “Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик”/ибора аз ду қисм/ собит кард. Ин ҳама далели инқирози тафаккури саҳеҳи илмӣ он рӯзгор буд.

Дар ин солҳо, бейӯратона бошад ҳам кӯшиши баррасии масоили шакли тасвир ва маҳорати адабӣ ба назар мерасад ва ин гуна нақд бештар хусусияти дастуриро хитобӣ дошт. Дар баъзе навиштаҳо маҳорати нависанда дар тасвир, сохти асар, ҷеҳрафаринӣ ёдрас шуда, қатъи алоқа аз тасвирҳои умумӣ таъкид мешуд. Мақолаҳои Р.Амонзода “Дар бораи ҳикояи “Таъсир”-и Р.Ҷалил”, С.Табаров “Мулоҳизаҳо дар бораи “Вафо”, Н.Маъсумӣ “Забон ва маҳорати адабӣ”, ӯ.Мирзо “Баъзе мулоҳизаҳо дар масъалаҳои назм” бахши ҳамина гуна масъалаҳоянд. Равишҳои дар назар мерасанд, ки аз нақди адабӣ хостори мавқеият дар масъалаи маҳорат ва арзиши адабиёт шудаанд.

Беш аз ин Х.Мирзозода дар мақолаи “Назаре ба мақолаҳои танқидӣ ва илмӣ-тадқиқотии журнали “Шарқи сурх”, С.Табаров “Дар бораи вазъият ва вазифаҳои танқиди адабии адабиёти ҳозираи тоҷик”, М.Турсунзода “Танқиди адабӣ омили пешравии мост”, ки дар шумораи панҷуми соли 1952-и маҷалла ҷоп шудаанд, шояд аввалин бор рисолати нақдро дар шинохти ҳақиқати ҳунари баррасӣ кардаанд. Агар С.Табаров дар боби “таҳлили маҳорати адабӣ” сухан карда бошад, М.Турсунзода “диққати нақдро ба ҷузъиёти бадеӣ ва кашфи “тайассуми бадеии мавзӯ” ҷалб карда, мунаққидонро ба он айбдор кард, ки онҳо ҷаро “аз ҳамина нуқтаи назарҳо фикри худро намегӯянд”. Ин нақд вазифаи меғузошт, дастур меод, вале худ ҳанӯз аз бандҳои назарияи ҳоким ҳалосӣ наёфта буд. Дар мақолаи ӯ.Мирзо “Баъзе мулоҳизаҳо дар масъалаи назм” ҷанбаи зебоии шеър мавриди назар аст. Вале муаллиф дар шинохти моҳияти суннатҳои адабиёти пешин мавқеи саҳеҳ ишқол накардааст. Фикри ӯ назарияи инкори суннатҳоро тақвият мебахшад. Зимнан бояд гуфт, ки ҷунин мавқеияти ӯ.Мирзоро мо солҳои шастум низ аз ёд набурдаем. Ӯ дар ин боб мақолаҳои “Шоистаи Ғамхорист” /Ҳамон рӯзнома, 7 декабри ҳамон сол/-ро навишт. Дар ин мақолаҳо вай “гиребони он ҳамкасбони худро, ки баъзан ҳатто моҳияти адабиёти бадеиро дуруст нафаҳмидаанд, худ сар дода, ба гиребони гузаштагон... ба гиребони анъанаҳо даст дароз кардааст. Ба ақидаи ӯ айби асосӣ дар анъанаҳои классикӣ, дар ин аст, ки то ҳол ”баъзе шоирон ва нависандагон... аз анъанаҳои адабиёти классикӣ дил канда натавонистаанд”. Яъне ҳамина рӯз аз анъанаҳо дил канем, пагоҳ ҳама мушкилотҳо осон мешаванд...” /М.Шукуров. Панду ҳикмат фалсафафурӯшӣ нест! - Дар китоби “Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ”, Душанбе,

1976, с.49/.

Яке аз мақолаҳое ки “фикри саҳеҳи интиқодиро шарҳ медиҳад, “Конфликт бояд то охир инкишоф дода шавад” ном мақолаи М.Шукуров мебошад. Дар ин мақола муаллиф моҳияти унсури бадеиро дар офариниши осори бадеӣ дуруст фаҳмида ва бо ҳадаф тафсир кардаа /М.Шукуров. Конфликт бояд то охир инкишоф дода шавад. -Шарҳи Сурх, 1953, № 11/.

Бо вучуди баъзе кӯшишҳо нақди ин солҳо чун воситаи идроки бадеӣ тақомул наёфт. балки дар ҷаҳорҷӯбаи маҳдудиятҳои назарӣ боқӣ монд.

Дар тағйири вазъи назарҳо ва ҷунбишҳои адабии солҳои шаст ба баъд тағйиротҳои сиёсии давр /омаду рафти Хрущев/ омили муҳим буд. Ин ҷунбишҳои лаҳзай инсонро ба фурсате аз қайду шартҳои сиёсӣ раҳой бахшид. Вале адабиёт, аз ҷумла нақд, рисолати хешро анқариб дигар накарда буданд. Мавзӯҳо ҳамон буду назарҳо ҳамон. Яъне омад шуд Брежнев низ аслан сиёсати оҳанин ҷизбро дар боби партавият, синфият ва халқият”, адабиёт, махсусан дар замоне, ки “ҷанги сард” рӯерӯӣ буд ва анқарим “империализм ба сотсиализм таҳдиди ошкоро” дошт, тағйир надод. Нақд ҳамон беҳин воситае буд, ки ҷизб сиёсати хешро ба воситаи он дар соҳаи адабиёт пиёда мекард. Ва қабули пуршиноси як силсила қарорҳо чунин ҳадафро ошкоро намоиш меод.

Ба ҳар сурат қарори КМ “Дар бораи танқиди адабию бадеӣ” “барои ислоҳи вазъи танқиди ошкоро хати барот гирифт. Масоили муҳими нақд дар анҷуману маҷлисҳо мавриди баррасӣ қарор гирифт. Аз ҷумла дар анҷумани VI-и нависандагони Тоҷикистон /1971/, дар маърӯзаю музокираҳо пленуми II-и саторати Иттифоқи нависандагон /1972/ вазъи нақди тоҷик, муваффақияту камбудихо, инчунин вазифаҳои минбаъдаи он ҳамаҷониба ва аниқ муайян шуданд. Баъди ин гуфтугӯҳои расмӣ аввалин мақолаҳо низ пайдо шуданд, ки савқ ва савияи дигаре доштанд. Масалан. мақолаи Худой Шарифов “Танқиди адабӣ ва баъзе ҷиҳатҳои инкишофи он” бештар масъалаҳои назарӣ ва усулии нақдро арзёбӣ кардааст.

Дар ин давра шароите пайдо шуд, ки вазъи инкишофи нақд қомилан арзёбӣ шавад, яъне равиши нақди нақд густариш пайдо кард ва як силсила мақолаҳо ба ҷоп расиданд, ки мақолаҳои А.Сайфуллоев “Танқиди адабӣ дар мубориза барои идеалҳои коммунистӣ” /1971/, “Танқид ва адабиёти имрӯз” /1972/ ва асари Р.Ҳодизода “Танқиди адабӣ ва масъалаҳои бадеияти адабиёт” /1972/ аз ҳамин қабиланд. Дар ин навиштаҳо нақд дар партави қарорҳои ҷизб ва анҷумани XXIV он арзёбӣ шудааст. Дар ҳамин замина равиши нақди нақд суръат гирифт ва он “барои муайян намудани вазифаҳои нав ва роҳҳои инкишоф, аз ҷумла пояҳои назарияю методологии танқид, ҷӣ барои ошкор кардани камбудихо алоҳида” хидмат кард.

Донишманди мӯхтарам Муҳаммалҷон Шукуров дар боби тамоюлҳо ва равишҳои мусбату манфии нақди солҳои шаст соҳан ронда, бо “адабиётшиносӣ саҳт алоғаманд будани он”-ро аз ғазилатҳои нақд мешиносад. Ин ҳодисаро чун санади “ба ҳам наздик шудани адабиётшиносии сирф ва танқид” шарҳ медиҳад ва меафзояд: “Ҳамбастагии ҷанбаи адабиётшиносӣ ва танқидӣ ба устувор шудани принсипи таърихият дар танқиди тоҷик мусоидат кард, ба қувват гирифтани назари таърихии мунаққидон ёрӣ дод” /М.Шукуров. Паҳлуҳои тадқиқӣ бадеӣ. с.264/. Воқеан ҳам солҳои сӣ дар бораи аҳамияти адабиёти классикӣ интишор ёфтани баъзе фикрҳои нодурусти барои амиқназари таърихӣ ҳалал овард. Баъдтар, махсусан аз солҳои шастум ба баъд қавӣ гардидани таърихият асосҳои илмӣ нақдро қувват бахшид.

Мувоҳидае, ки дар атрофи масоили назму наср, драматургия сурат гирифта, баъзе тамоюлҳои нақди ин давраро ошкор месозад. Муҳимтарин равиши мусбати ин тамоюл ҳамоно шинохти махсусиятҳои назми ин солҳо буд. Вале камбуди ин равиш иборат аз он, ки ҳамаи масоили назмро дар маҷмӯъ фаро гирифта натавонист. Нуқсони ҷиддии нақди ин давраро он санад собит месозад, ки диғаргуниҳои куллии шеърӣ тоҷикро, ки дар тӯли 15-20 соли охир рӯй доданд, дида натавонист. Нақд бештар ба тағйиротҳои таваҷҷӯҳ кард, ки ҷанбаи сиёсӣ арзёбӣ дошта, ба таҳаввулоти баъди аниҷумани ХХ ҳизб алоғаманданд.

Дар фароварди солҳои шаст ба адабиёт як гурӯҳ мунаққидоне ворид шуданд, ки бо диди тоза ва моҳиятӣ тафовут доштанд. Инҳо Ю.Ақобиров, А.Сатторов, Х.Шарифов ва А. Ҳақимов буданд, ки бештар масъалаҳои рушди шеърӣ имрӯз, афкори адабӣ ва ҳам тамоюлҳои адабиёти имрӯзаро қазоват мекарданд. Ишон аз баёни мазмун ва ғоя даст кашид, таҳтулматни шеърро падида меоварданд. Шаклу намуд ва муҳассаноти шеърӣ чун унсур бадеӣ ба тафсир меомад.

Дар баробари ин иллатҳои зотии нақди мо - назари рӯякӣ, нияти эҷодии адибро нафаҳмидан ва моҳияти ғоявӣ эстетикӣ асарро дур андохтан идома ёфт. Нақди бемояву бесудро дар матбуот ҷоп мекарданд. Дар ин равиш наشري мақолаҳои умумӣ низ ривоч ёфт. Аз ҷумлаи ҷунин мақолаҳо навиштаҳои А.Сайфуллоев дар бораи достони Турсунзода “Аз Ганг то Кремл”, асари Р.Ҷалил “Маъвои дил” ва мақолаи сатҳӣ вай “Қаҳрамони даврони мо” мебошанд. М.Шукуров дуруст нигошта, ки “ҳар ҷи дар мақолаҳо гуфта шудааст, шояд ҳама дуруст аст. вале аз ҳад зиёд умумист, ба таҳлили конкрет асос наёфтааст ва ё мушоҳидаҳои конкретӣ муаллиф дар байни мулоҳизаҳои умумӣ номаълум мондаанд” /М.Шукуров. Паҳлуҳои тадқиқӣ бадеӣ, с.267/.

Дар нақди ин давра, шояд нахустин бор. масъалаҳои одоби нақд, муносибати ноқид ва мунаққид аз ҷониби М.Шукуров ба миён гузота шуд, ки дар таърихи нақди тоҷик муҳим буд.

Баъзе мақолаҳои С.Табаров, Р.Ҳодизода, А.Сайфуллоев, Л.Демидчик, ҳамчунин навиштаҳои мунаққидони он солҳо хеле ҷавон Ғ.Бақозода, Ю.Акбаров, Ҳ.Шодиқулов, Валӣ Самад аз махсусиятҳои нақди ин солҳо санад медиҳанд. Андешаҳои ишон дар бораи навъу намудҳои шеърӣ, ҳамчунин тағйиротҳои рӯҳиву маънавие, ки дар симои қаҳрамони мусбати адабиёт ба назар мерасад, ҷолибанд. Тадқиқоти Ҷ.Бақозода дар боби насри муосир, Х.Шодиқулов оид ба анъанаҳои романтикӣ дар назми советии тоҷик ва Ю.Акбаров оид ба достони лирикӣ Ҷунбиши тозаи афкорро дар нақд ба вуҷуд оварданд.

Тағйироти мусбат дар жанрҳои нақд, аз ҷумла тақриз, ки бисёр ҳам каммояву бесуд буд, ба назар меояд. Нахустин бор тақризҳои масъалагузор ба майдон омаданд ва чанд тақризаи Р.Амоновро, ки дар маҷаллаи “Сади Шарқ” ҷоп шуданд, ба шумор метавон овард.

Камбудии ҷиддии нақди ин солҳо он аст, ки мунаққидон дар падид овардани ҷараёнҳо ва муайян кардани моҳияти онҳо ҳеҷ кӯшише ба харӣ надовдаанд. Баръакс, ҳар нависанда ва ар асарро дар алоҳидагӣ аз назар гузаронида, барои муайян кардани алоқаи ботинии ҳодисаҳои гуногуни адабӣ ва шинохти самти инкишофи онҳо ва дигаргуниҳои шакливу маънавӣ кӯшише накардаанд.

Доир ба вазъи нақди адабии солҳои баъд танҳо дар заминаи рисолаву мақолаҳои ба ҷоп расида андеша рондан имконпазир аст.

Нашри рисолаҳои М.Шукуров “Диди истетикии халқ ва насри реалистӣ” /1973/, “Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ” /1976/ ва “Пайванди замонҳо ва халқҳо” /1982/ дар нақди ин солҳо ҳамчун ҳодисаи мусбат қаламдод шудааст. Рисолаи аввалро муҳаққиқон гувоҳи “савияи назарӣ, илмӣ ва адабиётшиносӣ танқиди тоҷик” /А.Набиев/ доништаанд. Муаллиф воқеан дар “тадқиқи ҷасраёни адабӣ ва таърихи адабиёт, таҳлили эстетикӣ асарҳои бадеӣ хеле амиқ” рафта аст. Рисолаи дуввум сухани тоза ва ҷомеъест дар боби нақди назарӣ ва амалӣ. Ҳанӯз М.Шукуров дар рисолаи “Анъана, халқият ва маҳорат /1964/ аз равијатандешӣ дар нақд гувоҳӣ оварда буд. Ин тамоюл дар тадқиқи ӯ сол ба сол вусъат ва умқи тоза пайдо кард. Махсусан, китоби “Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ”-и муҳаққиқ бо “далалнокии фикр. мустаҳкамӣ асоси методологӣ, бориқназарӣ дар дарки процесси бадеӣ ва дидани навъҳои эстетикӣ нависандагон. принципнокии баҳодихӣ ба осори бадеӣ2 тафовут дорад. Ин рисолаҳо намунаи нақди солими солҳои шасту ҳафтод аст.

Пленуми сейуми нависандагони Тоҷикистон /1983/ масоили тарҷумаро муҳокима кард. Дар ин боб М.Шукуров зери унвони “Тарҷумаи бадеӣ дар марҳилаи имрӯзаи тоҷик” суҳанронӣ кард. Дар нақди тоҷик ин аввалин гузориши вусъатнок ва амиқ доир ба турӯмаи бадеӣ буд. Муаллиф бурду боҳти тарҷумаро бо далелҳои ибратбахш нишон дода, ба баҳси чандинсола оилд ба тарҷума ҳам хотима бахшид ва ҳам бо баёни назарҳои баҳснок боби нави гуфтугӯро кушод. Баъдтар мақолаҳои З.Муллоҷонова, Ҳ.Шодиқулов, А.Абдуманнонов ва А.Аминов дар ин боб чоп шуд. Дар ин мунозираҳо нахустин бор нақди тоҷик масъалаи интиҳоб ва сифати тарҷумаи бадеиро бо ҷиддиёт ба миён гузошт. Ба суоли “Чаро бештар асарҳои миёнаҳол ва ҳатто сусти тарҷума ва чоп мешаванд?! ҷавоби мушаххас дода шуд. Воқеан ҳам агар рӯйхати адабиётро, ки тарҷума ва барои хонандаи шӯравии собиқ пешниҳод шудаанд, қазоват кунем, мебинем, ки намунаҳои сусти ҷои беҳро гирифтааст. Масалан дар солҳои ҳаштод китобҳои С.Маъмур, М.Фарҳат, Убайд Райаб ва даҳҳо шоирону носирони миёнаҳол бо адаби зиёд дар Маскав нашр шудаанд. Вале дар ҳамин фурсат Лоик, Бозор Собир, Гулрухсор натавонистанд, ки шеърҳои онро ба хонандаи шӯравӣ муаррифӣ кунанд. Ин ҳодиса зиёни дутарфа дошт, ки мутаассифона, нақд дар вақташ сухани ҳақро нагуфт ва бо ҳамин доир ба адабиёти имрӯзи мо тасаввуроти ғайривоқеиро интишор дод.

Дар нақди адабии ин солҳо арзёбии адабиёти бачагон, адабиёти шифоҳӣ низ ба расмият даромад. Ҳатто муҳаққиқони ҳосаи ин гуна адабиёт пайдо шуданд. Райаб Амонов, Ҷ.Бобокалонова, Баҳром Шермуҳаммадов, Азим Аминов доир ба масоили адабиёти бачаҳо ва фолклор мақолаҳои пурмуҳтаво ба чоп расониданд.

Чунин намудҳои танқид-тақриз, мусоҳиба, китобиёт, сӯҳбати гирди миз, фелетон, памфлет, эссе. рисола ба майдон омаданд ва воситаи баёни афкори танқидӣ шуданд. Рӯзномаҳо ба нашри афкори гуногун, яъне ду тақризи гуногунмуаллиф ба як китоб даст заданд, ки омили гуногунназарӣ дар нақд гардид.

Вале дар бештари чунин баҳсу мунозираҳо назари сатҳӣ бар амиқу илмӣ тасаллут дорад. аз ҷумла рӯзномаи “Маданияти Тоҷикистон” доир ба китоби Гулрухсор “Оташи суғд” мақолаҳои С.Давронов ва А.Абдуманноновро чоп кард. Савияи нақди ин ду гуногун аст. Ҳатто фаҳмиши С.Давронов доир ба моҳияти ашъори ватанхоҳии гулрухсор хеле сатҳӣ буда, саҳт вулгарист. Ў фаҳмиши мафҳуми Ватанро дар шеҳри Ў.Юсуфӣ ва Гулрухсор бо ҳам муқоиса карда, ба ҳулосаи номатлуб меояд: “Дар шеърҳои ба Ватан бахшидаи Ҳабиб Юсуфӣ боре ҳам зодгоҳаш - маҳаллаи Боқӣ Майдони шаҳри Самарқанд зикр нашудааст, вале калимаи

Ватан мафҳуми хеле фароҳе дошта, ҳар дафъа тобишҳои нав пайдо мекунад. Доираи мавзӯи шеърҳои ба Ватан бахшидаи Гулрухсор аз зодгоҳаш деҳаи Яхч сар шуда, то Тоҷикистон меояд ва аз ҳудуди Тоҷикистон берун намебарояд”. Мутаассифона, ба сабаби беҳабарӣ ё нодониӣ маҳз муаллиф таҳаввулоти афкори назарино оид ба ашъори ватанхоҳӣ беиштибор донистааст. Дар ин гуна мулоҳизаҳо таъсири идроки бадеӣ ва илмӣ солҳои панҷоҳ ва қабл аз он, ки ҳама бо вақти Маскав соаташро мутобиқ мекард, равшан ба назар мерасад. Вале нашрияти мазкур муносибаташро ба чунин андешарониҳои бемоя ошкор накард. Яке аз омилҳои густариши нақди носолим ва бемоя дар муҳити адабӣ ҳамин буд.

Маҷаллаи “Садои Шарқ” низ ҳамин гуна амалро бо наشري тақризи С.Табаров “Ўақиқатро бояд кушода гуфт” ба маҷмӯаи ашъори Бозор Собир “Офтобниҳол” дастгирӣ кард. /”Садои Шарқ”, 1983, № 11/.

Ҷиддияти нақди ин солҳоро мақолаҳои, ки ба масоили сабки эҷод ва бадеияти назму наср оиданд, собит мекунад. Дар боби наср китобҳои М.Шукуров “Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ” /1973/, “Насри солҳои 1945-1947/, ки ҷилди чоруми “Таърихи адабиёти советӣ тоҷик”. Инкишофи жанрҳо /1980/-ро ташкил додаас, сухани тоза дар нақди ин давранд. Дар мавриҷи шеър метавонем мақолаҳои Худой Шарифов “Мазмун ва ифода дар шеъри муосири тоҷик” /Садои Шарқ-1983, №3/ ва А.Сатторов “Мадду ҷазри шеър”-ро /ҳамон маҷалла/ ном бурд, ки бо ҷиддияти андеша ва усули таҳқиқ фарқ мекунанд.

Ба назари Х.Шарифов шеъри инқилобии тоҷик аз солҳои бист то ибтидои солҳои шаст “шакл, банду баст ва тарзи махсуси меърифати бадеӣ дошта, шеъри воқиа ва ҳодисаҳост”. Ва “принсипи асосӣ эстетикӣ тасвир, инъикос ё тасвири воқеият ва ё бани муносибат бо рӯйдодҳои зиндагӣ, авзои иҷтимоӣ сиёсӣ ва ахлоқӣ буд. Маҷмӯаи ашъори аксар аз шеърҳои мавсимию маросимӣ роҷеъ ба санаҳои таърихӣ, корномаҳои меҳнат, вазъи хориҷӣ, шахсони машҳур, ё лирикаӣ иҷтимоӣ публицистӣ иборат буд” /Ҳамон ҷо, с.131/.

Мулоҳизаи А.Сатторов доир ба сабк ва тарзи идроки бадеӣ воқеияти ин давра дар шеъри мо дигаргуна аст: “Пештар адибон объективияти тасвирро асосан дар баёни маҳз ва зикри маҳзи воқеа ва ҳодимаи муайяне медиданд ва дар навиштаи онҳо баёни шоиронаи эҳсосу андеша камтар ҷой дошт ё ки қариб набуд” ва ҳарчанд онҳо ба хоҳири шеъри конкрет ва арзёбӣ мекушиданд ва муборизаҳо мебуданданд. дар амал шеър мегуфтанд, ки мазмуна мавзӯи муайяни зиндагиро ҳамин тавр бе ҳеҷ гуна тадқиқи бадеӣ ва назари шоирона баён мекард,-аз ҷумла воқеаҳои арзёбӣ ҳам, аз қабилӣ инқилоб, партия, сулҳ ва ҷанг ва Қ. танҳо зикр мегардиду бас” /Ҳамон ҷо,

с.132/.

Ҳар ду муаллиф аз рӯи савқ ва савияи худ кӯшидаанд, ки таҳаввулоти воқеии шеърӣ моро дар роҳи идроки бадеии воқеият нишон диҳанд. Чунон ки мебинем, назарҳо доир ба як масъала гуногун аст. Ин ҳодисаро, албатта наметавонем ҳусни нақд шумурд. Беиътимодии баҳо ба арзиши бадеии ин ё он асар яке аз тамоюлҳои манфии нақди ин замона аст, ки сабаби он ба савия ва салоҳияти касбии ноқидон алоғаманд аст. Пайгирӣ аз чунин равиши бенатиҷаи нақд Х.Шарифовро дар мақолаи боло ба ҳулосаҳои ҷиддии беасос овардааст, ки қобили қабул нест. Аз ҷумла ӯ дар таъини сабки Мўъмин Қаноат менигорад: “Бо вучуди он ки шеърӣ Мўъмин Қаноат поэтикаи душворе дорад, дар сухани ӯ тарзи сухани Ҷалолиддини Румӣ эҳсос мешавад. Қаробати сабки сухани Қаноат бо эҷодиёти Ҷалолиддини Балхӣ, ба гумони мо, бештар ба тарзи баёни ихсолу андеша вобастаанд”. Ноқид ин монандиро дар “шиддати баланди ихсос ва шавқу завқӣ саршор” дидааст. Ин санад ҳанӯз далеле шуда наметавонад, ки сабки шоирро таъин кард. Дар мавриди ба “сабки Фирдавсӣ муройиат” кардани Мўъмин Қаноат дар достони “Ғаҳвораи Сино” низ ҳамин ҳол рух додааст.

Абдунабӣ Сатторов дар мақолаи зикршуда кӯшидааст, ки сабки эҷодии Бозор Собирро таъкин кунад. Вай “поэтикаи тоза”, “ҳаёлпардозии сирф” ва омезиши ин ду навъи тасвирро аз махсусиятҳои сабки шоир донистааст. Баъд илова мекунад, ки “вай табиатан ҳам шоири романтик буда, дар навиштаҳояш таваҷҷӯҳоти романтикӣ зиёд аст ва ин ҷиҳати эҷодиёти ӯ, метавон гуфт, ки аз назми халқӣ, адабиёти классикии форсу тоҷик алалхусус аз асарҳои шоирони сабки ҳиндӣ ва ироқӣ мисли Бедил, Соиб, Ҳочу ва ӯянии Кашмирӣ об меҳӯрад” /Ҳамон мақола, с.132/. Дар ин қазоват танҳо далели зеҳнӣ ҳаст, ки исбот металабад. Ўл он ки баррои собит кардани мулоҳизаи фавқ ин ҷо далели завқӣ ниҳоят муҳим аст.

Худой Шарифо дар мақолаи зикршуда маънии як мисраъи Лоик - Ҳар ки моро мекушад бо шеърборон, зинда бод!-ро Ғалат тафсир кардааст. Ў менависад, ки ин мисраъ “барои он нодуруст аст, ки шеър мисли ҳамаи анвои маърифат воситаи тасдиқи пешрафти зиндагӣ ва умуман олами мавҷуд аст. Ин далели пешравӣ ба вучуд фақат аз рӯи фарз касро кушта метавонад”.

Мунтақид, Акбаров ба мунозира ҳамроҳ шуда, нигоштааст, ки “манзури Лоик дар ин мисраъ дар рӯзгори мо баланд бардоштани азиз доштани мақому маназалти шеърӣ ҷонгудозу шуронанда аст ва чунин шеър ҳамеша мушобеҳи теқӣ бурро буда, ба ӣигарҳо меҳӯрад”. /С.Ш., 1984, №12, с.107/. Лоик бо номи “Дарё равон аст” /АС, 21 апрел, 1986/ ба мақолаи Қутбӣ Киром ҷавоб навишт ва ин мулоҳизаи Х.Шарифовро Ғалат шинохт.

Дар мақолаи М.Шукуров “Тафаккури таҳлилий ва жарфои реализм”

/С.Ш., 1984, №3/ “тайаддуди жанриву услубӣ”-и шеъри мо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф яке аз фазилатҳои шеъри кунунии моро дақиқ ба мушоҳида гирифтааст. Ин фазилатро ӯ дар он мебинад, ки “ҳангоми инкишофу тақайюрати фикру ҳис рӯйдодҳои гуногуни дур аз якдигарро лаҳза ба лаҳза ба хотир овардани қаҳрамон барои адабиёт имконияти нави бағоят муҳим пеш овард... Шеър барои пурратар фаро гирифтани душвориву печдарпечии зиндагӣ, падидаҳои нозук ва рангоранги олами ботинии инсон бештар имконият ёф” ва ҳоло дар назми тоҷик “тасвиру таҳлил бунёди шеърро ташкил медиҳад”.

Ин чанд мисоле, ки зикр шуд, гувоҳ аст, ки нақд дар ин солҳо қўшиши ҷиддие дар омўзиш ва арзёбии масъалаҳои муҳими эҷодӣ ба ҳарӣ додааст ва ин заминае буд барои нақди солими охири солҳои ҳаштодум.

Тамоюли носолиме, ки дар нақди тоҷик реша рондааст, баҳои холисона ва бегараз надодан ба асари адабиёт аст. Дар нақди солҳои бисту сӣ ва ҳатто солҳои панҷоҳ ин гуна майлон муғризона буд ва аксаран ҳадафи сиёсӣ дошт. Дар нақди солҳои ҳаштодум чӣ ҳадаф дорад? Ба назари мо сабаби аввал аз асосҳои илмӣ ийтиноб кардани нақд ва ноқидони сухан аст, сабаби дигар ҳамоно ҳисси хушунатомези бадбинӣ ва эътироф кардан нахостани ҳунарманд аст. нақд мавқеияти арзёбӣ ва раҳбарии эҷодкорро низ ба ҳисоб мегирад. Ҳамин гуна нақд ашхоси “танқидшаванда” ва “дастнораси аз танқид берун”-ро вазъ кард. Дар ин маврид чунин даъвои С.Табаров дуруст аст: “15-20 сол пеш аз ин ҳар як мунаққиди ботаҷрибаву навқалам аз маҳсули эҷоди Мўъмин қаноат ҳеҷ набошад, якчанд норасоию камбудии услубӣ ва баедиро дарёб карда метавонист. Ўоло ягон адабиётшиносу мунаққиди нуктасанҷтарин, ҳатто ба мисли Аскар Ҳақимов ва Ӯ Абдунабӣ Сатторов аз дostonҳои “Падар” ва Ӯ “Ғаҳвораи Сино” чузъитарин носаҳеҳиро ёфта наметавонад” /С.Ш. 1983, №1, с.123/. Ин гуфтаро ба ҳамаи мақолаву тақризҳои, ки доир ба шеър эҷод шудаанд, маҳсуб доништан мумкин аст.

Вале ҳуди ҳамин С.Табаров чараёни носолими дигареро дар нақд солиёни дароз пайгирӣ мекунад. Ин равиши эҷодии С.Табаровро дар вақташ Ю.Акбаров интиқод карда, аз ҷумла навишта буд: “Ҳуди С.Табаров ҳам солҳои дароз баъзе адибонамонро танҳо таъриф мекунад ва аз хусуси камбудии эҷодии онҳо забон барбастааст... вай дар бораи бисёр асарҳои адабиётмон аввалин шуда мулоҳизаҳои баён мекунад, ки хуб аст. Вале аксари мулоҳизаҳои ӯ рӯякӣ ва беасосу хусуматомезанд. Ўоло ӯ ба як гурӯҳ адибони тоҷик танҳо муносибати неку хайрхоҳона, ба гурӯҳи дигар асосан муносибати манфӣ дорад ва он якеро то тавонад таърифу дигареро танҳо беамон танқид мекунад. Вале дар ҳар ду маврид ҳама андешаҳои ӯ беасосанд. Ў на танҳо байни китоби ҳубу миёнаҳолана тафовуте намебинад,

балки, баръакс, китоби сусту камбаҳоро, ки дар ҳаёти адабӣ мақоме надорад, аз китоби хуб афзалтар медонад. Ин ҷо тақризҳои ўро ба китоби ашъори Бозор Собир /”Офтобниҳол”/ ва Ҳадиса /”Сомон”/ зикр кардан кофист. Аз андешаҳои ў хулоса ҳосил мешавад, ки Ҳадиса аз Бозор Собир як сару гардан болост. /Ниг: тақризи ў “Баҳри ийрои азми эҷодӣ” С.Ш. 1985, №3/. Чунин тарзи нақд фақат ҳоси услуби С.Табаров нест. Ин гуна мисолҳоро зиёд овардан мумкин аст.

Баъзеҳо зиёд ба ҷоп расидани тақризро аз пешрафтҳои нақд донистанд. Оё ҳамин тавр аст? сустӣ ва камзарфии аксари ин тақризҳо дар он аст, ки муаллифон аз доираи китоби мавриди назар берун наомаданд. Эҷодиёти адибро дар алоҳидагӣ, ҷудо аз ҷараёни адабиёт нақд кардаанд. Ба ин вачҳ вақте хонанда чунин тақризҳоро мутолиа мекунад, миёни шеърӣ Гулрухсору Ҳадиса, Бозор Собир, Саидалӣ Маъмур, миёни мақолаву рисолаҳои М.Шукурову Х.Мирзозода, С.Табарову А.Сайфуллоев, Х.Отахонова, Ҷ.Бақозода тафовути ҷиддие намебинад...

Дар ин давра мусоҳиба аз навҳои маъмули нақди адабӣ буд. Мусоҳибаи Сафар Абдулло бо Сотим Улуғзода ва Мўъмин Қаноат, Додочон Атовулло бо Темур Зулфиқоров ва Бозор Собир пурмоя ва судманд буданд. Дар ин мусоҳибаҳо на фақат суҳан аз махсусиятҳои эҷодиёти адибони тоҷик меравад, балки осори адибони мусоҳиб дар контексти ягонаи он вақт маъмул, адабиёти Шўравӣ арзёбӣ шудааст.

Дар солҳои ҳаштодум нақди ба истилоҳ, маҷлису маърақаҳо хеле вусъат пайдо кард. Ин нақдро метавон арафагӣ номид, одатан дар арафаи анҷуман ва маҷлисҳои ҳизбу Иттифоқи нависандагон ё худ солрӯзи қарорҳои ҳизб оид ба нақду адабиёт арзёбии масоили адабиёт авӣ мегирифт. Мақолаҳои зиёде ба майдон меомаданд, ки чандон арзиш надоштанд. Камбудии ҷиддии ин чунин нақд дар он буд, ки ба эҷодиёти адибон фақат аз назари мавқеи сиёсии онҳо баҳо дода мешуд.

Маҳз дар ҳамин солҳо нақди тоҷик аз ҳудуди Ҷумҳури берун рафт. Дар маҷаллаву рӯзномаҳои марказ ва Ҷумҳурияҳои собики Шўравӣ навиштаҳои мунаққидони тоҷик, аз ҷумла М.Шукуров, А.Сатторов, Р.Мусулмониён, А. Ҳаким, С.Абдулло ва чанди дигар ба ҷоп расиданд. Ҳамчунин дар сатҳ ва савияи нақди русӣ асарҳои адабиёти тоҷик тақризу таҳлил мешуд. Дар Маскав маҷмӯаҳои шоиру нависандагони тоҷик муҳокима мешуд. Ин корро асосан Шўрои адабиёти тоҷики Иттифоқи нависандагони Шўравӣ анҷом медод. Яке аз чунин муҳокимаҳо дар мавзӯи “қаҳрамони замон ва инкишофи наср” сурат гирифт ва дар он маҷмӯаҳои повесту ҳикояҳои Сорбон “Занги аввал”, Саттор Турсун “Қамони Рустам”, ки нашрияҳои марказии “Советский писател” ва “Молодая гвардия” бо забони русӣ ба ҷоп расонида буданд,

муҳокима ва нақд шуданд. Дар ин сӯхбат романи Ю.Акобиров “Норак” низ арзёбӣ шуд.

Адибони мо, ки ба нақди “баодобона” ва “муросоқор” хӯ гирифта буданд, аз ин муҳокима хулосаҳое бардоштанд. Аз ҷумла мулоҳизаи зерини А.М.Борщаговский дар бораи эҷодиёти Саттор Турсун ва Сорбон ҳадафе дошт. Борщаговский камбудии эҷодиёти ин ду адибро “дар тасвири яқрангу қолабии асарҳо”-и онон дид /С.Ш., 1979, №5, 134/. Иродҳо усулӣ ва ҷиддӣ буданд. Ҳатто дар повести Сорбон “Санги сипар” мунаққид ягон “масъалаи марказӣ”-ро надидааст, “то ки воқиаҳо, образи характерҳо ва фаслҳои асарро ба ҳам пайвандад”. афсӯс, ки дар он рӯзгор ин гуна муҳокимаҳо ва арзёбиҳо барои нақди тоҷик меъёри ниҳой буд ва солиён афкори танқидро ба инҳисор мегирифт. Мунаққидони тоҷик баҳои Маскавро ба эътибор мегирифтанд. Ин ҳодиса нақди тоҷикро аз ҳалқаи тобеият солиёни дароз берун наовард ва яке аз омилҳои заъфи нақд гапдарони он буд.

Дар бораи заъф ва иллатҳои усули тоҷик сухан кардем. Акнун сабабҳои асосии ин ҳодисаро бояд муайян кард. Сабабҳои асосии ҳамаи қачақмиҳо дар соҳаи адабиёт, аз ҷумла нақд “сиёсати номашхури ҲК” аст. Адабиёт, махсусан “бозича”-и дасти ҳуққомӣ замон буд. Онҳо сиёсати зӯроварии хешро ба воситаи нақд пиёда мекарданд, ҳадафҳои аслии ва “ҷаҳонхоҳона”-ашонро таблиғ мекарданд. Нақд нақди ҳизбӣ буд, вай ҳақ надошт, ки ба сустиҳои қори таблиғоти ҳизбу давлат даҳлат кунад. Ҳанӯз сиёсати яқрангии “сохти дастнорас”-и сотсиалистӣ сари қор буд. Ингуна сиёсатро давлат ба воситаи Сензураи давлатӣ, ки аслан ҳизбӣ буд, ба амал мебаровард. Маҳз ҳамин дастгоҳ ба афкори омма назорат мекард, лаҷоми ҳар қасеро, ки аз ҳадди вазъ қардаи ҳизб берун пой меғузошт, мекашид. Ин дастгоҳ аз аҳли адаб, мунаққидон дастҳои қасбӣ парварда буд. Тақдирӣунбони адабиёт ҳаминҳо буданд. Бехтарин асарҳо қоп намешуданд ё худ аз қониби мунаққидони “гапдаро” мансух эълон мешуданд. Тақризиҳои пӯшида, ки бо амри мақомоти ҳизбӣ навишта мешуд, пешрафти адабиёт ва афкори интиқодиро боз мепошт. Ҳонанда аз қунин муносибати мунаққидони дастӣ ва “сиёсатшинос” нисбати йумъа Одина ва романи ӯ “Тузашти айём” огоҳ аст. Ин роман маҳз бо саъй ва талоши А.Сайфуллоев ва пешгоҳҳои ӯ дар вақташ, ба қавли устод Айни “ба утилсирё фиристода шуд”. Ин қо афкори нависанда дар боби симои коммунист бо назари маъмули замондорон-мақомоти ҳизбӣ мувофиқ наомад. Яъне дар солҳои ҳаштод қонибдорони ашаддии социализми вулгар дар сари қурсиҳо буданд ва ҳуққи онҳо ҳамон ҳуқме буд, ки солҳои сӣ ҳизбиён дар ҳаққи қаси Ғани Абдулло “Вахш” бароварда буданд: яъне коммунистон билқул одамони қоқиза ва “қаҳрамонони” давронанд.

Дар вақташ “фочиаи” “тип”-ро ба сари Ғанӣ Абдулло. Ҷ.Икромӣ, С.Улуғзода маҳз нақд оварда буд. Баъди иътироф шудани “кўрии сиёсӣ”-и Ғ.Абдулло ӯ бо тарсу ҳарос дар мулоқоти нависандагон бо котиби КМ ҲК Тоҷикистон рафиқ Шадунс аз ӯ суол мекунад, ки рафиқ Шадунс, ман дар бораи чӣ гуна нишон лодани коммунист душвориҳо дорам. Оё чиҳатҳои манфии онро додан мумкин аст, ё не? Илтимос дорам, дар ин хусус ба мо эзоҳот диҳед”. Ҷавоби “рафиқ Шадунс” дар арафаи солҳои “фочиаи сталинӣ” тарсовар садо дод: “... коммунистони роҳиб, ки онҳо зиндагониро наметонанд, фақат нутқҳои дурӯягӣ мегӯянд-ин гуна коммунистон ба мо даркор нестанд ва ин гуна коммунистон дар ҳақиқат мавҷуд намебошанд” /БАС, 135, №6., с.123/. Воқеан солҳои ҳафтоду ҳаштод низ аз нависандагони тоҷик дар офариниши симои коммунист танҳо Ю.Акобиров комёб шуд /Карпов аз романи “Норак”/. Нақд сабаби ин муваффақияти адибро дар он дида буд, ки вай “симои коммунисти чашми кордонро” офарида, сиёсати ҳизбро дастгирӣ кардааст. Ҳамин гуна нақди “ҳадшинос” як вақт ба чопи асарҳои М.Ҳоҷаев “Нанг ва номус”, Ҷ.Кўҳзод “Як рӯзи дароз, бисёр дароз”, “Ҳам кўҳи баланд, ҳам шаҳри азим” монёв шуд. Ин асарҳоро кумитаи амнияти давлатӣ аз чоп нигоҳ дошт. Ин ҳодиса бо асарҳои С.Турсун низ рух дод. Дар ин ҳодисаҳо, ки шохидонаш бҳанӯз зиндаанд, нақд ва ноқидони “тавоно” даст доштанд.

Омили дигари дар як вартаи нобудӣ қарор гирифтани нақди тоҷик муносибати яктарафа ва муғризонаи мақомоти роҳбари Иттифоқи нависандагон ва ҳам мунаққидони чоплус буд. Дар тўли ин солҳо баъзе мунаққидон асосан барои паси задани арзишҳои эҷодии шоиру нависандагони баркамоли мо, монанди С.Улуғзода, Лоик, Бозор Собир кўшидаанд. Дар ин боб А.Сайфуллоев, С.Табаров хеле раъйҳо доданд, ки зиёни он ба танқиди тоҷик калон аст. Мутаассифона, ин гуна равиши нақдро мақомоти раҳбари нависандагон ва нашрияҳои он дастгирӣ мекард. Мисоли ин ҳодисаро ба тафсил нақл мекунем, то баъзе масоил равшан шавад.

Тақризҳои муғризонаи С.Табаров дар бораи маҷмӯи Бозор Собир ва Мирзо Боқӣ аз воқеияти адабӣ фарсахҳо дур буд. Вале Шўрои нақди Иттифоқи нависандагон дар ин боб куллан хомӯш монд. Ҳатто нашрияҳои, ки /“Садои Шарқ” ва “Адабиёт ва санъат”/ ин тақризҳоро чоп карданд, низ шарҳу тафсире ё навиштаҳои дигарандешонро чоп накарданд. Чунин муносибат бо мақолаи Қутбӣ Киром “Мавқеъ ва масъулияти суханвар”. ки назари бебунёд ва муғризонаи интиқодӣ ба шеърӣ Лоик буд, зоҳир гардид, ки поёнтар ин мақоларо арзёбӣ хоҳем кард. Чунин муносибати расмӣ албатта ба касодии нақд оид шуд.

Омилҳои дигаре ҳастанд, ки ба омӯзиш ва парвариши ноқидони касбӣ

алоғаманданд. Мо мунтақидони касбӣ надорем. Ононе, ки дар муассисаҳои тадқиқотӣ кор мекунанд, агар ҳавсалаашон шавад, менависанд. Онҳо аслан ба ин кор ихтиёӣ надоранд. Чунки корди адабиётшиносон болаи равшан аст: маоши хуб, унвон, аз рӯи нақшаи аниқ асарҳояшон чоп мешавад ва ғайраву ҳоказо. Ба ин сабаб онҳо дар бораи адабиёти ҷорӣ мустақиман андешида наметавонанд. Мунаққиди касбӣ ҳаққулзаҳмати ночизе дорад. Навиштани тақриз ё мақолае заҳмати зиёдеро тақозо дорад, вале ҳаққулзаҳмати он пашизе намеарзад. Ана ба ҳамин далелҳо нақд ғайриадабии дуввумдараҷа шинохта шуда, дар бораи адабиёт гоҳо касоне қазоват мекунанд. ки салоҳияти касбӣ надоранд. Ноқидӣ барои рафиқоне, ки дар ин соҳа салоҳият доранд низ, ғайриадабии иловагӣ аст. Ҷои асосии заҳмати онон муассисоти илмӣ, мактабҳои олии идораи нашрияҳот.

Дар даврони шӯравӣ, ки имкониятҳои фаровон буд, Иттиҳодияи нависандагон рушди қувваҳои тоза дар ин соҳа мусоидат накард. Нақд ва ноқидони осор мавриди эътибор ва дастгирӣ набуданд. Шероке ва ё ҳикоямонанде мавриди таваҷҷӯҳ, ниёиш қарор мегирифт, вале нақд не! Ҳатто мунаққидоне чун Худой Шарифов, Абдунабӣ Сатторов, Р.Мусулмонқулов мавриди назар набуданд. Чунин вазъият боиси дилсардии ҷавонон мегардад.

Барои рушди ин соҳа то ҳол заминаи иқтисодӣ ҳаққон нест. Донишгоҳ кафедраи нақд ва назарияи адабиёт надорад.

Муносибати ғайриилмӣ ва ҳавобаландонаи баъзе нависандагон ба нақд низ боиси дилсардаии мунаққидон мегардад ва монеаҳои барои пешрафти нақд эҷод мекунанд. Яке аз чунин монеаҳои саҳт он аст. ки нависандаю мунаққид якдигарро ҳарифи беамони худ медонанд.

Аз ҷониби дигар, умумигӯии баъзе мунаққидон, ба масъалаҳои асосии ҳаёту адабиёт дахл накардани онҳо, аз тамоюлоти нави инкишофи адабиёт, аз нияти эҷодии муаллифи асари бадеӣ беҳабар монда, бо нақли мазмун ва ҳурдагирию иродҳои рӯякӣ маҳдуд гардидани онҳо нақдро ақиб мекашад, монеаи роҳи инкишофи он мегардад. Дигар ин ки ба нақд бо як назари маҳдуд фақат аз дидгоҳи манфиатҳои шахсӣ, фақат аз ин мавқеъ, ки мунаққид асари маро таҳриф кардааст ё сарзаниш намудааст, нигоҳ кардани нависандагон ба пешрафти нақд ҳалал мерасонад, имкон намедихад, ки ноқид дар сари масъалаҳои умда озодона мулоҳиза ронад.

Ҳанӯз чунин фикре ҳам шояд аст, ки танқидро жанри дуввумдараҷа ва ноқидро фарзанди ӯғайи адабиёт мешиносанд. Ин гуна муносибат ғайриадабии ноқидони суҳанро аз байн мебарад, боиси дилсардивук ноумедии онон мегардад. Ҳол он ки дастгирии ҳамаҷонибаи ноқидони адабӣ воҷиб аст.

МАРҲАЛАИ НАҚДИ СОЛИМ

/Аз охири солҳои ҳаштодум ба ин тараф/

Давраи тозаи нақди адабии тоҷикро, ҳамчун аҳди эҳёи нақди солим муаррифӣ мекунамд. Ин ҷунбиш натиҷаи вазъи сиёсӣ буд, ки баъди пленуми апрелӣ /1985/ ва анҷумани XXVII ҲК ба миён омад ва воқеан ҳам ба суръат гирифтани нақди солим мусоидат кард. “Рӯҳияе, ки анҷумани XVII дар ҷамъият устувор намуд, боиси афзоиши фаъолиятмандии иҷтимоиву граждании мунаққидони адабиёт гардид”. /М.Шукуров. Оинаи танқид: оина ва оинадорон. Дар китоби “Мактаби одамият”, Душанбе, 1991, с. 219. Минбаъд “Мактаби одамият” меояд/. Вазъи сиёсӣ барои роҳу равиши нав пайдо кардани нақд мусоидат кард. Барои ин шояд нахустин бор дар таърихи ҳизбконсепсияи саҳеҳи назари воқеии интиқодӣ вазъ гардид. Паҳлуҳои назарӣ ва усулии афкори интиқодӣ то дараҷае аниқ шуд. Аз ҷумла дар ҳуҷҷати хотимавии анҷуман таъкид шуд, ки “ба танқиди адабию бадеӣ лозим аст, ки нармдилӣ ва риояи мансабро тарк карда, ҳангоми баҳо додан ба асарҳо меъёрҳои дақиқи эстетикӣ ва синфиро ба асос гирад, ба муқобили беғояӣ, пурнависии тантанаомез. саргармӣ бо майдаҷӯйҳои зиштӣ маишат, бар зидди замонасозӣ ва кӯтоҳназарӣ фаъолонатар мубориза барад.

Муҳити озодандешиву ошкорбаёнӣ ба рушди нақди солим мусоидат кард. Нақд аз бандҳои мақомоти расмӣ низ раҳо гардид. Ин боис шуд, ки ҳадафҳои нақд дигар шуда. навъу шаклҳои тоза ба миён ояд. Дар ин равиш интишори мусоҳибаҳо ба хусус бояд қайд кард. Саҳми Сафар Абдулло, Фотеҳ Абдулло, Ҷ.Темурзода ва ҷанди дигар дар ин зиёд аст. Махсусан мақолаи С.Абдулло “Мунозираи ҷавонон бо пирон” /Рӯзномаи “Комсомоли Тоҷикистон”, 13 ноябр, 1988/ дар шикастани фаҳмиши суннати нақд, ки тобеи чорҷӯҳои расмӣ ва қолабҳои маънавӣ буд, икдоми неқ буд. Дар ин мақола муаллиф чунин ақидаеро пеш мегузорад, ки арзиши эҷодиётро на синну сол, балки осор муайян мекунад ва танҳо дар заминаи осор нисбат ба эҷодиёти ин ё он адиб ҳукм бояд кард. Ин мақола аз аввалин намунаҳои ҷӯшгӯӣ ва ийтиноб аз хотирбинӣ дар нақди ин солҳост.

Ба туфайли вазъи ба амал омада таваҷҷӯҳ ба шеър ва шеърӣ низ дигар шуд. Вақт тарозудори шеъри неку бад гардид. Дар партави шинохти ҳақиқати ҳунари таваҷҷӯҳ ба осори шеъргона ба якборагӣ кост. Бозори шоирони ёвагӣ аз раванқ афтод.

Худи воқеият таҷдиди назарро ба таърихи адабиёти шӯравии тоҷик раво донист. Дар ин боб маҷаллаи “Садои Шарқ” “Сӯҳбати гирди миз”-ро интишор дод, ки дар дарки масоили таърихи адабиёт, аз ҷумла, таърихи нақд қадами аввал буд. Ин сӯҳбат ва ҷанд мақолае, ки аз ҷониби М.Шукуров, Х.Шарифов, Худойназар Асозода, Абдунабӣ Сатторзода, Ҷӯрахон Бақозода, Раҳим Мусулмониён ба ҷоп расид икдоми аввал буд дар муайян намудани консепсияи нави баҳо ба воқеияти ҳаёти адабӣ.

Баъдтар мақолаи М.Шукуров “Аз паи дарёфти фаҳмиши нав”, /С.Ш., 1990. №7/ ва Худой Шарифов “Марзи адабиёт” /ҳамон ҷо/ ҷоп шуд, ки хеле ҷиддӣ ва пурмоя буд. Дар ин мақолаҳо масъалаи аз назари илмӣ ва бадеӣ омӯхтан ва арзёбии таърихи адабиёт ба миён гузошта шуд. Муҳаққиқон роҳи ҳалосии нақдро аз “иҷтимоигароии дурушт ва сиёсатфурӯшии маҳз” дар он дидаанд, ки “ҳангоми муайян кардани меъёри бадиъят бояд ҳаминро ба назар гирем, ки адабиёт ё ки намунаҳои алоҳидаи он барои парвариши ҳиссиёти пок ва олии инсон чӣ роле бозидааст ва дар ҳақиқат ба ҳамин роҳ хизмат кардаст ё не”. /М.Шукуров. Ҳамон ҷо, с.113/.

Дар ҳар сурат нақди панӣ соли аввали бозсозӣ симои худро муайян кард. Ошкорбаёнӣ пургӯйву бесудгӯиро низ ривоч бахшид. Озодии сензурии нашрияҳо. ба хусус рӯзнамаҳои озод ҷиҳати дастгирӣ аз дигарандешӣ мақолаву тақризҳои гуногунро ҷоп карданд. ки савияи онҳо дар як поя набуд. Баррасии маводи ин солҳо ҳолати воқеии нақдро, ки аз “чаҳорҷӯбаи сиёсӣ” берун омада буд, ифода мекунад. Дар ин боб суҳан аз навиштаҳои онҳое меравад, ки дар ин соҳа салоҳияти кофӣ доштаанд.

Аз ин мавқеъ фаъолияти М.Шукуров, Ҷ.Бақозода, А.Набиев. А. Ҳакимов ва ҷанди дигар пурсамар аст. Дар навиштаҳои ишон равишҳои муҳими шеър ва насри тоҷик, аз ҷумла, поэтикаи наср бо камоли диққат ва тозаназарӣ таҳқиқ шудааст. Чун суҳан аз арзиши ин навиштаҳо меравад, суҳани Л.Толстой ба ёд меояд, ки дар ин маврид гуфта буд: “арзиши нақд дар он хоҳад буд, ки ҳар ҷизи хуберо, ки дар асари санъат ҳаст, қайд кунад ва бо ин кор раҳнамои фикри ҷомеа гардад”. Воқеан ҳам аз ҷанд рисолаву мақолаҳое, ки дар ин давра ба ҷоп расиданд, чунин равиш ва тамоюлро дар нақд ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Дар ин равиш рисолаи М.Шукуров “Мақтаби одамият” /1991/ арзиши хос дорад. Дар ин китоб як силсила мақолдаҳои муҳаққиқон. ки солҳои охир навиштааст, фароҳам омадаанд. Муаллиф бисёр масъалаҳои таърихи адабиёт ва адабиёти имрӯзро аз дидгоҳи нав арзбёӣ кардааст. Мақолаҳое доир ба вазъи нақди адабӣ ҳастанд, ки аз доир ӯ ва вазъи нақди адабӣ ҳастанд, ки аз лиҳози масъалагузхорӣ ҷолибанд. Дар мақолаи “Оинаи танқӣ: оина ва оинадорон” ҷараёни инкишофи танқид, майлонҳои мусбат ва манфии ҳолати рушди он таҳқиқ шудааст.

Нашри рисолаҳои Ҷ.Бақозода “Нависанда ва идеали замон” /1987/ А.Набиев “Адабиёт ва нақди адабӣ” /1993/ Ю.Акбаров “Ҷустуҷӯҳои эҷодӣ ва ахлоқӣ” /1990/, М.Рачабӣ “Ислом: ҷадидия ва инилоб” /1997/ ва “Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ” /1997/ дар нақди даврони бозсозӣ ба баъд ходисаи мусбат аст.

Ин рисолаҳо ифодагари тоза ва нисбатан солими нақди солҳои охиранд. Аз ҷумла Ҷ.Бақозода агар дар қисме аз мақолаҳо масоили муҳими

настри муосир-бадеиёти тасвир, рӯҳиёт ва маънавиёти инсон ва ғайраро арзёбӣ карда бошад. қисми дигари мақолаҳо, аз ҷумла мақолаҳои “Ҷиссиёти олий ё сохта?”, “Қисса аз баҳри дафъи малолат нест”, “Андешаҳо оид ба “Косаи давр” намунаи нақди ғаврӣ ва боҳадафи муҳаққиқ астанд. Махсусан ду мақолаи аввал дар нақди солҳои охир ҳарфи бодалел ва арзишноканд.

Дар мақолаи “ҳиссиёти олий ё сохта?” мунаққид консепсияи эҷодии Ю.Акобировро дар масъалаи муҳим - тасвири инсон, яъне симои зан арзёбӣ кардааст. Ин амалро ӯ бо дар назардошти меъёру принципҳои ғоявию бадеӣ ва эстетикӣ дар тӯли солҳо дар адабиёти мо вазъшуда анҷом дода, равшанӣ мусбатро дар тасвири симои зан нишон додааст.

Дар мақола мароми эҷодии Ю.Акобиров дар офариниши симои зан саҳт интиқод шудааст. Мунаққид майлони неки нависандаро дар тасвири ин мавзӯ дар ибтидои роҳи эҷодии ӯ ба мушоҳида гирифта, менависад. ки дар асарҳои қаблии Ю.Акобиров “образу характерҳои заноне офарида шудаанд, ки на танҳо ахлоқӣан зебо ва дар ишқу муҳаббат содиқу устуворанд, балки дорои як навъи малоҳат, ҳаёи шарқии ба занону духтарони тоҷик хос мебошанд. Чунончи, нависанда дар повести “Баъде, ки “Осиё бозмонд...” ҳолати рӯҳӣ, ҳаяҷону изтиробӣ ботинии Бунафшаро ҳангоми мулоқот бо Азиз чунин тасвир менамояд: “Бунафша мутараддид шуд, ки ба рӯи зебоаш сурхии ҳаё дамид. Ин ҳаёи духтарони мо. ки бо андак баҳона ба рӯй зада, онҳоро дасту по гум мекунад. чӣ андоза зебо, чӣ андоза дилрабост! /й.Бақозода. Нависанда ва идеали замон, с.103/.

Мунаққид тағйироти назари нависандаро ба мукқаддасоти ин мавзӯ аз романи “Замини падарон” ба ин тараф нишон дода, майлони манфии идроки бадеии ӯро саҳт интиқод кардааст. Муҳаққиқ бо далелҳои қотей собит мекунад, ки “муаллиф дар офаридани образи зан ҳам аз таҷрибаю анъанаҳои адабиёти тоҷик ва ҳам аз бозёфтҳои бадеию эстетикӣ худ қатъи назар” кардааст. Беш аз ин майли ӯ асосан ба “тасвири урону бараҳнаи эҳсосоти шаҳвонӣ ва муносибати маҳрамонаи зану мард” зиёд шудааст.

Мунаққид сабаби ин “таҳаввулоти эҷодӣ”-и Ю.Акобировро дар ин мебинад. ки дар романҳои Акобиров ҳанӯз нияти неки эҷоди муаллиф дар инкишофи мантиқи сужет ва характери қаҳрамон ба таври мӯътамад алли бадеии худро наёфтааст. Зеро нависанда ба вусъати воқеаҳо, рафтору амалиёти персонажҳо диққат дода, ба умқи тасвир ва мӯътамадии психологӣ кам эътибор медиҳад. Дар натиҷа аксар воқеаҳои зиндагӣ ва сифатҳои қаҳрамонон сатҳӣ тасвир мешаванд” /ҳамон асар, с.104/. Сабаби дигари ин ҳодисаро мунаққид дар он мебинад, ки “дар романҳои Ю.Акобиров рафтору ҳаракати персонажҳо на аз инкишофи мантиқии характер, балки бо майлу хоҳиши муаллиф сар мезанад”. Яъне на қаҳрамон нависандаро, балки

нависаенда қаҳрамонро аз паси худ мебарад... /Ҳамон ҷо, с.105/. Чунин тамоюли манфиро муҳаққиқ дар романҳои “Норак”, “Одии муҳаббат” низ ошкор месозад.

Мақолаи дигари Ҷ.Бақозода “Қисса аз баҳри дафъи малолат нест” масъалаи кайҳо аз назарҳо дур монда ва ҳатто мавриди арзёбӣ қарор наёфта - сирқот дар насри имрӯзро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Ин ҳодисаро, яъне сирқоти интиҳолро дар романи Ю.Акобиров “Дунё ба умед” мушоҳида карда, ба хулосаи қатъӣ меояд, ки “роман на танҳо аз маҷмӯаи ҳодисаҳо, балки аз такрори маҳзи лавҳаҳо иборат буда, ягон концепсияи муайян ва диди нав ба объекти тасвир надорад”, Беш аз ин романи “Дунё ба умед” на танҳо фикри муҳими тоза надорад, балки нависанда воқиаҳои ба хонанда аз офаридаҳои устод Айнӣ ва дигар адибони маъруфи мо шиносро бори дигар ноӯҳдабароёна пешкаш мекунад” /Ҳамон асар. с.155/. баъд аз ин мунаққид ба чунин хулоса меояд, ки “аз мутолиаи “Ёддоштҳо” ва дунё ба умед” хулосае бармеояд, ки Ю.Акобиров афкори иҷтимоию сиёсии устодро абгор карда. назаррастарин бозёфтҳои ўро чун маҳсули бофтаи бадеии худ ба қалам додааст” /Ҳамон ҷо, с.159/.

Масъалаи асосӣ сирқоти интиҳолро мунаққид шарҳ дода ба се тарз сурат гирифтани онро нишон медиҳад: яъне истифодаи айнан /интиҳол/, бо таҳрири ҷузъӣ ва мазмун /салх/. Баъд намунаҳои зиёдро барои собит кардани ақидааш дар ҳар ду намудаи сирқот зикр мекунад, ки мо ҳам барои бодалел будани ҳарфамон намунаи сирқоти интиҳолро аз нақли муҳаққиқ айнан меоварем.

“Чунончи, дар “Ёддоштҳо” меҳонем:

“Хона нӯҳболори кабзафурӯмон буда, гайкорӣ ва деворҳояш бо нақшҳои кандакорӣ ва гулҳои гуногун зебу зинат дода шуда буд, нақши гулҳояш чунин табиӣ менамуд, ки канда гирифтани ва бӯидани кас меояд.

Дар девори пешгоҳи хона, дар зерин сақф, дар катиба байти зерин бо ҳали заррин нақш ёфта буд:

Бинанда, ёд ор аз ин нақши дилпазир,

Килки шикастарафтаи Мир Аҳмади фақир.

/Куллийт., ӣ.7, с.437-438/.

Дар “Дунё ба умед”:

““Хона нӯҳболори кабзафурӯмон буда, гайкорӣ ва деворҳояш бо нақшҳои кандакорӣ ва гулҳои гуногун зебу зинат дода шуда буд. нақши гулҳояш чунин табиӣ менамуд, ки канда гирифтани ва бӯидани кас меояд.

Дар девори пешгоҳи хона, дар зерин сақф, дар катиба байти зерин бо ҳалли зар нақш ёфта буд:

Бинанда, ёд ор аз ин нақши дилпазир,

Килки шикастарафтаи Мир Аҳмади фақир.

/Саҳ. 240/.

Ин пораи дуздидашудаи ҳайман калон буда, аз саҳифаҳои 436, 437. 438-и Куллийёт /й.7/ гоҳ айнан ва гоҳ мазмунан нақл шудааст. Ҷ.Бақозода бо ин мақола собит карда, ки романи “Дунё ба умед” тозагӣ надошта. “дар он ба ҷои фикри нав ҳақиқатҳои ба ҳама маълум баён карда” шудааст.

Дар мисоли навиштаҳои Ҷ.Бақозода, Х.Шарифов ва ҷанд тани дигар мо метавонем доир ба мавқеияти арзёбӣ ва ҳадафҳои куллии нақди сифатан нави тоҷикӣ сухан кунем. Ин гуна нақд асосҳои амиқи илмӣ дошта, бо камоли одоб ва андешамандии сирф манфиатхоҳона фарқ мекунад. Ин муаллифиро масъалаҳои куллии адабиёт, қабл аз ҳама адабиёт ҳамчун осори ҳунар ба изтироб меандозад. Худи номи мақолаи дар боло ёд шудаи Ҷ.Бақозода - “Қиссаи аз баҳри дафъи малолат нест” маънии пурвусъате дошта, масъалагузор аст. Ин қабил мақолаҳои интиқодӣ бо савияи баланди илмӣ ва камоли одоб таълиф шудаанд, нависандаро вомедорад, ки биандешад: адабиёт кори хусусӣ набудааст.

Мақолаи дигари Ҷ.Бақозода - “Вазифаҳои бузург дар пешанд” /муқолама бо нависандаи шодравон Ф.Муҳаммадиев/ ва “Инқилоби Октябр ва афкори адабию эстетикӣ тоҷик дар солҳои бистум” низ баъзе хусусиятҳои умдаи нақди солҳои пешинро ифода мекунад.

Имрӯз дар боби таҷдиди назар ба таърихи адабиёти замони Шӯравӣ, аз ҷумла таърихи нақд ҳар кас ба қадри ҳиммат сухан мегӯяд. рисолаҳои шитобкорона таълиф шуда низ паси ҳам ҷоп мешаванд. Вале инсоф диҳанд ин рафқони тайаддухӯҳ, дар вақте ки сухани ростро гуфтани китобат кардан мамнӯъ ва ё душвор буд, ин муаенққид тарҳи воқеии ҳолати адабиёт ва нақдро дар солҳои сардаргумӣ мекашид. Дар мақолаҳои ӯ санадҳо худ забон дорад, аз вазъи воқеии адабиёт, минҷумла нақд ҳарф мезанан, ҳақиқатро менамоянд. Бинобар ин ҳам “тайаддухӯҳон” ба кучо сар назананд, боз меоянд сари он нуктаву ҳулосаҳое, ки сола қабл ва ё ҷандин сол қабл Бақозода гуфта буд.

Ҳамин гуна равияи солиро мо дар навиштаҳои А.Сатторов, Х.Шарифов, А.Набиев, Ю.Ақбаров, А. Ҳақимов, А.Абдуманнонов низ мушоҳида мекунем. Нақди ишон тааммуқписанд, аедешапарвар буда, ҷанбаи амиқи илмӣ дорад ва камоли одоби сухан гуфтани интиқод карданро ишон риоят кардаанд.

Замони ошкорбаёнӣ ҳар касро ба қадри савия ва ҳиммат ба сухан гуфтан водошт. Дар ин миён мунозираи Қутбӣ Киром бо Лоиқ ва Юсуф Ақбаров бо А.Қаҳҳорӣ баъзе ҳолатҳои муносибати ноқид ва эҷодкор, ҳадафҳои шахсӣ ва умумиро дар шинохти рисолати шеърӣ шоирӣ ошкор

месозад. Аз ҳамин мавқеъ мо дар боби мунозираи Қутбӣ Киром ва Лоик, ки баъдтар М.Шукуров низ онро доварӣ кард, муфасссалтар сухан хоҳем кард. Ин мунозира на фақат мавқеи иштирокдорони онро муайян мекунад, балки савияи адабиётфаҳмии ҳар кадомро низ нишон медиҳад. Ин гуфтугӯро ба сифати нақди шуаро ва арзишҳои он дар охири солҳои ҳаштод арзёбӣ бояд кард.

Қутбӣ Киром дар рӯзномаи “Адабиёт ва санъат” /6 март 1986/ мақолае чоп кард зери унвони “Мавқеъ ва масъулияти суханвар”. Номи мақола ҳамноми қарорҳои ҳизбӣ ва сармақолаҳои рӯзномаҳои ҳизбии солҳои 50-60 оид ба адабиёт аст. Вале дар ин мақола ном муҳим набуда, мавқеи муаллиф. савияи шеърфаҳмии ӯ ҳайратангез аст. М.Шукуров филфав, баъди наشري мақола дуруст гуфта буд, ки “мисоли барӣастаи фаромӯш гардидани оддитарин шартҳои фикрронии танқидӣ мақолаи шоир Қутбӣ Киром “Мавқеъ ва масъулияти суханвар” мебошад ва он кас мақолаи Лоикро, ки низ таҳти унвони “Дарё равон аст” /А ва С, -21 апрел, 1986/ ба чоп расид, “ҷавоби босавоби Лоик” мешиносад.

Мутаассифона, мақолаи Қутбӣ Киром ба айбномаҳои сиёсии солҳои сиюм, ба тамқагузориҳои солҳои панҷоҳум ва амалҳои сензураи солҳои шасту ҳафтод саҳт монанд аст. Ӯ ба моҳияти асосии шеър сару коре надорад, балки муддаъиёна ва муғризона даъво мекунад. ки “дар ҳамаи ин ғазалҳо қариб ангезаи шоири имрӯз - суханварони советӣ дида намешавад. Дар зимни ин мулоҳизаи Қутбӣ Киром таъкиди бозгашт ба назарияи сотсиалогизми вулгари солҳои панҷоҳум ошкор аст. Ба ин маънӣ М.Шукуров дуруст пай бурдаанд, ки маънии тамоми гуфтаҳои Қутбӣ Киром дар он аст, ки “нависандаи мирӯза боз ҳам бояд аз “бахти ноҳамвор”-и касе сухан нагӯяд, танҳо аз хушбахтихову шодкомиҳо гап занад, зндагиро фақат чун як ид ва тантана тасвир намояд. Ба фаҳфи Қ.Киром, сӯзу гудози ошиқона ҳам “ангезаи суханварони советӣ” набудааст. Охир, шоирон ҳамеша ҳассостарин ошиқон ба шумор меомаданд. Пас чӣ шуд, ки имрӯз Қутбӣ киром “суханварони советӣ”-ро аз сӯзу гудози ишқ дуртар меҳаҳад?” /М.Шукуров. Мактаби одамият. с.235/.

Қутбӣ Киром байти “Тирборон кардани мо кӯшиши беҳуда аст. Ҳар ки моро мекушад бо шеърборон, зинда бод”-и Лоикро нақд карда ба суолҳое монанд “Оё дар ҷамъияти мо чунин гуфтани шоир дуруст аст?” “Кӣ ўро тирборон мекунад?”-ҷавоб мегӯяд, ки ҳанўз солҳои сиву панҷоҳ афсарони ҳизб дар назди ўани Абдулло, Ҷ.Икромӣ ва даҳҳо адибони дигар гузошта буданд ва онҳоро ба таҳрифи “соҳти сотсиалистӣ” мутаҳам карда буданд.

Лоик бо ин гуна мулоҳизаҳои подарҳаво посух нагуфта наметавонист. Бо вучуди ин ӯ бо камоли одоб ва олимона мегӯяд, ки “дар шеърҳои

чудогонаам ба инокорон ишораҳое доштаам ва ё дар боби шеърӯ шоирӣ, ба хусус аз шеъри худ қазоват кардаам” /Ҳамон мақола/. Дар мавриди мақолаи Қ.Киром низ мегӯяд, ки “агар холисона, дурандешона, хирадмандона, мардона, шоирона буд. ҷавобе намегуфтам, зеро танқиди барҳақро пазируфта боястӣ, на ҷавоб гуфта”. Аз ин гуфта бармеояд. ки Лоик моҳияти нақди асилро хуб мефаҳмад.

Даъвоҳои Қутбӣ дар ин мақола аксаран бедалел ва бебунёданд. Вай ғазалҳои Лоикро “аз ҷиҳати забон, ифода, образнокии муқаррарӣ” беҒалат мешуомрад ва баъд меафзояд: “Вале ягон бозёфти шоиронае, ягон маънии тозае, ки дили хонандаро фишорад, чашмонашро ашк гиронад, дар ин ғазалҳо пайдо кардан барои ман берун аз имкон шуд”. Вале Қутбӣ Киром паи исботи даъвоаш фақат аз ду ғазал чанд байт меорад ва ба қавли Лоик “гарданаи ёрӣ намедихад. ки ғазалҳои дигарро низ хонда бо санад ва далелҳои берад фикрашро собит кунад”. Даъвои ӯ то ҷое мерасад, ки агар мегӯяд “мо номи шоирро аз рӯи китоби ғазалҳо гирем, ҳеҷ кас пай бурда наметавонад. ки соҳиби ин ғазал кист ва дар кадом аср умр ба сар бурдааст. Ин даъво низ бебунёд буда, Қутбӣ Киром ҳиммат намегуморад, ки сабки эҷоди Лоикро, ки хоси ӯст, иътироф кунад. Ўл он ки Лоик аз ҷумлаи шоиронест, ки “сабки вақт” дар шакл ва маънии шеъри ӯ устувор аст. Номҳо сарнавишт ва замони шехри ӯро таъин мекунад. Ба ин вачҳ, суоли Лоик “Оё мисраи “Баҳри фардои Ватан мисли Хатин ҷон меканам”-ро шоири асри X ё XV гуфта метавонист?” худ ҷавоби бедалел ва пурмаъниест ба Қутбӣ Киром.

Мутаассифона, дар бештари мавридҳо интиқоди Қутбӣ моҳияти сиёсатгароёнаи маҳз дорад, ки ин гуна идроки бадеиро солҳои дароз дастурҳои расмӣ ҳизбӣ ба ғӯши аҳли адаб хондаанд. Нақде, ки дар партави “андешаҳои ҳаётдӯстона” парвариш ёфтааст, табиист, ки дар охири солҳои ҳаштод низ маргро, Ғамро ғазалу қасидаро наметавонид ва Қутбӣ дар заминаи ҳамин назария ҳукм мекунад, ки “шоир дар “Мадҳияи аҷал” қувваи ҳаётоваринро не, кушандаи умеди башариятро мадҳ мекунад”. Агар Қутбӣ беғараз меандешид, албатта фаҳмиданиаш душвор ҳам набуд, ки Лоик дар ин шеър на марги муфочот, Қофилтар, нобаҳангомро, на маргеро, ки инсоне ба сари касоне меорад ё аҳ фалокатҳои арзёбӣ ва табиӣ сар мезанад, балки маргеро мадҳу ситоиш кардааст, ки аз мантиқи ҳастӣ, аз қонунмандии диалектикии табиат бар меояд.

Қутбӣ дар тафсири сиёсӣ ва беҳадаф ба ҳадди ифрот мерасад. Вай шеърҳои “солҳои охири Лоикро /маълум нест, ки кадом шеърҳо?/ низ аз ҷиҳати ғоявӣ чандон пурқувват” нестанд, мегӯяд ва шеъри “Ду мастҷӯи дар овринг”-ро далел меорад. Ў моҳияти шеърро нафаҳмида, аз он “хатои сиёсӣ” меҷӯяд ва исрор мекунад: “ин фалсафаест, ки зидди одаму одамгарӣ, яъне

зӯр бечонро, калон хурдро, бой камбағалро бояд аз раҳаш бардорад”.

Лоиқ бо тааннӣ менависад: “Ин ҷо мунаққид агар аз расму одат ва азобу машаққати сокинони сарғаҳи Зарафшон, яъне ҳамдиёрони худ ва дастархони нону намакхӯрдааш каме оғаҳӣ медошт, ба чунин ӣаҳли мураккаб дар наместонд. Дар баҳо додани ин шеър мунаққид сангро баста сагро сар медихад. Бояд бигӯям. ки ман ин шеърро аз ҳаво нагирифтаам, ҳаёлбофӣ накардаам, балки ин шеър саҳт мустафад аст, ҳам дар заминаи таъриҳӣ ва ҳам дар заминаи воқеӣ.

Азбаски андешаҳои Лоиқ дар бораи ин шеър фақат ба Қутбӣ нигаронда нашудааст, балки арзиши бештари интиқодӣ дорад, мо онро пурра иқтибос мекунем: “Камина, -мегӯяд Лоиқ,-дар боби мардумшиносӣ китобҳое хондаам ва барои шеърҳоям мавод андӯхтаам. Ҷои он дорад бигӯям. ки шеърҳои “Дуои борон”, “Ҷомаи гадоӣ”, “Замони беҚубори баччагиям” ва ниҳоят “Ду Мастҷоҳӣ дар овринг”-ро аз он китобҳо гирифтаам. Агар Қутбӣ аз он китобҳо ақаллан асари донишманди бузурги рус М.С.Адреев “Тоҷикони водии Хуф” ва маҷмӯаи “Фарҳанги моддии тоҷикони сарғаҳи Зарафшон” /Д., 1973/ мақолот ва тадқиқоти А.Л.Хромовро меҳонд, ба сари шеъри ман он қадар ӣаҳл намерехт.

Шеъри “Ду мастҷоҳӣ дар овринг” аз хондани ин фикра /аз китоби М.С.Адреев “Тоҷикони водии Хуф”, интишори дуввум, с.257/ иншо шудааст: “Одате, ки дар охири садаи гузашта дар сарғаҳи Зарафшон ман бо ҷашми худ дидам, бисёр мароқангез аст, аз рӯи ин одат агар дар сари варта дар тангроҳаи кӯҳӣ ду кас рӯ ба рӯ меомаданд, дар ҷунон ҷои танге вомехӯрданд, ки молҳояшон вопас гашта наметавонист, он гоҳ соҳибони молҳо дар хусуси қимати моли камбаҳотар маслиҳат мекарданд ва онро аз вартаи ҳавлангез поён меандохтанд. Соҳиби моли зиндамонда ними моли ба варта афкандаро меод, соҳиби моли мурда ба ним арзиши мол зарар медид. Ҷӣ қадар ҷунин бархурдҳо буданд, ҷӣ қадар ин ҳел роҳҳо буданд, ки зиндагӣ ҷунин одатро сурат бастааст!”

Ин ҷо, инсоф диҳед, ки олиҳимматӣ ва ҷавонмардӣ, аз он ҷи Қутбӣ Киром иқро кардан намехоҳад, зиёдтар аст!... Дар шеъри ман зикри ин нуқта тобиши дигаре ҳам дорад, яъне ночиз бояд роҳи ҷизро нагирад, ҷизи камарзиш мондаи ҷизи арӣманд набошад, моли сақат гузашт ба моли гаронманд, яъне мардуми сарғаҳи Зарафшон ҷунон олиҳиммат будаанд, ки арзандаро қадр карда метавонистаанд, ба хотери бузургӣ аз ҳаспораҳо қатъи назар мекардаанд”. Беш аз ин мегӯяд, Лоиқ “дар зухуроти ҳиммати мардуми Мастҷоҳ молро маҳз мол фаҳмидан дуруст нест, балки маданият, мардонагӣ ва футуввати онҳоро рамзи Қаномандии маънавияшон пазируфтани авлотар аст”.

Ин гуна нуктагириҳои Қутбӣ Киромро ба шеърӣ Лоик. ки ҳеҷ асосе надоранд, донишманди мўътабар М.Шукуров “бо чунин даъвоҳои калони беасос ба сари як ҳамкасби худ мушти сиёсӣ” бардоштан медонад.

Аз ин мубоҳиса мо ду тамоюлро дар мисоли нақди Шуаро тафовут додем: аввал, нақди сиёсиеро ва бедали тамқабандро /нақди Қутбӣ Киром/. дуввум нақди солим, боадабона беғараз ва пурмўҳтаворо /нақди Лоик/. Зимни ин мунозира савияи адабиётфаҳмии иштирокдорони он низ ошкор мегардад. Ҳамчунин тафсирҳои Лоик ҳушдор медиҳад, ки адабиёт, хоса шеър ҳадафҳои ниҳой дорад ва моҳияти ин гуна ҳадафҳоро фаҳмидан ҳам ҳунари аст. ӯ ҷонибдори нақдест, ки заминаи устувори илмӣ ва воқеӣ дошта бошад.

Инкишофи равияи нақди солиму озодандеш ба фаъолияти нашрияҳо низ вобаста аст. Баъди бозсозии Горбачёв ва қабули яу силсила қарорҳо ва Қонуни Матбуот рўзномаву маҷаллаҳо роҳи бесобиқаи озодандешӣ ва дигарандеширо пеш гирифтанд, ки ин ба инкишофи нақди озде бетамаъ то дараҷае мусоидат кард. Дар ин заина махсусан хидмати рўзномаву маҷаллаҳои “Садои Шарқ”, “Фарҳанг”. “Адабиёт ва санъат”, “Ҷумҳурият”, “Адолат”, “Ҷароғи рўз”, “Ҷавонони Тоҷикистон” хеле калон аст. Ин рўзномаву маҷаллаҳо ба танқиди воқеъбин роҳ кушоданд ва боиси пайдоиши як силсила мақолаву асарҳои арзишнок шуданд.

Мутаассифона, ин “йаҳиши таърихӣ” шикасти сахте овард. Воқеаҳои сиёсии баъди соли навад адабиётро, афкори интиқодиро аз майрои сарех ва дурусти инкишоф берун буд. Дар ҷомеа муҳити тарсоваре вазъ кард, ки озодандешӣ, ҳақшиносӣ, ростгӯйиву ростгӯӣ барин неъматҳои даврони бозсозӣ ва бозрасиро ба коми сиёҳи худ фурӯ бурд. Нақди адабиёт, ки дар Тоҷикистони солҳои навад /баъди соли 1992/ ба вучуд омад, нақди муросокор, нақди манфиатшинос буд. Дар ин ҷода танҳо чанд нафар аз ҷумла М.Шукуров, А.Сатторов, Х.Шарифов. Ю.Акбаров, Ҷ.Бақозода ё мавқеашонро ҳимоят карданд ва ё дар бештарини мавридҳо хомӯш буданд.

Мунаққидони замониносе чун А. Ҳаким. А.Абдуманнонов довари асосии адабиёти ин давр буданд. Чӣ касоне бо тавсияи ишон аъзои Иттифоқи нависандагон шуданд, чӣ китобхона бо тақриз ва дастгирии ишон ба ҷоп расиданд? Вақт ба ин аллакай ҳукм баровард. Шумораи аъзоёни иттифок зиёд шуд, вале дар тўли ин солҳо адабиёти хонданӣ нест.

Ин иллати адабиёт, хоса нақдро Аскар Ҳаким хеле дертар дарк карда, бо номи “Равандҳои шеър ва ҳудодгоҳии шоир” /С.Ш, 1996, № 9-12, с. 3-16/ мақолае ба ҷоп расонид, ки баъзе ҳолатҳои носолиро дар шеърӣ солҳои охир ба мушоҳида гирифтааст. Дар ин мақола мунаққид аз фаровонии шеър дилтанг шуда, сари шеъре андеша мекунад, ки аз лиҳози шаклу мазмун қавӣ, беиллат ва моли адабиёт бошад. Дар ин мақола акси фоҷиаҳои Тоҷикистон,

“фочиаи чанги бародаркуш” дар шеър низ баррасӣ шудааст. Кӯшиши ҷиддии ноқид дар он аст, ки вай беибо аз шеъри Мўъмин Қаноат, Лоик, Бозор Собир интиқод мекунад. Кўтоҳии меънӣ ва ё иллати вазнро ошкор месозад. Вале мунаққид дар бештарин маврид аз ашъори шоироне, монанди Бобо Ҳочӣ, Убайд Райаб, Зулфия Атой, Ашӯр Сафар. М.Ғоиб, Н.Ниёзӣ айб мейуяд, ки аслан таи даҳсолаҳо нақд асосан дар мавриди қабохати шеър ба навиштаҳои ишон мисол мезанад.

Ҷолибтарин ва муфидтарин ҷиҳати ин мақола нақди вазни ашъори шоирон аст. Аскар Ҳаким харобикориҳо дар вазнро таи панӣ соли охир мушоҳида карда, сабабҳои онро зикр мекунад. Аз ҷумла сабаби аввали харобкорӣ дар вазнро аз беҳабарӣ ва авзон медонад ва аз шеърҳои М.Қаноат, Гулрухсор мисолҳои мисолҳои фаровон меорад. Аз ҷумла аз як ғазали М.Қаноат байти

-Ба ҷӯи колбади деҳаҳо салом биё,
Ба хонаҳои даҳанвои мо калом биё.-

оварда, мисраъи сеюмро низ /Деворҳо ба сӯи само лоба мекунад/
меоварад, ки аз вазн берун аст. Мисраи ҳафтуми ин ғазалро низ аз вазн берун медонад. Ба мушоҳидаи ӯ дар як ғазал се вазн риоят шудааст, ки айби фоҳиш аст.

Сабаби дигари Ғалаткории шуароро дар вазн аз беҳабарӣ аз “алифбои ниёгон ва бо он алифбо тарзи дурусти навишти калимаҳоро” надонишани шоирон медонад, ки саҳеҳ аст. Ва ин гуна нуқсро аз шеъри Лоик зикр карда, мегӯяд, ки “хатои дигаре, ки низ бисёр воқеъ мешавад, ҳиҷоеро. ки “ёт” надорад, ба ҷои дароз истифода кардан аст. Масалан, дар ин байти Лоик:

Чу пушти панӣара, рафтӣ. яқин шуд,
Ки сими ту зи миси ман гарон аст.

калимаи “миси”, ки “ёт” надошта, ҳиҷои аввалаш кўтоҳ аст, ба ҷои дароз оварда шудааст” /С. 1996. №19-12, с.15/.

Мо бо ҳамин иқтибос иқтифо карда, гуфтаним, ки ин мақола идомаи ҷараёни нақди солим буда, бори аввал таи панӣ соли охир дар он масъалаҳои бунёди шеър йасуруна ба миён гузошта шуда, қисман арзёбӣ ҳам шудааст.

Маълум аст, ки дар айёми барои тоҷикон фоҷиарез бисёре аз аҳли қалам, аз ҷумла шоирону нависандагон ва ноқидони адабӣ бо сабабҳои воқеӣ Тоҷикистонро тарк гуфтанд. Табиист, ки ишон ҳар ҷо ки ҳастанд, ба кори эҷод машғуланд. Дар ҳамин замина имрӯз баъзе муҳаққиқони таърихи

адабиёт чараёни “адабиёти муқовимат” ё худ “шеърӣ муқовимат”-ро таҳхис медиханд. Ҳамин гуна кӯшиш, то чое, ки мо хабар дорем, аз ҷониби Р.Мусулмонӣ сурат гирифт. Вале ҳоло, ки дар даст далели кофӣ нест, оид ба ин адабиёт ва нақди он сухани бавазни бодалел гуфтан ғайривоқеъ аст.

Акмал Шерназаров, [15.08.2023 13:56]

Дар поёни солои 50-ум дар адабиёти шуравии тоҷик ду падидаи нав ба вучуд омад: яке ин ки адибон аз касофат раҳой ёфта, ба сӯи анъанаи бои гузаштаи хеш ҷиддиёна назар медухтатӣ шуданд ва дигаре он буд, ки доманаи густариши адабиёти тоҷик ба берун аз марзҳои бумӣ роҳ ёфт ва барҷастатарин осор ба беш аз 20 забон тарҷума гардид. Албатта, чунин тарҷума аз тариқи забони русӣ ба забони миллатҳои гуногун сураат бастаанд. Ҳамзамон бархе аз осори тоҷикӣ ба расмулхати форсии арабиасос баргардон мешуданд, то ки алоқамандони эрониву афғонистонӣ ва ғайра форсизабонҳо аз намунаҳои ин адабиёт баҳравар гардонда шаванд. Дар айни замон, маҳз ҳамин солҳо, дурусттараш оғози солҳои 60-ум, осори адибони Ироњу Афғонистон ба расмулхати кирилии форсии тоҷикӣ баргардон шудаанд. Табиист, ки чунин ошноии тарафайн то андозае боиси инкишофи сифатии адабиёти тоҷик низ гардидааст.

Дар солҳои 60—80 адабиёти шуравии тоҷикӣ аз сарчашмаҳои адабиёти солҳои қаблӣ, чун: адабиёти шифохӣ, адабиёти классикии форсӣ ба таври фаровонтар баҳра бурда, аммо ҷунон ки дар мисоли ду—се падидаи дар боло зикршуда дидем, гӯё барои адабиёти тоҷик марҳалаи нави инкишоф оғоз гардид ва воқеан, адабиёти шуравии тоҷик дар солҳои мавриди назар ба баракати ҳаллоқияти ҷанд тан аз адибони барҷастаи хеш роҳу равиши худро сифатан тағйир дода, ҳадафмандии хешро дар заминаи масоили худшиносӣ, маърифатмандӣ, инсонгарой, ватанхоҳӣ ва ғ. таъмин намуд.

Падидаҳои номбурдари ба асос гирифта гуфтан мумкин аст, ки бархе аз адибони тоҷик, ки солҳои сӣ зерӣ фишори сиёсӣ қарор гирифта буданд, акнун манзалати худро дубора дар ҳаёти омма ёфтанд ва ба навиштан идома доданд. Ҳол он ки гулчинҳои осори соири нависандагон, ки зикри номашон мамнуъ буд, монанди Ҳамдӣ, ба нашр расидаанд. Ҳамчунин метавон аз интишори достони «Қиёмат»-и Абдуррауф Фитрат ёд кард ва чунин номҳо минбаъд ҳам ба хоҳири барқарор намудани манзалати адабии онҳо дар саҳифаи адабиёт зикрашон ба ҷо оварда шудааст.

Падидаи хеле муҳим ва баёнгари решапайвандии адабиёти муосир ба адабиёти пешинаи форсӣ нашр гардидани китобҳои мунтахаб, баргузориҳои ҷашни устодони назми гузашта - Рудакӣ, Ҳоҷа Ҳофиз, Ҷомӣ, Аҳмади Дониш ва амсоли онон мебошад.

Дар поёнии ин давра адабиёти ба истилоҳ дарборӣ, динӣ ва тасаввуфӣ мавриди омӯзиш қарор гирифт. Ба шахсияти бузурги сӯфия Ҳоча Аҳрори Валӣ тавачҷуҳ зоҳир гардид.

Бояд гуфт, ки адибе, ки меҳост дар ҷодаи адабиёт боқӣ бимонад, гоҳе ҳизби коммунистӣ, муваққиятҳои Иттиҳоди Шуравӣ, низоми иҷтимоӣ ва бародарии миллатҳои шуравиро ситоиш мекард.

Ташкили Анҷумани XX-и Ҳизби Коммунистӣ (1956) ба адабиёти шӯравии тоҷик низ тағиротҳои ҷиддиро ворид сохт. Масалан, пас аз як соли анҷумани номбурда ромони «Ман гунаҳгорам»-и Ҷалол Иқромӣ арзи вучуд кард, ки бори нахуст қаҳрамони асари бадеӣ, дар симои Анвар аз кардаи худ пушаймон шуд ва худаш худашро ғош намуд. Яъне нахустин маротиба дар шакли нав шеваи баёни психологиву рӯҳӣ дар адабиёти тоҷик ба мушоҳида расид. Ҳол он ки дар адабиёти то соли 1956 қаҳрамони асари бадеӣ агар роҳбари муассиса ва аъзои ҳизби коммунист мебуд, ҳеҷ хел камбудӣ надошт, балки тамоми пешравихоро дар ҷомеа ба номи вай иртибот меоданд. Вале ин навиро, ки аз ҷониби Иқромӣ як навъ қолабшиканӣ буд, аҳли танқид хуш напазируфтанд.

Баъдтар ин асар аз ҷониби мунаққидони рус ва нависандаи машҳури козоқ Мухтор Авезов баҳои сазовор гирифтааст. Ҳамон солҳо М.Авезов доир ба ин асар гуфта буд, ки «ба ман аз ин китоб чанд лаҳзаи барҷаста маъқул шуд, характеристикаи ботинии қаҳрамонон бо кушодани психологияи онҳо, ки муаллиф баъзе табиати инсон бо як ранг бо ранги сиёҳ ё сафед тасвир намекунад, балки табиати инсон бо ҳама тобишҳои характери ӯ падид оварда шудааст»

Охири солҳои панҷоҳ ба майдони адабиёт гурӯҳи адибони ҷавоне ворид шуданд, ки вуқуфе аз гузашта ва имрӯз доштанд. Ин гурӯҳ дар мактаби суннатҳои адабии гузашта ва ҳам Айниву Лоҳутӣ парвариш ёфта, вобаста ба фазои сиёсии мамлакат ҷашмандозиашон ба воқеият низ дигаргуна буд. Дар сари ин сарчӯи сабз Мӯъмин Қаноат қарор дошт. Гурӯҳи дигари шоирон аз қабили Лоиқ, Бозор Собир, Ғоиб Сафарзода, Ҳабибулло Файзулло, Гулназар, Гулрухсор ва дигарон ба майдон ворид шуданд, ки ҳар кадоме дид ва концепсияи хоси эҷодӣ доштанд.

Дар баҳши наср низ ҷавонони болаёқате ба фаъолият пардохтанд, ки дар ин миён Фазлиддин Муҳаммадиев, Юсуф Ақобиров, Муҳиддин Ҳоҷаев, Урун Кӯҳзод, Саттор Турсун, Сорбон Абдулҳамид Самад Баҳманёр, Сайфи Раҳимзод ва дигаронро номбар кардан мумкин.

Солҳои шасту ҳафтод ва ҳаштод давраи нави дигаргуниҳо дар адабиёт гашт. Ҷустуҷуҳои нави ғоявӣ бадеии нави нависандагони тоҷик солҳои шасту ҳафтод хеле авҷ гирифт ва боиси ин шуд, ки баъзе анъанаҳои адабиёти

классикии форсу тоҷик беш аз пеш ғаёл гардида ва мувофиқи таҷрибаи рӯзафзунӣ иҷтимоиву маънавӣ, мутобиқи анъанаҳои адабиёт тағири шакл дода шуд.

Дар ин солҳо дигаргуниҳо дар наср масъалаҳои ахлоқӣ иҷтимоӣ воқеияти муосир дар маркази диққат қарор гирифт. Нависандагон дар шароити замони Шӯравӣ масъаларо доир ба ташаккули маънавияти шахс; самти асосии ҷустуҷӯҳои ғоявии эстетикӣ асосӣ вазифаҳои аввалиндараҷаи онҳо ҳисоб меёфт.

Нависандагон дар роҳи ҳалли масъалаҳои ахлоқу одоби ҳамзамонони худ кӯшида, қалами онҳо дар санъати тасвирӣ психологӣ характери қаҳрамонон ва таҳлили олами ботинӣ инсон нозуктар мешуд. Онҳо меҳостанд, ки дар андешаву ҳиссиёти мардум сир фуру баранд, муносибати мардумро дар вазъиятҳои гуногуни ҳаёт бодиққат аз назар гузаронанд, моҳияти иҷтимоӣ рафтори одамонро муайян кунанд.

Боиси тавачҷӯх аст, ки аз нимаи дуҷуми солҳои панҷоҳ дар насри муосир масъалаи шахсият ва рӯҳи инсон пайваста ба инъикоси олами ботинӣ он мавқеъ пайдо мекунад. Ин падидаи адабӣ ба дигаргуниҳои азими сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоиву маънавӣ дар ҷомеа вобастагӣ дошт, ки дар натиҷа ҳусну тавачҷӯҳи адибон ба инсон, зиндагии ӯ, беҳбудии рӯзгори вай ва макомаш дар ҷомеа бештар гардид. Чунин шуд, ки дар ин имкониятҳо фароҳам омад ва инсон бо ғаёлияти рӯзмарраи давра ҷиҳати зоҳир шудани хусусияту сифатҳои инсонӣ воқеӣ имкониятҳо фароҳам омад ва инсон бо ғаёлияти рӯзмарраи худ дар ҷамъият ҷои асосиро ишғол намуд. Яъне моҳияти инсон баланд рафт ва боиси он шуд, ки адабиёти бадеӣ воқеаву ҳодисаи нави зиндагӣ, масъалаҳои муҳимми ахлоқиро ба тасвир гирифт ва аз ин тариқ, ба дунёи ботинӣ инсон сар фуруд бурд.

Ба ин хотир, адибон роҳу воситаҳои тозаӣ тасвириро ҷустуҷӯ карда ва барои ғаёл гардондани робитаи олами ботинӣ инсон нисбат ба муҳити иҷтимоӣ, масъалаи худшиносии шахсро кашф намуданд. Гӯё дар муносибати адиб ба инсон тағйирот ба вуҷуд омад, ки ҷиҳатҳои ғаёлиятмандии рӯҳӣ ва маънавии шахсро мавриди тасвир қарор дод ва ба ин восита қимати ҷамъиятиву зебоишиносӣ доштани инсонро муайян сохт.

Дар ҳамин давра, ҷанбаи тадқиқӣ ба воситаи «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ қувват гирифт ва ҷиҳати инкишофи назари тозаӣ эстетикӣ услубҳои нави реалистӣ дар насри тоҷик падида омад. Ҳамин падида, барои инкишофи эҷодии Ҷ. Иқромӣ, Ф. Муҳаммадиев, П. Толис, С. Улуғзода ва дигарон мусоидат кардааст.

Адибонро зарур шуд, ки ба мавзӯи ахлоқу одоби муосирон, рӯзгору маишати онон муроҷиат намоянд. Ба ин хотир, романи ахлоқиву

психологии Ҷ. Иқромӣ «Ман гунаҳгорам» (1955—1957) ҳодисаи мусбат буд. Дар ин асар мавқеи шахс, ҳолатҳои мухталифи рӯҳӣ, низои ахлоқиву ботинӣ ҷои асосиро ишғол намудааст.

Ҷ. Иқромӣ симои маънавии инсонӣ муосирро якҷоя бо мавзӯи ахлоқӣ хеле ҷиддӣ ба миён гузоштааст ва ҷанбаи психологии асарашро пурқувват намудааст.

Дар ромони «МАН гунаҳгорам» чор қаҳрамон амал менамояд: мудирӣ мактаби қарияи Лолазор коммунист Анвар, зани ӯ Сурайё, корманди шӯъбаи маориф Зайнаб ва котиби шӯрои ҷамоа Мухтор Махсумов. Аз рӯи тасвири нависанда миёни ин чаҳор қаҳрамон муборизаи ниҳонӣ вучуд дорад.

Анвар ва Сурайё ҳамсарони меҳрубон ва инсонҳои покҷидоне буда, миёни мардум обрӯи босазо доранд. Зайнаб духтари беирода ва дар ҳаёт роҳгумкарда аст. Мухтор каси қаллоб ва бадкирдор мебошад.

Ҷ. Иқромӣ, умуман, шахсиятҳои бадеияшро хеле хуб мешиносад ва дар офариниши сиришти инсонӣ муваффақиятҳо дорад. Нависанда, махсусан дар эҷоди характерҳои манфӣ дастовардҳо нишон додааст. Ҷолиб аст, ки Ҷ. Иқромӣ дар ошкорсозии характери Анвару Сурайё ва Зайнаб аз симои манфури Мухтор истифода намудааст. Бо нишон додани ғайолияти Мухтор бархурдҳои дигари хати суҷа муайян мешаванд. Дар ҳамин замина, Ҷ. Иқромӣ тадриҷан ба психология ва тарзи тафаккури Мухтор сар фуру мебарад, ки чи навъ Зайнабро ба доми фиреб меандозад ва боз кадом ниятҳои бадахлоқонаро амалӣ кардани мешавад. Аммо ҳадафи асосии нависанда Анвару Сурайё мебошад. Ҳолати рӯҳии ин ду қаҳрамон моҳияти асарро муайян кардаанд. Анвар ба гуноҳаш иқдор мегардад ва худро дар назди завҷаи боварош гунаҳгор месозад, худро дар худ таҳлил мегардад. Аз ин тарзи таҳлил як ҷиҳати умда ба сифати яке аз меъёрҳои тасвири психологӣ зоҳир мешавад, ки худифшокунии (худтаҳлилкунии) аст. Худро ифшо сохтан ба воситаи монологи ботинӣ сурат мегирад ва ҷазоҷӯи асари бадеиро таъмин менамояд. Ба ҳамин тариқ, дар насли муосир тоҷик тасвири психологӣ тақвият пайдо мекунад ва яке аз рӯҳҳои асосии тадқиқи бадеии инсон мегардад.

Чунон ки гуфта шуд, вазъияти психологӣ, ки дар «Ёрони боҳиммат» оғоз диду ба «Ман гунаҳгорам»-и Ҷ. Иқромӣ таъсир ворид сохт, баъдан қиссаи «Тобистон»-и (1958) Пулод Толис-ро фаро гирифт. Вале дар ҳар се асари номбурда се вазъияти психологиро ба мушоҳида мегирем, ки вобаста аст ба масъалаи вақту замон дар адабиёт. Агар сари усули тасвири психологӣ чуқуртар назар андозем, мебинем, ки вазъияти психологӣ, ки дар «Тобистон» зоҳир шудааст, аз ду асари аввала тафовут дорад. Гап дар ин аст, ки дар қиссаҳои С. Улуғзода ва Ҷ. Иқромӣ дар ҳаёти қаҳрамон ҳодисаи

фавкуллодае рух медиҳад, ки худӣ қаҳрамон онро ҳис мекунад ва нависанда низ таъкидаш менамояд. Ошкоршавии хислати қаҳрамонони «Ёрони боҳиммат» ва «Ман гунаҳгорам» низ дар ҳамин замина сурат бастааст. П. Толис гӯё қаҳрамонаш — Ҳасанро дар муҳимтарин лаҳзаҳои ҳаёти ӯ ба тасвир оварда, вале ин ҷо зоҳиран ҳеҷ хел ҳодисаи фавкуллода рух намедиҳад. Нақли нависанда хеле табиӣ, ором идома меёбад ва зоҳиран аз ҳаёти муқаррарии ҳаррӯза ҳикоят дорад. Ҳамин ҷиҳати «Тобистон» боиси тавачҷӯҳи Ф- Муҳаммадиев шудааст, ки гуфтааст: «дар повести «Тобистон» ба назари аввал ҳеҷ воқеаи фавкуллода рух намедиҳад...» Воқеан, аз рӯи тасвир, дар назари аввал ҷуғнин аст. Ҳол он ки дар он рӯзҳои тобистони соли ҷанги ҷаҳонии дуввум дар ҳаёти Ҳасани сездахсола воқеаи муҳимме рӯй дода буд.

Воқеаҳои «Тобистон» дар ақибгоҳи ҷанг мегузаранд. Толис бо инъикоси он воқеот масъалаи ташаккули характери насли наврасро мавриди тадқиқи бадеӣ қарор медиҳад, ки дар натиҷа моҳияту мазмуни асосии асар ошкор мегардад. Ҳунари нависанда он ҷост, ки бархурдҳои иҷтимоиро на ошкоро, балки дар ботини қаҳрамонон ҳаллу фасл менамояд. Дар суҷа характерҳои гуногун амал доранд: Шоқир—Тароша, Қосимҷон, Абдулатиф ва ниҳоят Ҳасан ҳар қадам дорои одобу ахлоқ ва рафтори ба худ ҳосанд. Рӯзгори Ҳасан маъниву мазмуни таҳтӣ дорад, ки аз тасвири адиб сарчашма бардоштааст. Мутолиаи «Тобистон» ба ҷунин ҳулоса меорад, ки гӯё П. Толис дар байни сатрҳои китоб маънои дуҷумро ғунҷонидааст. Ин ҷиҳат низ ба хоҳири тадқиқи бадеии инсон сурат бастааст. Ҷиҳати дигари насри солҳои мавриди назар он буд, ки нависандагони ҷавон ҳангоми ба тасвир овардани масоили ахлоқӣ ба сифати қарамонони марказӣ ҷавонон, ҳамсолони худро интихоб менамоянд ва ба воситаи фаъолияти онҳо ба ҳадаф мерасанд.

Тавре ки дар «Тобистон» дидем, Ҳасан қасест, ки давраи наврасиву ҷавониваш ба солҳои ҷиҳил рост омадааст. Яъне ин қабил адибон меҳоханд, ки ба симои маънавии ҷавонони ҳамзамони худ ҷашми тадқиқ дӯзанд ва он вазъияту шароитро, ки афқору ақидаҳои ин ҷавононро ташаккул додааст, аз наъзари тадқиқи бадеӣ гузаронанд.

Ф. Муҳаммадиев дар повести «Дар он дунё» ба танқиди он бахш аз намоёндагони дин, ки амалҳои ба мартабаи эшон номуносиб, аз қабилӣ ғурури бебунёд, нозуктабӣи бемаврид, қалонғириҳои ҷоҳилон, муҳокимаҳои содалавҳона, баҳусус хислатҳои ба жарфи тақводор: ҷизпарастӣ, гурусначашмӣ, мумсикӣ, муфтхӯрӣ, тундхӯй, бегонапарастӣ ва ғайраҳо машғул шудаанд, пардохтааст. Яъне хоҷа ба сифати инсонҳое танқид шудаанд, ки амалашон ба баландии мақоми диние, ки эшон ба ўҳда

доранд ва ба мақсади бузурге, ки дар наздашон истодааст- тавофи Қаъба ва иҷрои маносики ҳаҷ мувофиқат намекунад. Зиёда аз ин, онҳо дар дарку тавзеҳи ривоятҳо ва иҷрои маросимҳо зоҳирбинӣ мекунанд, ба қавли Мавлавӣ ба «берун нигаранду қолро». Аз ин рӯ, савияи фаҳмишу дониш ва хулқу ҳӯи Ҳазрати Наримон, Оллоҳназар-қорӣ, Муллоабдурозикҷон-ака (Махсуми мич-мичдаҳон), Мулло Уроқ-ака аз як шахси таассубгаро беш нест.

Чунин меъёри тасвир шиддат ва драматизми дохилӣ, тезу тундии низоъи асарҳои Ф. Муҳаммадиевро таъйин намудааст, ки қиссаҳои «Шоҳии япон» ва «Варта» зинаи нав дар тафаккури бадеӣ ва эҷодиёти нависанда аст. Мавзӯи асосии қиссаи «Варта» масъалаи масъулият ва мавқеи инсон дар ҷамъият, масъулияти роҳбар, бузургӣ ва пасти инсон мебошад.

Аз офаридаҳои қаблии нависанда ва аз қиссаи «Варта» низ равшан аён аст, ки Ф. Муҳаммадиев зимни таҳқиқи бадеии умдатарин масъалаҳои замон, ба як масъала пайваста диққат додааст, ки ин ҳам бошад муқобилати ашхоси худбинӣ мансабхоҳ, разил ба меҳнати ҳалолу эҷодкоронаи мардуми нақшқор, фидой, ҳақиқатҷӯӣ мебошад. Авомфиребон бо рафтору муносибат ва суҳанҳои зоҳиран дурусту фиребо садди роҳи одамоне мешаванд, ки бидуни меҳнати бунёдкорона мазмуни ҳаёти худро тасаввур карда наметавонанд, нисбат ба беадолатӣ бепарво нестанд. Нависанда на бо нақди воқеа, балки бо тасвири амиқи психологӣ характеру типҳои шахсони гуногунакидаро офарида бузургӣ ва сустиҳои табиати инсонро ошкор месозад.

Бесабаб нест, ки пас аз андешаҳо дар бораи лаҳзаҳои хушу гуворон ҳаёташ (махсусан баъди ёдовар шудан аз Райҳону Нигор) дафъатан симои шуму манфури Давид пеши назари Саидбек меояд. Зеро фалокати ба сараш омада оқибати ҳам муносибати риёкоронаи Давид ва ҳам муросоқоронии худӣ Саидбек нисбат ба беадолатӣ мебошад. (Алексей: «Муросои ту бо ин ифлос ба ман маъқул нест»). Агар Саидбек аз рӯи гуфтаи Алексей амал мекард ва дар вақташ усули роҳбарӣ, рафтори ғаразноки Давидро нисбат ба худу бригадааш фош мекард, дар хатар мондани ҳаёташ дар гумон буд. Саидбек аз касе шикоят карданро бад медид, дар натиҷа бидуни хоҳиш бо бадӣ муросо кард.

Давид барин типҳо дар ҷамъият аз он ҷиҳат хавфноканд, ки ғояҳои инсондӯстиро ба худ ниқоб мекунанд ва ба мақсадҳои ифлоси худ истифода бурданӣ мешаванд. Нависандагони тоҷик аз ғӯшаи солҳои шаст ва махсусан солҳои ҳафтод хавфи иҷтимоии ин қабил ашхосро амиқ дарк намуданд ва ҳамчун типҳои нави психологӣ, ки худро дар муҳити муайян мутобиқ карда, ғайолияти манфиатхоҳиширо раванқ, медиҳад, ба ин ё он тарз иҷмолан

тасвир кардаанд. Дар қиссаи «Варта» ташаккули характеру равонии худхоҳии Давид, назари танг, маънавиёти тихии ӯ бо чузъиёт, ҳамаҷониба таҳқиқ шудааст.

Масъалаи ахлоқ ва маънавияти инсон дар романи ӯ «Палатаи кунҷакӣ» бо як тезу тундӣ, бо қатъияти тамом пеш гузошта мешаванд. Қувваи Ф. Муҳаммадиев дар ин аст, ки масъалаҳои муҳим ва мураккаби иҷтимоиро бо ҷиддияту қатъияти тамом, ба ғояти возеҳию равшанӣ ва амиқӣ ба муҳокима гирифта истодааст. Ҷамъбастиҳои бадеиву публисистии ӯ аксаран ба дарки пурэҳтисоси воқеият, ба манфиатмандии ошкорои шахсии вай асос ёфтааст ва аз ин рӯ аҳамияти ҷамъиятии онҳо бағоят бузург аст.

Савол ва супоришот:

1. Бозгашти адабӣ ва моҳияти адабиёти марҳилаи эҳё.
2. Жанрҳои асосии ҳамоса дар ин давра ва таҳаввули онҳо.
3. Масъалаҳои назму насри солҳои 60-80 уми асри XX ва мавриди танқиди адабӣ қарор доштани онҳо.
4. Тадқиқоти типӣ нав дар хусуси осори насри бадеии ин марҳила.
5. Реализми танқидӣ ва падидаҳои тозаи он дар назму насри ин марҳила.
6. Намояндагони адабиёти солҳои 60-80 уми асри XX ва хусусиятҳои бадеию ғоявии осори онҳо.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-МАВЗУ: ГУЗАШТАНИ АДАБИЁТИ АҲДИ ДАРБОРӢ БА МУҲИТИ АДАБИИ ШАҲР ДАР АСРҲОИ XI-XII

Имрӯз дар ташаккули тамаддуни миллӣ адабиёти даврии шаҳрҳо, хусусиятҳои фалсафӣ, таърихӣ, адабӣ-назариявӣ ва эстетикӣ онҳо, принципҳои динию тарбиявӣ ва маънавӣ, таҳлилу тафсири моҳияти ғоявии аслии адабиёти ин давра дар асоси беғараз ва ҳолӣ аз ҳар гуна ақидаҳои сиёсӣ муғризона, мероси адабӣ ва баланди ирфониву ирфонӣ ва «ганҷи маънавӣ»-и бо ду забон (ба забони ўзбекӣ ва форсӣ-тоҷикӣ) аз ҷиҳати типологӣ ва муқоисавӣ боқӣ монда, зарурати бозомӯзии ҳамаҷониба ва боз муҳимтар аз ҳама пажӯҳиши ин масъалаҳо масунияти идеологӣ, менталитети миллӣ ва ифтихори таърихӣ дар насли наврас аст.

Ҳамчунон ки адабиёти бадеӣ равишҳо ва шеваҳои мухталиф дорад, нақди адабӣ низ дорои равишҳои хос мебошад. Агар ба дурустӣ зеҳн монем, дар таърихи адабиёти пурмояи форсии тоҷикӣ равишҳои мухталифе, аз қабили адабиёти орифона, зиндиқӣ ва амиқона, ахлоқӣ ва Қайра арзи вучуд кардаанд. Дар замони навини таърихи адабиёти тоҷикӣ низ равия ва шеваҳои мухталифе арзи ҳастӣ кардаанд, ки муҳимтарини онҳо маҳсуб ба ҷараёни адабиёти реализми сотсиалистӣ аст. Моҳияти ин равишҳоро дар адабиёт шаклҳои ҷустуҷӯ ва дарёфти ҳадафҳои Қоявии адибон муайян мекунад.

Нақди адабӣ низ дар ҳамин замина инкишоф ёфта, шеваҳои хосеро вобаста ба ҷараёни рушди адабиёт вазъ кардааст. Агар ба таърихи инкишофи адабиёт назар афканем, мебинем, ки андешаву орои адибон дар тарзи фикру андешае, ки мунаққидон дар мавриди арзиши осори адабӣ доштаанд, таъсири пурмоя доштааст ва мунаққидонро ба сӯи равишу шеваҳои мухталиф ҳидоят кардааст. Ба мушоҳидаи муҳаққиқони таърихи адабиёт кӯшиши Арасту дар боби шеърӣ хитоба мактаби нақди адабии мумтозро ба вучуд овардааст. Декарт худ мунаққид набудааст, вале аз ноқидоне пайравӣ кардааст, ки дунболи диққат ва сароҳату андешамандӣ рафтаанд. Вулф фалсафаи забоншиносиро бунёд ниҳода ва мунаққидонро чун Гортян аз дунболи худ бурдааст. Фалсафаи Дарвин низ ба такомули афкор тақон бахшида, боиси чеҳранамии мунаққидоне чун Тан ва Брунтер шудааст. Тавсия ва такомули баъзе аз илмҳо низ боиси пайдоиши шеваҳои хос гардидаанд. Масалан, такомули улуми инсоншиносӣ ва ҷомеашиносӣ ва зебошиносӣ сабаби пайдоиши равишҳои тозае дар нақди адабӣ гардидааст. Инҳо илова ба шеваҳои наққодие ҳастанд, ки дар мактабҳои адабӣ ба қор гирифта шудаанд. Агар таърихи адабиёти шӯравиро пеши назар орем, мебинем, ки вобаста ба равишҳои адабӣ шеваҳои хоси танқид низ арзи ҳастӣ карда ва баъзе зуд аз байн рафтаанд. Маъмултарин равия дар нақди ин давра нақди сотсиологизми вулгар будааст, ки ба рушди адабиёти асил моненамӣ чиддӣ гардидааст. Ҷараёни адабиёти реализми сотсиалистӣ низ баъзе равишҳоро дар нақд таҳким бахшидааст, ки дар таърихи ҳунар чандон пурманфиат набудаанд. Дар ҳар сурат ҳанӯз барвақт аст, ки аз равишҳои ҳоло дар нақд маъмул буда яке ё чандеро эътироф карду баргузид ва онҳоро аз дигар равишҳо тафовут дод. Зеро бо вучуди чидду ҷаҳди арзандае, ки мунаққидони маъруф таи солҳои охир дар роҳи таҳким ва тавсияи нақд кардаанд, ҳанӯз нақд ба марҳалаи қатъии таҳқиқӣ нарасидааст. Ба ҷо аст, ки таъбири Агуст Канро дар баёни дараҷаи таҳаввули фикри инсон барои нақд ба қор бурд ва гуфт, ки нақд акнун дар марҳалаи фалсафӣ сайр мекунад ва сояҳо шояд асрҳо лозим аст, ки тавонад дар марҳалаи қатъӣ ва таҳқиқӣ, ки акнун хоси илм аст, қадам гузорад. Ба ҳар ҳол истифодаи баъзе аз равишҳои илмӣ акнун дар наққодӣ натиҷаи ҷолиб ва муфиде додааст. Аз ин ҷиҳат ошноӣ бо моҳияти бархе аз ин равишҳо ҷиҳати шиносоии таҳаввули фикри интиқодӣ бисёр пулларзиш аст ва ба ҳамин хотир мо ба баррасии қисме аз ин равишҳо пардохтем, ки барои донишмандони таҳаввулотӣ қори интиқодӣ зиёда зарур аст.

НАҚДИ АХЛОҚИ

Баъзе аз муҳаққиқон арзишҳои ахлоқиро мояи аслии нақд доништаанд. Ин тоифа осореро, ки бо ҳикмат ва ахлоқ қарин аст, писанд мекарданд ва онро месутуданд. Баръакс он чиро, ки ҳилофаи ахлоқ бошад, наменписандиданд ва инкор мекарданд. Нақди ахлоқӣ маҳз дар заминаи ҳамин гуна афкор ба вуҷуд омада, аз дер боз яке аз равишҳои мақбули нақд шинохта шудааст. Усули асосии ин шеваи нақд иборат аз он аст, ки воқеан ҳам оё адаб ва ҳунар васила ва афзори ахлоқ ва тарбияти инсон аст ва ё ҳадафи хусусӣ дорад?

Аксари хирадмандони гузашта бар он таъкид варзидаанд, ки ҳунар бояд тобеъ ва пайрави ахлоқ бошад. Агар аз доираи ахлоқ берун бошад мақбулу писандида нест. Нахустин касе, ки дар ин боб ақидаи бунёди баён доштааст, Афлотуни юнонист. Вай дар китоби “Қумхурӣ”-и хеш шеър ва мусиқиро мисли афзор ва василае дар дасти ҳукумати ва сиёсат медонад. Назари Арасту низ дар ин боб ба ҳамин ақида монанд аст. Ба ақидаи Арасту шеър, махсусан трожеди ҷиҳати “тавсияи ҳаводиси нафсонӣ” василае мебошад. Бештари мутафаккирони пешин таъсири тарбиятии ҳунарро таъкид кардаанд. Аз ҷумла Дидро мегӯяд: “Азиз доштани тақво ва паст шумурдани разолат ва ошкор сохтани иллатҳо бояд ҳадафи ҳар марди шариф ва озодае бошад, ки қалам ё мӯқалам ё қалами ҳаҷҷориро ба даст мегирад. Ҷонсун дар муқаддимаи осори Шекспир навиштааст, ки “вазифаи нависанда ҳамвора ин будааст, ки дунёро аз он ҷӣ ҳаст беҳтар кунад”. Лев Толстой низ таъкид кардааст, ки “ҳунаре, ки писанди ҷаҳон аст, ҳамеша мояи собит ва мӯътабаре бо ҳештан дорад ва он мояи собит ва мӯътабар маърифати динӣ ва рӯҳонӣ аст”. Вай таъкид мекунад, ки ҳунари хуб бояд афкор ва ақидаҳои илқо кунад, ки дар онҳо “ҷиҳоту хайру шари динӣ ва ахлоқиро, ки миёни тамоми умматҳо ва дар ҳамаи асрҳо муштарак аст, риоят карда бошад”. Бад ин гуна Толстой ҷанбаи ахлоқии адабиёт ва нақди ахлоқиро саҳт ҳимоят мекунад.

Тарафдорони ин равия на фақат ҳар он чиро, ки дар шеър ҳилофи ахлоқ ва ҳикмат аст, нақӯҳиш кардаанд, балки гӯяндагони ҷунин намуди шеър низ ба душманиву ситез пардохтаанд. Дар нақди пешин мо зухури ҳамин равиюро равшан мебинем. Қое, ки Қайси Розӣ аз ашъори музҳики Сӯзанӣ ёд мекунад, дар таъйиди ин ақида мисоли равшанест. Мавқеи лоуболонаи бархе аз шоирон ҳисси бадбиниро дар адабиёт нисбат ба онҳое, ки аз ҳудуди ахлоқ таҷовуз кардаанд, зиёд намуд. Ба сабаби бебоқӣ ва густоҳии баъзе аз шоирон мардум нисбат ба шеър карохат пайдо кард ва ба қавли Қайси Розӣ шеърро шоирӣ ба манҳулгарӣ бадал шуд. Ин равия дар адабиёти пешин заминаи динӣ ҳам дорад, ки бояд онро ёдрас кард. Масалан, баъзе аз шоирони араб дар овони зухури паёмбар ҳатто бар Қуръон низ айб гирифтанд ва дар каломи оллоҳ низ шак карданд. Сабаби муҳолифати иддае аз мардуми мусулмон ба шеърро шоири дар он замон маҳз ҳамин аст. Сабаби дигар ба фасод олуи будани зиндагии баъзе аз шоирон будааст. Масалан дар тазкираҳо дар бораи Амрулқайс омадааст, ки “вай ҷавоне густох ва бебанду бор буд ва барои занони падараш ташбиб месохт”. Ва ҳикоят аст, ки падараш

ба ҳамин ҷиҳат ўро аз назди худ ронд ва ҳатто як бор касеро ба куштани ў водошт. Бадзабонии баъзе аз шоирон ва алоқамандии онҳо ба бадгўиву носазогўӣ сабаби нафрати хосу ом аз онҳо гардид. Воқеан ҳам чун ба санадҳои таърихӣ нигарем баъзеи чунин шоирон дар ин замина ба ифрот роҳ медоданд. Масалан, Хатиъа, шоири маъруфи араб, ҳамеша мардумро ҳаҷв мекард ва озор медод. Маҳз ба ҳамин ҷиҳат Умар - халифаи сонӣ ўро маҳбус кард. Нақл мекунам, ки Хатиъа ҳатто падару модар ва худро низ ҳаҷв мекардааст. Аз ин лиҳоз вай ба Анварӣ ва Сўзаниъ саҳт шабоҳат дорад. Абўянбақӣ низ аз шоирони ҳичогў ва бадзабон шинохта шудааст. Ин равияи адабӣ аз ҷониби муҳаққиқон ва таъкиранигорони он замон дастгирӣ наёфтааст. Баръакс нақди ахлоқии вақт ин гурўҳро саҳт мазаммат намудааст.

Беш аз ин тарзи маишати шоирон, ки олудаи тамаъ будааст, сабаби нафрат ва ибои пайравони усули ахлоқӣ аз онҳо будааст. Маҳз ҳамин гурўҳ шеърро аз тариқи мадҳ ва ҳичо василаи касби рўзи қарор доданд, ки боиси таназзули фоҳиши мақоми шеър дар назди мардум гардид. Шеър, ки то он замон монанди забони худоён осмониву муқаддас ва бартар аз ниёзҳои башарӣ буд, мисли ҳарбаи гадоён василаи таҳдид ва тамаъкорӣ қарор гирифт. Рафта-рафта қор ба ҷое кашид, ки мардуми баориат аз хондани он андеша карданд ва онро мойи нангу расвой шумориданд. Касоне, ки ба асосҳои динӣ ва ахлоқӣ тақя карда, аз шеърӯ шоирӣ гурез меҷустанд, далелашон ин буд, ки дар шеър суҳанони ҳарза, ёфа (ёва), дурўқу газофа ва алалхусус, ботил фаровон аст. Ба ин ҷиҳат бо он машқул шудан ҳилофи дастури ахлоқ ва фазилатҳои нафсонист. Ба ин эрод дар таърих ҷавобе ҳам ҳаст, ки иқтибоси онро лозим донистем: “Ҳар кӣ шеърро аз ҷиҳати иҷтимоӣ бар ҳарзаву ёва ва дурўқу газофа менақўҳад, бояд суҳанро яксара бинақўҳад ва гунгиву безабониро бар суҳанварӣ ва забонаварӣ бартарӣ нақад. Он гоҳ суҳани мансур дар ҳар ҳол аз суҳани манзум бештар аст... Ва агар суҳани мансур низ мисли суҳани манзум ҷамъ мешуд ва касе аз он миён ҳар он ҷӣ аз ҷинси ҳарзаву ёфа дар як аср ёфта мешуд, ҷамъ меовард, бар тамоми он ҷӣ шуаро гуфтаанд, фузунӣ медошт”.

Зиндагии бархе аз шоирони қадиму ҷадид, монанди Онокриун, Байрун, Шиле, Роберт Бернар, Будлер ва Қайра яксара иборат аз фасоду табоҳӣ будааст. Аз ин ҷиҳат шоирон ҳамвора назди уламои дин ва ахлоқ мавриди буқзу нафрат қарор гирифтаанд. Ва ҳатто ба қавли Франсис Бекон порсоёни қарнҳои миёна шеърро “Қизои шайтон” шумурдаанд.

Дар таърихи адабиёти дунё нақди ахлоқӣ гоҳо мавқеи муҳолиқаомези зиёновар низ доштааст. Дар ҳақиқат маҳз бо таъсири ҳамин равиш осори баъзе аз ҳунармандони бузургро маҳкум кардаанд. Масалан, Будлерро ба сабаби наشري китоби “Гулҳои шар” таъқиб карданд. Ҳарчанд баъзе пораҳои ин китоб бо масоили ахлоқӣ муҳолифат дошта бошанд ҳам дар асл шоҳкориҳои воқеии ў ба ҳисоб мераванд. Қитъаҳои ў, монанди “Ҷавоҳир” ва “Латта” аз назари ахлоқӣ аз пораҳои музҳики ашъори Сўзанию Коонӣ ва Абунувос кам нестанд. Аммо таъқиби Будлер аз истилои андешаи нақди ахлоқӣ бар афкори мардуми қарни нуздаҳум гувоҳӣ медиҳад.

Бо ин ҳама таъсир ва нуфузи осори ахлоқиро баъзеҳо инкор

карда, ба ин далел равиши нақди ахлоқиро написандидаанд. Дар ин замина Теофил Гуте мегӯяд: “нависандагон нестанд, ки асре ва давраеро ба фасоди ахлоқ меолоянд, балки фасоди ахлоқи умумии он давра аст, ки чунин нависандагонеро ба вучуд меоварад. Ва илова мекунад: “Китобҳо ҳастанд, ки натиҷа ва дунболаи одобу ақоиди ҷорӣ мебошанд, ақоид ва одоби ҷорӣ дунбола ва натиҷаи китобҳо нестанд”. Аммо амиқ нигарем, мебинем, ки ин назария низ муболиқаомез аст. Дар ин замина қавли Андрей Муру дуруст аст, ки мегӯяд: гоҳ низ одобу русум аз китобҳо пайравӣ мекунанд ва таъкид мекунад, ки бар асари шӯҳрат ва ривоии китоб муддатҳо дар Урупо бемории интиҳор дар бештари нуфус сироят карда буд. Ва кист, ки битавонад ин нуктаро инкор кунад, ки ашъори омехта ба илҳод ва фисқ ва зиндиқия касоне, монанди Башшору Абунувос ва Абулғатоҳия дар давраи Маҳдӣ ва Ҷорун ва Мутаваккил то андозаи зиёде дар ривочи фисқу илҳод ва бебанду борӣ байни мусалмонон муассир набудааст? Нуктаи аслии ин аст, ки қазоват дар боби арзиши ахлоқии осори адабӣ дар асрҳои гуногун ва ҷомеаи мутафовит ҳамвора натиҷаи ягонае нашоаст.

Дар адабиётшиносии навини тоҷикӣ нақди ахлоқӣ аз оқоз мавқеи муҳим дошт. Ин навъи нақд дар заминаи талаботи мафкуравии ахлоқи коммунистӣ мавқеият пайдо кард. Агар нависандагон аз концепсияи ягонаи идеологию ахлоқӣ берун мерафтанд ба муҳолифати шадиди аҳли танқид гирифта мешуданд. Солҳои бисту сӣ чун мавқеи сиёсии инсонӣ Шӯравӣ шакл мегирифт мавқеи нақди таҳлилии ахлоқӣ хеле ҳам қавӣ гашт. Минбаъд дар тӯли солҳои баъд ин намуди нақд дар омезиш ва ҳамбастагӣ бо нақди иҷтимоию эстетикӣ мавқеият дошт.

Солҳои ҳаштод нақди ахлоқӣ андаке ғаъл шуд ва ҷанбаи сирф ахлоқии адабиётро баррасӣ мекард. Сабаб он буд, ки дар адабиёт, махсусан дар наср ғаълу ғучур, сирати қонунӣ ғоҳиша ва баъзмгард бо ҳаҳоҳоҳии махсус ба тасвир меомад. Дар ин замина асарҳои Ю.Ақобиров “Норак”, “Замини падарон”-ро метавон ном бурд, ки баъд боиси сарзаниши аҳли танқид қарор гирифтанд. Мунаққид Ҷӯра Бақозода дар ин боб мақолаи муфассале навишт ва концепсияи пешгирифтаи нависандаро маҳкум кард. Мақолаи ӯ намунаи беҳтарини нақди ахлоқии замони баъд аст.

Адабиёти имрӯзаи тоҷик барои нақди ахлоқӣ маводи ғаровон дода метавонад. Масалан, имрӯз мунаққидон метавонанд ва масъул ҳам ҳастанд, ки аз хусуси ғоҳишагарӣ, мулҳидӣ, залолат ва ҳорӣ барин тамоюлҳои аз суннати зисти мардуми мо бегона бо қароҳат суҳан гӯянд. Зӯҳури адабиёти парнографиро маҳкум созанд. Вақте шоир аз аъмоли нописанди ҳеш бо ифтиҳор шеър мегӯяд, он барои ҷомеа аз назари ахлоқӣ ҳавфнок аст. Масалан, Қутби Қиром менависад:

*Давлати умри ҷавонӣ,
Рӯзҳои нуртавонӣ,
Медиҳем гоҳо зи дасти ҳеиштан
Дар қанори бевазанҳо
Дар сари ҷоми шароб.*

Зимнан бояд гуфт, нақди ахлоқи тоҷикӣ ҳанӯз усули ягона ва устувори чашмандоз надорад. Манзараи комили адабиётро низ баррасӣ накардааст ва хоса имрӯз анкариб бефаъолияти комили мунаққидон дар ин равиш ба мушоҳида мерасад.

Адабиётшиносии асрҳои 10 — 15

Адибони асрҳои 10 — 15 дар асоси таҷрибаи эҷодии адабиёти араб, форсии дарӣ, назари адабии юнониён ва арабҳо роҷеъ ба поэтикаи шеърӣ наср, шинохти фалсафию филологии адабиёт асарҳои пунарзише ба вучуд оварданд.

Дар китобҳои фалсафии бархе аз китобҳои таърихӣ луғат бобҳо ва фаслҳои алоҳида ба баҳси масъалаҳои гуногуни адабиёт ихтисос ёфтаанд:

- Ибни Сино,
- «Қобуснома»-и Унсурмаҷлиси Қайқовус,
- «Ҷаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ (1158),
- «Асос-ул-иктибос»-и (1258) Насируддини Тусӣ

масъалаҳои балоғат ва суҳанварӣ

Китобу рисолаҳои бахшида ба масъалаҳои балоғат ва суҳанварӣ дар садаи XI пайдо шуданд.

Муҳаммад ибни Умарӣ Родуёӣ «Тарҷумон-ул-балоға»-ро (1114) ба масъалаҳои бадеиёти суҳан, таҳлили санъатҳои бадеии ташбеҳ, истиора, таҷнис, тазод, таносуби суҳан ва ғайра бахшид ва нуқоти муҳимме роҷеъ ба шеърӣ шоирон арз кард.

Шамс Қайси Розӣ дар «Ал-Мӯъҷам фӣ маойири ашъор-ил-Аҷам» аз илмҳои арӯз, қофия ва бадеъ баҳс орошта, дар бораи вазифаҳои шеър, қофия ва хелҳои он, санъатҳои бадеӣ ва анвои шеър (қасида, рубоӣ, маснавӣ ва ғайра) мулоҳизаҳо рондааст.

Масъалаҳои назарияи наср

Масъалаҳои назарияи наср дар «Ҷаҳор мақола»-и Низомии Арӯзӣ, «Ҷавомеъ-ул-ҳикоёт»-и Муҳаммад Авфӣ матраҳ шудаанд.

Китоби Муҳаммад Авфии Бухорӣ «Лубоб-ул-албоб» қадимтарин тазкира дар адабиёти форс-тоҷик ба шумор меравад.

Авфӣ дар ин тазкира оид ба бисёр масъалаҳои адабиёт таваққуф намуда, доир ба рӯзгор ва осори қариб 300 нафар шоирон (аз аввалин шоири форсигӯӣ то замони ҳудудӣ) маълумот додааст ва ашъори шоиронро нақди илмӣ бадеӣ кардааст.

МАОРИФПАРВАРӢ ВА ОМИЛӢОИ АСОСИИ ОН.

Чанбаҳои мавзӯӣ ва ғоявии эҷодиёти шоирони муосир ва муосир (дузабона), равобити адабӣ дар муҳити Самарқанду Бухоро дар ибтидои садаи 20, ҳаёт ва эҷодиёти чехраҳои адабии он давра, хусусиятҳои анъанавӣ ва навоарӣ, Хусусиятҳои жанрии осори лирикию эпикӣ адабиёти давра дар ин мавзӯ аз тарафи олимони Ёзбекистон ва Тоҷикистон мавриди муҳокима қарор гирифта, хусусиятҳои мазмунӣ онҳо ӯ. Мақсади асосии мавзӯ муқоисаи принципҳои ташаккули мафкураи миллӣ, инкишофи тафаккури бадеӣ, хусусиятҳои типологии наср ва назми ӯзбеку тоҷик дар охири асри 19 ва ибтидои асри 20 дар осори шоирони бузург ва равшан кардани моҳияти иҷтимоӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ ва тарбиявӣ тарбиявии онҳо, адабони равшанфикру муосир, тафсири ғояҳои ифтихори таърихӣ ва миллӣ аз мероси эҷодии онҳо, масъалаҳои ахлоқию тарбиявӣ дар осори онҳо ва сатҳи таъсири ин ақидаҳо ба тафаккури насли наврас омӯхта мешавад.

Гурӯҳе аз мунаққидон ҳангоми таҳқиқ ва таҳлили адабиёти бадеӣ ба масъалаи иртиботи адабиёт ва ҷомеа бештар таваҷҷӯҳ кардаанд. Чашмандози ин гурӯҳ қаблан ба бунёди иҷтимоии адабиёт мутамаказ аст. Мавзӯи асосии нақди ин равиш низ пайвандҳои осори адабӣ бо ҳаёти ҷомеа будааст. Албатта ҳеҷ ҷои тардид нест, ки муҳити адабӣ аз таъсири муҳити иҷтимоӣ озод набудааст ва озод нест. Аҳволи иҷтимоӣ ақидаю завқҳо ва андешаҳоро ҳамеша зерӣ тобеияти худ доштааст. Нақди иҷтимоӣ таъсиреро, ки адабиёт дар ҷомеа дорад ва баръакс он таъсиреро, ки ҷомеа дар осори адабӣ дорад, мавриди мутолиа ва таҳқиқ қарор медиҳад. Ба ибораи дигар, мунаққидоне, ки пайрави ин равиши нақди адабӣ ҳастанд, бештар дар бораи одоби русум ва ақоиду наҳзатҳое, ки дар осори адабӣ инъикос ёфтааст, андеша меронанд. Бояд гуфт, ки омили қавитарин дар эҷоди осори адабӣ, қабл аз ҳама қареҳаи ҳунарии шоиру нависанда, завқу тамоюлоти фардӣ ва шахсии ӯ мебошад. Аммо ҳақиқати дигаре ҳаст, ки дар ҳар аср шоиру нависанда бо ҳонандагону харидорони ҳосе сару қор дорад. Ғоҳе чунин иттифоқ меафтад, ки барои баёни ормонҳои мардум қаламкаш ночор мешавад завқ ва писанди худро ба қуллӣ дигар қунад ва ба ҳимояи ормонҳо ва ҳосаҳои омма саъй қунад.

Шоиру нависанда пойбанди муҳити иҷтимоие ҳастанд, ки дар он рӯз мегузаронанд. Суоле ба миён меояд, ки маоши зиндагии ӯ аз қучост? Инҳо суолҳои ҳастанд, ки мунаққид дар ин равиши наққодӣ қабл аз ҳама бояд ба онҳо ҷавоби равшан ва дуруст гӯяд. Вобастагии моддӣ робитаи шоиру нависандаро бо муҳит ва ҷомеа мушаххас месозад. Ин ҳарф дар мавриде дуруст аст, ки адабиёт танҳо ҳодиса ва намуде иҷтимоӣ бошад, аммо дар асл, чунон ки пештар гуфтем, омил ва муҳарики муҳити ҷомеа низ ҳаст. Маҳз дар ҳамин маврид шучоат ва ҳислатҳои ахлоқии марди ҳунар аҳволи моддиашро як сӯ мегузорад. Шоир ва нависанда аз авзои моддӣ ва иҷтимоии худ фаромӯш мекунад ва новобаста ба завқу писанди ҷомеа сухан мегӯяд. Муборизаи ӯ бо муҳит оқоз меёбад ва мекӯшад, ки онро дигаргун созад. Дар ин равиш адабиёти ҷаҳон санадҳои зиёде дорад. Тааххуди иҷтимоӣ бисёр

шоиру нависандагонро водошта, ки озоиши худро фаромӯш кунанд ба ҳимояи адлу амният пардозанд. Ҳангоме, ки Волтер асарҳои ҳаҷвии таъсиргузарашро бар зидди рӯҳониёни мутаассиб ва ситамгарони Қаддор интишор меод, дар бораи завқ ва писанди онон фикр намекард. Носири Хисрав вақте ҳаҳонхорон ва динфурӯшони Хуросонро масҳара мекард ва зери танқид мегирифт ҳеҷ рӯи хоҳири онҳо надохт, дар бораи озоиши ҳеш низ намеандешид. Ин гуна санадхоро аз таърихи адабиёти пешин метавон фаровон иқтибос овард ва яқин кард, ки шоирони таахҳудпеша, ватанпарвар, адолатхоҳ барои рисолати амиқи инсонии ҳеш талошҳо кардаанд, ҳар чанд ки ин кӯшиши онҳо аксаран боиси озор ва бадбахтиҳои эшон гардидааст.

Ҳангоме ки адабиёт ҳамчун воситаи фаъол барои тақйири авзои ҳома талош меварзад ва бо манфиат ва ҳадафҳои ашҳоси ҳудогона, ҳоса роҳбар зиддият пайдо мекунад, табиист, ки ба муқовимати ашҳос ва зиммдорони ҳома дучор мешавад. Ин ҳодиса сабаб мешавад, ки адабиёт ҳадафи таънаву маломат ва танқид қарор мегирад. Дар ин ҳодиса онро бояд ба эътибор гирифт, ки ҳам адабиёт ва ҳам ҳома муттасил дар ҳоли пешрафт ва ҳаракат мебошанд ва воқеист, ки ба ҳам таъсири мутақобил мерасонанд. Аз ин мавқеъ адабиётро наметавон аз ҳодисаҳои ҳаёти ҳома ҳудо донист ва дар алоҳидагӣ таҳлилу тафсир кард.

НАҚДИ РАВОНШИНОСӢ

Дар нақди равоншиносӣ ё худ психологӣ муҳимтарин унсуре, ки мавриди назар аст, ҳараёни ботинӣ ва аҳволи дарунии шоир ё нависанда мебошад. Ҳамчунин мунаққиде, ки дар ин равия таҳқиқ мебарад, бояд қудрати таълиф ва истеъдоду завқ ва қареҳаи ҳунармандро санҷад. нирӯи андеша ва таҳайюлотӣ ўро муайян кунад ва дар ин замина таъсиреро, ки муҳиту ҳома ва суннатҳову маросимҳо дар инкишофи ҳунари дорад, баррасӣ карда, ба ин васила ҳуввияти фикри, нирӯи рӯҳӣ ва завқии шоир ё нависандаро таъйин созад.

Моддаи шеър ва адаб аз нахустин ва муҳимтарин масъалаҳост, ки ин тариқи нақд бояд баррасӣ кунад. Шеър ва адаб мисли ҳамаи навъҳои ҳунар пеш аз ҳама муаззафи эҷоди дунёи тоза аст. Дунёе, ки рӯҳ ва қалби инсон дар он мешукуфад. Дар эҷоду эъмори ҳунин дунё қуввати нафсонии ҳунарманд мудохила дорад. Ин равия бар асари пайравӣ бар Кант дар дунё ҳеле шоеъ афтадааст.

Кант ҳунин ҳақиқатеро баён кард, ки шеър ва ҳунариҳои дигар иборатанд аз фаъолияти ҳамоҳанг ва мутаносиби тамоми қувваи нафсонӣ, ки бидуни ҳеҷ таъйику фишор дар олами тасвир ва таҷассум анҷом мепазирад. Ин ҳунин маънӣ дорад, ки ҳунар аз ҳиҳати равоншиносӣ аз таносуб ва табдили байни қувваи таҳайюл ва идрок иборат мебошад. Ҳамин тариқ, ҳунар умуман ва шеър адаб алалҳусус аз таносуб ва ҳамоҳангии равонӣ ва зеҳнӣ иборат аст, ки ба ин восита қувваи маърифат ҳосил мешавад ва дар оинаи эҳсос инъикос меёбад. Василай ҳукумат ва қазоват ба ин зебошиносӣ вукуф ва шуури инсон аст. Ва ҳамин ҳукумат ва қазоват ҳам манбаи лазоти иборат аз мушоҳидаи бадоеи ҳунари ва ҳам манбаи нақд ва қиёси ҳунари ва

адабӣ мебошад.

МАЗМУНИ КУРСИ МОБИЛӢ

3-МАВЗУИ: ПРИНЦИПҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР НАСРИ АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОЧИК.

Намуди зоҳирии адабиёти давраи шӯравӣ ва самтҳои нави насри тоҷик; фишори идеявӣ ва дигаргуниҳои процесси адабӣ. Усули эҷодии реализми социалистӣ ва мавқеи он дар тақдирӣ адабиёти бадеӣ; Навсозӣ дар самти идеявӣ, доираи мавзӯҳо ва хусусиятҳои жанрии адабиёти имрузаи тоҷик; намоёндагони асосии адабиёти муосири тоҷик ва осори онҳо, ки нуқтаи назари адабиро эстетикӣ худро дар эҷодиёти бадеӣ ифода мекунанд.

МУШКИЛОТИ НАҚД

Нақди адабӣ дар рӯзгори мо рушд ва инкишофи тоза ёфт. Вобаста ба пайдоиши равишҳои гуногун ва назарияҳои мухталиф дар нақд мушкilotи қобили мулоҳизае ба вуҷуд омадааст, ки гуфтугӯ дар атрофи онҳо, гуфтугӯ дар атрофи масоили адабиёт, ба хусус масоили нақди адабист. Сарфи назар аз пайдоиши мактабу равишҳои тозаи илмӣ фалсафӣ, ки ҳар кадоме назариёти худро таълифӣ ташвиқ мекунанд, баъзе мушкilotе ҳаст, ки барои нақди адабӣ қуллӣ ва асосӣ ба шумор меоянд ва ин мушкilot ба ҳеҷ яке аз равишҳоро мактабҳо тааллуқ надоранд. масалан, мунаққиде (пайрави кадом равиш набошад) бояд муайян кунад, ки асари мавриди баҳс ва нақди ӯ ба кӣ нисбат дорад ва нисбати ӯ то чӣ андоза саҳеҳ ва дуруст аст. Беш аз ин мунаққид масъул аст бидонад, ки он нусхаи мавриди баҳс, ки аз муаллиф нест, то чӣ андоза саҳеҳ аст. Пас аз муайян кардани ин масъалаҳо мунаққид бояд равшан созад, ки асари мавриди таҳқиқи ӯ то чӣ ҳадде тозаву эҷодкорона аст ва агар аз осори дигар нависандаи он чизе истифода карда бошад, он сарчашмаҳо кадоманд? Маълум аст, ки то ин мушкilotи бунёдӣ ҳаллу фасл нашоавад, таҳқиқ дар боби асар ё эҷодиёти нависанда ё шоире комил ва судманд нахоҳад буд. Баъзе мунаққидон ин масъалаҳоро ба омӯзиши танҳо таърихи адабиёт ва таърихи нақд вобаста медонанд, ки қомилан дуруст нест. Ба ваҷҳи он ки аввалан ин мушкilot танҳо марбут ба ин он давраи адабиёт набуда, соҳияи осори ҳунари дар кадом даврае набошад, ба бознигарӣ ва нақду тафсир эҳтиёҷ дорад. Аз ҳамин мавқеъ онҳое, ки доир ба масоили нақд мепоханд вуқуфи қомил дошта бошанд, донишмандон ин масъалаҳо зиёда муҳим аст. Инак дар поён оиди баъзеи ин мушкilot, аз ҷумла мушкilotи интисоб ё худ нисбати асари бадеӣ, мушкilotи нақд ва тасҳеҳи матн, сирқот, мушкilotи нуфуз, қиёс ва тадбиқи он дар нақд.

1. Масъалаи интисоб ё худ нисбати асари мавриди тақриз.

Масъалаи саҳеҳ ва дуруст будани нисбати осори ҳунарий ба ин ё он адибро мунаққидон аз мушкilotи бунёдӣ нақд доништаанд. Дар таърихи

адабиёт ҳодисаи барҚалат нисбат додани осори ҳунари ба шахсе мушоҳида мешавад. Ҳамчунин чунин ҳам ҳаст, ки гӯянда ва нависандаи осоре номаълум мемонад. Ин гуна мисолҳо дар таърихи адабиёт фаровонанд. Масалан, чунин шубҳа дар ҳақиқи дромҳои Шекспир вучуд дорад. Ашъори дилангезе, ки ба номи шоирони аҳли ҷоҳилия нисбат додаанд, оё ба он аср тааллуқ дорад? Чунин гумон нисбати ҳаҷвияи Фирдавсӣ ба шоҳ Маҳмуд ва достони “Ҷосуф ва Зулайхо”, ки низ ба ӯ нисбат медиҳанд, вучуд дорад. Дар давраи аввали тараққиёти адабиёти навини тоҷик, махсусан дар солҳои сиюм низ чунин ҳодисаҳо мушоҳида мешавад. Масалан, маълум нест, ки муаллифи асарҳое, ки дар ин давра зери имзои Санҷар ҷоп шудаанд, кист? Дар матбуоти ин давра даҳҳо шеърҳо ҳикоя ва ҳаҷвияҳое ҷоп шудаанд, ки зери онҳо имзои мустаורי муаллифӣ то ба имрӯз номаълум гузашта шудааст.

2. Мушкилоти тасҳеҳи матн.

Яке аз масъалаҳои муҳимтарин ва дақиқтарини нақди адабӣ тасҳеҳи матн мебошад, ки онро нақди матн низ гуфтаанд. Ҳадаф аз тасҳеҳи матн иборат аз он аст, ки аз рӯи нусхаҳои хаттии мавҷуд нусхаи аслии ё қариб ба асл баробари асар барқарор карда шавад. Ҷои шубҳа ҳам наемонад, ки то нусхаи комил ва бовариноки асар дар дасти мунаққид набошад, мулоҳизаронии ӯ дар боби асари мавҷудбеътибор ва беаҳамият хоҳад буд.

Кори тасҳеҳи матн дар мавридҳои мухталиф яқсон нест. Мавриде мешавад, ки нусхаи мӯътабарро барои тасҳеҳ заминаи боварибахш аст. Дар мавриди дигар чунин нусха вучуд надорад. Он вақт муҳаққиқ бояд, ки аз миёни нусхаҳо онеро тадвин кунад, ки ҳадалимкон наздик ба нусхаи асл бошад. Ин амалро аҳли таҳқиқ дар қори мунаққид шеваи бунёди шумурдаанд. Аз ин ҷост, ки аз қадим наққодон ва суҳаншиносон дар тасҳеҳ ва барқарор кардани матн аз қадим саъю кӯшиши зиёд кардаанд. Масалан, дар қарни дуввуми қабл аз милод Ористорикас аз уламои Искандарӣ дар нақди матни Илиада ва Одисея кӯшиши зиёд кард. Баъди ӯ низ ин корро уламо кардаанд. Вале амали гузаштагон заминаи комили илмӣ набошад. Танҳо дар асри XIX барои ин кор заминаи илмӣ фароҳам омад, ки бар таҳқиқоти таърихӣ, луқавӣ ва нисбияти сабки иншо ва услуби фаннӣ асос ёфта буд.

Адабиётшиносии асрҳои миёна

Мақолаи асосӣ: [Адабиётшиносии тоҷикӣ форсии асрҳои миёна](#)

Адабиётшиносии асрҳои миёна рукҳои назарияи адабиётро, аз ҷумла дар баҳси моҳияти шеър ва наср, нақди адабиро дар баррасии балоғати шеърҳо суҳан ва таърихи адабиётро дар тазкираҳо бо худ дошт. Аз ҷумла адаби назариявии садаи XV нишон медиҳад, ки дар он замон шакли садаи ҳар се ҷузъи таркибии адабиётшиносӣ мавҷуд будааст.

Таърихи адабиёт дар тазкираҳо, масъалаҳои назариявӣ дар рисолаҳо ва нақди адабӣ дар маҳфилҳо ва нақди ашъор гузариш меёфтанд.

Адабиётшиносии садаи XV

Мақолаи асосӣ: [Адабиётшиносии тоҷикӣ форсии садаи XV](#)

Адибони он замон дар илми қофия низ рисолаҳо навиштаанд, ки аксар

«Рисолаи қофия» ё «Илм-ул-қавофӣ» ном доранд. Аз рисолаҳои ин силсила асарҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ «Рисолаи қофия» ва Атоллоҳи Ҳусайнӣ «Рисола дар илми қавофӣ» машҳуранд.

Асарҳои Ҳусайн Воизи Кошифӣ «Бадоеъ-ул-афкор фӣ саноеъ-ул-ашъор» ва Атоллоҳи Ҳусайнӣ «Бадоеъ-ус-саноеъ» дар илми бадеъ таълиф шудаанд. Атоллоҳи Ҳусайнӣ бо номи «Такмил-ус-саноат» асари муфасссале дошт.

Таснифи навҳои шеър дар таърихи афкори назарии нимаи дуюми садаи XV мақоми хос дорад. Донишмандони улуми адабӣ роҷеъ ба қасида, ғазал, китъа, рубой, дубайтӣ, маснавӣ, шохбайт, фард ва анвои гуногуни мусаммат (мураббаъ, мухаммас, мусаддас, мусамман, муашшар ва ғайра) дар кутубу рисолаҳо назари худро баён кардаанд.

4-МАВЗУИ: ТАФСИРИ БАДЕИИ ҶОЯИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ МИЛЛӢ ДАР АСРИ НАВ. ШЕЪР ВА НАСРИ НАВИ ТОҶИК.

Бархӯрди нав ба адабиёти даврони истиқлолияти миллии идеология ва фишорҳои идеологӣ; Истиқлолияти миллии ва ташаккули адабиёти нав; идеологияи истиқлолияти миллии ва принципҳои асосии ҷараёни адабии имруза; хусусиятҳои асосии адабиёти давраи истиқлолият; мавзӯи ва самти идеявӣ; диғаргунии сифатӣ дар процесси ҳозираи адабӣ ва шаклу жанрҳои ифодаи он; қонуният ва бозёфтҳои бадеӣ-эстетикӣ ҳоси процесси ҳозираи адабӣ; бозёфтҳои бадеӣ ва эстетикӣ дар осори назму насри даврони истиқлол; **Манбаи илҳом ё худ сирқот**

Масъалаи манбаи илҳом ё худ сирқот аз мушкилоти муҳими нақд ба шумор меравад. Воқеан ҳам таваҷҷӯҳ ба шабоҳате, ки осори адибон ба ҳам дорад, дар таърихи адабиёти дунё собиқаи дароз дорад. Ин ҳодисаро шореҳони ҷунонӣ дар осори қадим қайд кардаанд. Гузаштагонии адаби форсӣ низ ҳодисаи сирқот ва намудҳои гуногуни онро ба мушоҳида гирифтаанд. Аммо таҳқиқоти илмӣ ин масъала дар Урупо дар охири асри XIX анҷом гирифт. Имрӯз мунаққидон бар ин ҳулоса омадаанд, ки ҳеҷ асаре сирфан аз қаламу фикри имзокунандаи он берун наомадааст ва берун намеояд. Ҳатто шохкориҳои адабиёти ҷаҳон, монанди “Фауст”-и Гёте, “Лусид”-и Карней ва баъзе аз дромҳои Шекспир ин доқро ба номи худ бастаанд. Дар ин замина тадқиқотҳои бодалеле анҷом ёфтаанд, ки вучуди ҷунин ҳодисаро дар адабиёт тасдиқ мекунад. Масалан, муҳаққиқон манбаи дромии бузурги Гёте “Фауст”-ро дар достоне омиёна ба номи “Дунтур Фауст” ва дар дrome ба ҳамин ном аз Кристифур Морлу дромнависи англиси муосири Шекспир нишон додаанд. Беҳтарин дромҳои Шекспир, аз қабилӣ “Румио ва Ҷулет”, “Ҷомлет”, “Макбет”, “Тоҷири Винезӣ” гуфтаанд, ки достонсарои бузург аз воқеаномаро ва қиссаву ривоёти омиёна иқтибос кардааст.

Дар адабиёти мо низ ҷунин ҳодиса ба мушоҳида мерасад ва таҳқиқи он

равиши хосеро дар нақди пешин ба вучуд овард, ки усулҳои онро аввалин бор Қайси Розӣ дар “Ал-мӯъҷам” таъйин кард.

Масъалаи мувозина ва адабиёти татбиқӣ.

Муҳаққиқон мувозинаро аз қадимтарин ва муҳимтарин мушкилоти нақд шинохтаанд. Зеро таъби башар аз замони дур моил ба мувозина ва ё қиёс будааст. Барои мисол метавон ба адабиёти Юнони қадим истинод кард. Ҳанӯз дар замонаш Ористуфон дар намоишномаи “ўукон” мувозинае миёни ду тан ах трознидинависони маъруфи Юнон ба номи Авринид ва Ашил ихтисос медиҳад ва ба ин усул Аширо аз Авринид бартар медонад. Ористуфон дар ин асар бештар ба ҳаҷв ва сарзаниши Авринид пардохта, Аширо саҳт ҳимоят кардааст.

Ин ҳодиса дар адаби Эрону Араб низ фаровон ба ҷашм мерасад. Арабҳо шеърро шоирӣро саҳт қадр мекарданд ва бинобар ин шоирӣро ба ҷор табақа тақсим мекарданд. Дар давраи рушди ислом ин равиҷ инкишоф ва вуҷуд пайдо кард. Ва гоҳо ба зиддиятҳои саҳте миёни суҳанварон оид гашт. Зиддияте, ки байни Ҷарир ва Фароздақ даргирифт, шоирӣро ба гурӯҳҳои тақсим кард. Гурӯҳе тарафдори Ҷарир буданд ва гурӯҳе тарафдори Фарозда.

Дар адаби Эронзамин низ ин масъала ҳамеша мавриди таваҷҷӯҳ будааст. Шоирӣ бузурги қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ Маҷдӣ Ҳамгар ҳунари Анварӣ ва Заҳирро ба мувозина мекашад. Ҳамин Маҷди Ҳамгар дар бораи Саъдӣ, Имомӣ ва ҳудаш низ муқоисае анҷом додааст.

Адабиётшиносии ибтидои садаи XVI

Дар нимаи дууми садаи XV ва ибтидои садаи XVI илмҳои адабӣ ривҷ ёфтанд. Улуми адабӣ соҳаҳои гуногуни филология ва иншоӣ шеърро наср ва адабиётшиносиро фаро гирифта, барои тақмили ҳунари касбии нависандагӣ зарур буданд ва ҳамчун ҷузви таркибии адабиёти назарӣ дар ҷомеа мақоми шоиста доштанд.

Донишмандон аз оғози аҳди ислом улуми адабиро иборат аз дувоздаҳ навъ доништаанд (нигаред мақолаҳои [Адаб](#) ва [Адабиёт](#)). Муаллифи «Арӯзи Ҳумоюн» Абдулқаҳҳор ибни Исҳоқи Шариф номгӯ ва шарҳи мухтасари ин дувоздаҳгонаро овардааст.

Аз китобҳои назарӣ, дастурӣ ва амалии фанни иншо ва номанигорӣ китобҳои зерномбаршуда ҳарчанд дар маҳалҳои гуногун тақсиф шудаанд, аз ҷиҳати услуб ба ҳам қаробат дошта, гоҳе дар атрофи қоидаҳои ин фан баҳс карда, асосан намунаҳои муросилоти шахсӣ, пурсишу посухҳои илмӣ, номаҳои давлатӣ ва ғайраҳо дар бар мегиранд:

- «Маҳзан-ул-иншо»-и Кошифӣ,
- «Тарассул»-и Абдуллоҳи Марворид,
- «Маншаъ-ул-иншо»-и Абдулвосеи Низомӣ,
- «Руқаот ва муншаот»-и Ҳақирӣ,
- «Тарассул»-и Ҳоҷа Бурҳон,
- «Манозир-ул-иншо»,

- «Риёз-ул-иншо» ва «Қавоид-ул-иншо»-и Маҳмуди Қовон.

Ҷомӣ ва Навоӣ низ маҷмӯаҳои роҷаоти ҳудро тартиб дода, онҳоро чун асари алоҳида дар қуллӣётҳояшон ҷой додаанд.

Дар таснифи илмҳои адабӣ касе илми муаммо ворид накардааст, аммо аз садаи XV ба баъд дар илми муаммо рисолаҳои бисёре навиштаанд ва дигар қоидаҳои муаммо ва роҳҳои кашфи онро фаро гирифтаанд, аз он ҷумла:

- «Ҷаҳор рисола»-и Ҷомӣ,
- «Муфрадот»-и Навоӣ,
- «Ҳулалӣ мутарраз дар фанни муаммо ва луғаз»-и Алиӣ Яздӣ,
- «Муаммо»-и Мир Ҳусайни Муаммоӣ,
- «Афкор-уш-Шариф»-и Шарифӣ,
- «Зобитаи ҳалли муаммо»-и Камолуддин Муҳаммади Бадахшӣ,
- рисолаҳои Сайфии Бухорӣ, Юсуфи Бадеӣ, Қосими Қоҳӣ.

Дар мамлакатҳои Ғарб адабиётшиносӣ дар Юнони Қадим бо таълимоти Афлотун (427—347 то м.), «Поэтика» ва «Риторика»-и Арасту сар шудааст.

Афлотун саромади ҷараёни идеалистӣ дар эстетика буда, вазифаи маърифатии адабиётро инкор мекард ва фақат ба аҳамияти тарбиявии он иқдор буд.

Арасту адабиётро эҷодкорие медонист, ки ба мардум на фақат дониш, балки заҳе ҳам медиҳад ва дилу рӯҳро тоза мекунад. Арасту ва пайравони ӯ аз мақоми иҷтимоии адабиёт, аз шакли сабкҳои шеърӣ, аз ҷинс ва жанрҳои адабӣ сухан рондаанд. Таълимоти Арасту дар Рими Қадим Горатсий (65 — 8 то м.) бо рисолаи манзуми «Фанни шеър» давом дод.

Дар асрҳои миёна адабиётшиносӣ бештар дар Шарқ — [Хитой](#), [Ҳиндустон](#), мамлакатҳои арабизабон ва форсизабон инкишоф ёфт.

Муҳаққиқон ва адабиётшиносони Шарқ бештар ба муносибати шакли мазмун, омӯхтани шаклҳои бадеӣ ва хусусиятҳои сабку услуб тавачҷӯх намуданд.

Аврупои Ғарбии асрҳои миёна даврони ҳукмронии ирриҷоии динӣ буд ва ин боиси инқирози илм, аз ҷумла афкори адабиётшиносӣ гардид.

5-МАВЗУ: МУҲИТИ АДАБӢ ДАР ДАВРАИ ТЕМУРИЁН ВА МАВҚЕИ ОН ДАР ОМУӢЗИШИ ТАЪРИХИ АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОҶИКУ ЁЗБЕК

Муҳити таърихӣ-сиёсӣ, иҷтимоӣ-фарҳангии давраи Темур ва Темуриён мавриди таҳқиқ қарор гирифта, муносибатҳои мутақобила ва равобити адабӣ

дар мухити адабӣ, накши падидаи ватандӯстӣ ва чиҳатҳои хоси адабиёти ин давра равшан нишон дода шудааст ва ба он баҳои объективӣ дода мешавад

Дар асоси ин мавзӯ «Анъанаҳои адабӣ дар адабиёти асрҳои 14-15 ва асосҳои таърихи назариявии он», «Асосҳои таърихи фалсафӣ, ирфонӣ, иҷтимоӣ-ахлоқӣ ва тарбиятӣ дар адабиёти Темуриён», «Қомӣ ва Мактаби адабию илмӣ Навоӣ», «Давраи Темуриён» тазкираҳо ва анъанаҳои тазкиранависӣ», «Поэтикаи адабиёти форсу тоҷик дар замони Темуриён», «Самарқанду Бухоро чун маркази адабӣ дар замони Темуриён», «Поэтика» аз Фони Девонӣ», «Фонии девонӣ Фарҳанги оммавӣ», «Луғати басомади Фонӣ Девонӣ», «Қамъбасти ва монографияҳо бо номи «Хусусиятҳои муқоисавӣ-типологии ашъори Фонӣ», ду китоби дарсӣ, се дастури таълимӣ, панҷ дастури методӣ, хрестоматика, ки таҷассуми илмӣ, мероси адабӣ, таърихӣ, фалсафӣ ва публицистии шоирону нависандагони замони Темуриён, омода намудани ҳудуди 50 мақола ва рисолаҳои илмӣ ва нашри он дар назар аст.

ЖАНРҲОИ НАҚДИ АДАБӢ

Нақди адабӣ ҳам монанди дигар навъҳои адабиёт ба тақозои қонуниятҳои дохилӣ дорои жанрҳои гуногун мебошад. Ин жанрҳои нақди адабӣ дар натиҷаи инкишофи нақд ба вучуд омадаанд ва зинаҳои инкишофро тай намудаанд. Олими адабиётшиносии рус Б.И.Бурсов дар ин замина тадқиқоти қомилро анҷом дода, омилҳо ва заминаҳои пайдоишу инкишофи жанрҳои нақдро дар мисоли адабиёти рус собит мекунад. Аз ҷумла ӯ таъкид мекунад, ки “ҳарчанд пайванди нақди адабӣ бо илмҳои ҷамъиятшиносӣ барои пайдоиш ва инкишофи жанрҳои он омил ва замина бошад ҳам, вале жанрҳои нақди адабӣ дар зери таъсири қонуниятҳои дохилии он ба вучуд меоянд ва инкишоф меёбанд”.

Ин ҳодиса омили асосии пайдоиш ва инкишофи жанрҳои нақди адабӣ доништа шудааст, ки дар тӯли солҳо заминаи инкишофро низ барои онҳо муҳайё намудааст. Ҳарчанд бо гузашти солҳо жанрҳои нақди адабӣ шакл гирифта, қисме аз онҳо сурати устувори хешро пайдо кардаанд, бо вучуди он ҳанӯз дар бораи онҳо ақидаи равшан ва устуворе вучуд надорад. Дар адабиётшиносии рус низ чунин ҳолат ба мушоҳида мерасад. Жанрҳои нақди тоҷикӣ асосан дар замони шӯравӣ, махсусан солҳои бисту сӣ тадричан шакл гирифта ва дар солҳои ҳафтод ва баъд инкишоф ёфт, ки мутаассифона ҳанӯз қонуниятҳои пайдоиш ва инкишофи онҳо ба таври бояду шояд таҳқиқ нашудааст. Сабаби дигари ҳанӯз қомилан муайян нашудани шакли хусусиятҳои шаклии жанрҳои нақди адабӣ дар он аст, ки нақди адабӣ аз соҳаҳои нав ва нисбатан ҷавон аст. Бо вучуди ин нақди адабӣ дар тӯли солҳои охир, махсусан ду даҳсолаи баъд ҳале ташаккул ёфт ва шаклҳои жанрии он низ то андозае устувор гардиданд.

МАХСУСИЯТҲОИ ЖАНРӢ

Дар боби жанрҳои нақди адабӣ ва махсусиятҳои шаклии онҳо нуқтаи назари ягона нест. Бисёре аз муҳаққиқони ин соҳа жанрҳои нақди адабро моҳиятан навъе аз шаклҳои жанрии публисистӣ донистааст. Аз ҷумла муаллифони китоби “Танқиди адабиву бадеӣ” (Баранов В.И., Бочаров А.Г., Суровцев Ю.А. Литературно - художественная критика, М.1982) навиштаанд, ки “Дар заминаи контексти муайян ба системаи публисистӣ дохил намудани нақди адабӣ зарурияти қонунӣ дорад (стр.140). Ин ҷо сухан на фақат аз ягонагии нақду публисистика меравад, балки махсусиятҳои нақди адабӣ ҳамчун як шӯъбаи хоси илми адабиётшиносӣ, ки низ илм аст. инкор мешавад. Дар ҷои дигар ҳамин муаллифон нақдро бо публицистика як намедонанд. Вале барои исботи ҳар ду даъвои худ далели кофӣ пешниҳод намеkunанд.

Дар ин миён андешаҳои муаллифи китоби “Жанрҳои нақди адабиву бадеӣ” А.Г.Бочарев то андозае саҳеҳ ба назар мерасад. Вай дорои хусусияти публисистӣ будани нақдро эътироф карда, қаробати шаклии жанрҳои онҳоро низ таъкид мекунад. Умуман муаллифони зикршуда илми нақд ва махсусан жанрҳои онро дар партави публисистика тафсиру таъбир меkunанд.

АНДЕШАҲО ПИРОМУНИ ЖАНРҲОИ НАҚДИ АДАБӢ

Аз замони бунёди адабиёти Шӯравӣ, аз ҷумла адабиёти Шӯравии тоҷик сар карда, доир ба навъҳо, хусусият ва микдори жанрҳои нақди адабӣ муҳаққиқон андешаҳо баён доштаанд. Вале то ба имрӯз оиди ин масъала назарияи яклухт ва боэътимод ба миён наомадааст. Дар адабиётшиносӣ ва нақди адабии тоҷик оиди ин масъала баъзе мақолаҳо ва васоити таълимии С.Табаров бо номи “Асосҳои назариявии танқиди адабӣ” ба ҷоп расидааст ва дар китоби зикршуда муаллиф мулоҳизоти назарии донишмандони рус В.И.Баранов, А.Г.Бочаров ва Ю.М.Суровцевро оиди жанрҳои нақди адабӣ таҳлил ва қазоват кардааст.

Мунаққид С.Табаров таснифоти жанрҳои нақди адабро дар заминаи андешаҳои назарии донишмандони рус қазоват карда, аз ҷумла дар асоси се усули таҳқиқ жанрҳои нақди адабро табақабандӣ мекунад. Ба фикри ӯ усули аввал ин будааст, ки “жанрҳои танқиди адабӣ аз рӯи методу усули таҳқиқу таҳлили асари навъод, ё эҷодиёти нависандаи муосир ва ё ҷараёни адабиёти ҳозира муайян карда мешаванд, ки ба ин принсипу усул ва роҳу равия ва тарзи таҳлилу тадқиқ ва таҳқиқ жанрҳои симои адабӣ, муколама, қисман тақриз, ҳошиянома (глосса), нақиза, рисола ва амсоли онҳо (с.85) дохил мешудаанд. Усули саввум он будааст, ки муҳаққиқони ҷудогона чигунагии жанрҳои танқиди адабро аз рӯи доира, ҳаҷм ва дарбаргирии маводу ҳуҷҷат ва ҳодисаҳои адабӣ муайян меkunанд, ки ба ин қисмати танқиди адабӣ тақриз, лавҳа (этиюд), ҳулосаи танқиди адабӣ, рисолаи танқиди адабӣ барин жанрҳо дохил карда мешаванд”. (ҳамон ҷо). Ҷунон ки мебинем ин таснифот на ба қонуниятҳои дохилии жанр, балки бештар ба факторҳои берунӣ асос ёфтааст.

ШАКЛҲОИ ХОНДАН

Барои омӯзиши ин модули усулҳои зерини таълим истифода мешаванд:

- маърӯзаҳо, омӯзиши амалӣ (фаҳмидани иттилоот ва технологияҳо, рушди ҳавасмандкунӣ, таҳкими донишҳои назариявӣ);
- мувоҳидаҳои мизии муаввар (инкишоф додани қобилияти пешниҳоди пешниҳодҳо, шундан, дарк кардан ва баровардани хулосаҳои мантиқӣ оид ба ҳалли лоиҳаи баррасишаванда);
- баҳсҳо ва баҳсҳо (инкишоф додани қобилияти пешниҳоди далелҳо ва далелҳои асоснок барои ҳалли лоиҳаҳо, ғуш кардан ва ёфтани роҳи ҳалли мушкилот).

Адабиётшиносии аввали садаи XX

Дар охири садаи XIX ва бахусус оғози садаи XX дар баробари таъкиранивонии суннатӣ таъкираҳое таълиф шуданд, ки дар онҳо маълумоти умумии тавсифӣ мавқеи дуҷумдараҷаи ғирифта, осори шуаро ва нависандагон аз меъёри мавқеи иҷтимоӣ, аҳамияти милливу ватандӯстӣ ва навназарӣ баҳо дода шуданд. Дар ин маврид метавон баҳсҳои назарӣ ва усулие, ки дар саҳифаҳои рӯзномаи «Бухорои Шариф» баргузор шуда буд, намунаҳои нақди адабӣ дар нашрияҳои М. Бехбудӣ (г. «Самарқанд», маҷаллаи «Оина») ва таъкираҳои Садрӣ Зиё «Таъкири ашъор» ва Салимбекро ном бурд.

Ба таври қуллӣ ин намунаҳои нақд масъалаҳои таҷдиди назар ба адабиёт, баррасии масъалаҳои иҷтимоӣ, назари воқеӣ ва навбинӣ ба масъалаҳои адабиётро фаро ғирифта буданд. Ба ин маънӣ метавон оғозгоҳи шинохти тозаи адабиёт, яъне адабиётшиносӣ ва нақди адабро ба даврони рӯшангарӣ ва ҷадидия нисбат дод. Ин афкори адабии нав бо ҷанбаи иҷтимоӣғароии худ ба адабиётшиносии замони шӯравӣҳамоҳангӣ дошт ва баъзе аз хусусиятҳои он дар таълифоти Садриддин Айнӣ идома ёфт.

Адабиётшиносии тоҷикии замони шӯравӣ

Мақолаи асосӣ: [Адабиётшиносии тоҷикии замони шӯравӣ](#)

Оғози рушди адабиётшиносии тоҷикии замони шӯравӣ бо номи Садриддин Айнӣ вобастагӣ дорад. Айнӣ бо «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926), бо рисолаҳое, ки дар бораи Фирдавсӣ (1934), Ибни Сино (1939), Рӯдакӣ (1940), Саъдӣ (1940), Бедил (1946), Навоӣ (1948) ва дигарон навиштааст, дастурҳои асосии омӯзиши таърихи адабиётро муайян кард. Ӯ дар таърихи илми замони нави тоҷик якумин касе буд, ки эҷодиёти классикон ва раванди адабии таърихиро алоқамандона бо вазъи иҷтимоӣ сиёсии замон омӯхта, ба асоси ҳаётии эҷодӣ бадеӣ (воқеъғароӣ) ва ҳалқияти он, ба масъалаҳои услуб ва методи (усули) эҷодии нависандагон, пайдоиш ва инкишофи баъзе жанрҳои шаклҳои бадеӣ диққат дод.

Адабиётшиносии тоҷикӣ дар давраи Истиқлолият

Аммо дар замони бозсозии ғорбачевӣ, бахусус, дар даврони соҳибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон (1991) ва тағйир хӯрдани

арзишҳо адабиётшиносӣ аз маҳдудияти мафкуравӣ озод шуд ва ба дастурҳои бунёдии илмӣ худ таҷдиди назар намуд.

Дар ду даҳсолаи садаи ХХІ чанде аз адабиётшиносони ҷавон, амсоли Ш. Солеҳов, Ш. Исрофилниё, М. Зайниддинов, Т. Шарифзода, М. Нарзиқул, Б. Мақсудов, В. Охониёзов, А. Худойдод, Н. Нурзод, С. Аъзамзод, Р. Ваҳҳоб ва дигарон ба воя расиданд, ки рушди минбаъдаи адабиётшиносӣ дар дасти онҳост. Адабиётшиносии тоҷикӣ дар марҳалаи нави инкишоф қарор гирифтааст.

V. ГЛОССАРИЙ

АБТАР (ар. думбурида) – дар арӯз номи зихофест, ки дар натиҷаи аз рукни асосии баҳри Ҳазач – мафойлун ($V- - -$) соқит кардан, яъне партофтани як ватади маҷмӯъ ва як сабаби хафиф ва аз рукни фаълун ($V- -$) соқит кардани як ватади маҷмӯъ ва аз рукни фоилотун ($-V- -$) соқит кардани як ватади мафрук ба вучуд меояд. Абтар бештар ба баҳрҳои Ҳазач, Рамал, Мутақориб, Музореъ, Мучтас(с) ва Хафиф хос аст.

АМИҚ (ар. чуқур, бепоён) – номи яке аз баҳрҳост, ки арӯзиёни форсу тоҷик баъди Халил ибни Аҳмад ихтироъ кардаанд. Ин баҳрро барои он Амиқ меноманд, ки вазни он сақил (вазнин) буда, рукнҳои сабабаш нисбат ба ватадаш зиёдтаранд. Яъне ҳиҷоҳои дарозаш нисбат ба ҳиҷоҳои кӯтоҳаш бештар аст. Амиқ рукни махсус надошта, дар асоси омезиши рукнҳои асосии баҳри Мутақорик (фоилун) ва баҳри Рамал (фоилотун) ба вучуд меояд.

АРИЗ (ар. паҳн, васеъ, кушод) – номи яке аз баҳрҳост, ки арӯзиёни форсу тоҷик баъди Халил ибни Аҳмад ихтироъ кардаанд. Ин баҳрро барои он Ариз меноманд, ки онро аз ҷузви сеюми доираи Мухталифа, яъне азрукнҳои баҳрҳои Тавилу Мадиду Басит чудо кардаанд. Дар ҳар ду рукни Ариз ватади маҷмӯъ муқаддамтар аст нисбат ба сабаби хафиф. Ариз рукни махсус надошта, дар натиҷаи омезиши рукнҳои аслии баҳри Ҳазач (мафойлун) ва баҳри Мутақориб (фаълун) ба вучуд меояд.

АҶУЗ (ар. заъиф шудан, заъф пайдо кардан) – дар илми арӯз рукни охири байтеро гӯянд, ки ба муокабат дучор гардидааст ва пеш аз он рукни солиме омадааст. Масалан, вақте ки фоилотун / файлотун ($-V- - / VV- -$) меғӯем, рукни дуюм, яъне файлотун ($VV- -$) Аҷуз аст, чунки он тавассути партофтани ҳарфи “алиф”-и рукни фоилотун ($-V- -$) ба вучуд омадааст.

БАЙТ (ар. хона) – воҳиди асосии шеър, ду мисраи ба ҳам алоқаманд ва мустақилмаъно, ки хоҳ ҳамқофия бошад, хоҳ не. Дар эҷодиёти даҳонакии халқ Баҳр яке аз навъҳои лирикист, ки аз ду мисраи ҳамқофия иборат аст. дар арӯз ҳар байт аз чанд рукн ташкил меёбад. Рукни аввали мисраи якумро садр, рукни охири мисраи якумро арӯз, рукни аввали мисраи дуюмро ибтидо, рукни охири мисраи дуюмро зарб ва рукнӯе, ки дар байни садру арӯз ҷой мегиранд, ҳашв меғӯянд.

ЗАРБ (ар. заниш, задан) – дар илми арӯз рукни охирини мисраи дуҷуми байтро гӯянд.

ЗАҲФ (ар. аз асл дур афтодан) – дар илми арӯз тағйиротеро гӯянд, ки дар рукнҳои солим воқеъ шавад.

ИБТИДО (ар. оғоз, аввал) – дар илми арӯз рукни аввали мисраи дуҷуми байтро гӯянд.

МУЗОҲАФ (ар. зиҳфдор) – *рукни* ғайрисолим ва баҳреро гӯянд, ки дар он *зиҳф* роҳ ёфта бошад.

МУСТАҲБИЛУН – дар илми арӯз шакли овозии **рукни асосии** баҳри Раҷаз, ки аз ду *сабаби* хафиф (“**мустафъ**” – –) **ва як ватади** маҷмӯъ (“илун” V –) иборат аст. **Дар Мустафъилун фосила иштирок** надорад.

НАҚС (ар. айб, камбудӣ, кам кардан) – дар илми арӯз амалиётест, ки дар натиҷаи гузаронидани он зиҳфи манқуси рукни асосии баҳри Вофир ба вучуд меояд.

САДР (ар. аввал, оғоз) – дар илми арӯз рукни аввали мисраи якуми байтро гӯянд.

СУКУН (ар. беҳаракатӣ) – дар қоидаи алифбои арабиасоси тоҷикӣ аломатест (шаклаш – °), бар болои ҳарфҳо гузошта мешавад ва он маънои набудани овози садонокро дорад.

ТАСБЕҒ (ар. пурра кардан, такмил ёфтан) – дар илми арӯз номи амалиётест, ки дар натиҷаи гузаронидани он зиҳфи мусаббағ ба вучуд меояд.

ФААЛ – дар илми арӯз шакли овозии зиҳфи маҷбуби рукни асосии баҳри Ҳазачи-мафойлун (V – – –), шакли овозии зиҳфи маҳзуфи рукни асосии баҳри баҳри Мутақориб-фаълун (V – – –)-ро гӯянд.

ФАВОСИЛИ СОЛИМА – (аз фавосил – ҷамъи фосила ва солим) – дар илми арӯз номи дигари афоили аслии арӯз, ки Халил ибни Аҳмад онро Фавосили солима номидааст.

ҚАРИБ (ар. наздик) – яке аз баҳрҳои фаръии арӯз аст, ки чун Мушокилу Ҷадид танҳо ба шеъри форсии тоҷикӣ хос буда, бино ба маълумоти Сайфӣ пас аз Халил ибни Аҳмад аз ҷониби арӯзшиноси форсу тоҷик Юсуфи Арӯзӣ кашф шудааст.

ҒАЗБ (ар. шикасташох; хашм, қаҳр) – дар илми арӯз номи зиҳфест.

ҒАРИБ (ар. нодир) – номи дигари баҳри Ҷадид мебошад.

УСУЛИ ШЕЪР – дар илми бадеъи классикӣ қоидаҳои илми арӯз ва қофияро гӯянд. **Сабк:** вожаи «сабк» масдари салосии муҷарради арабӣ аст, ба маънои ғудохтан ва рехтану қолабгирӣ кардани зар ва нуқра. Ва «сабика» ба маънои пораи зар ва нуқраи ғудохта ва қолабгирӣ шуда муштак аз он аст¹. Дар китоби «Аш шеър вашуаро»-и Ибни Қутайба (мутавафо с. 275 ҳ.қ) ин вожа ба маънии «шева» ва «равиш» ба кор рафта аст², аммо дар арабии имрӯз маъмулан ба ҷои он вожаи «услуб»-ро ба кор мебаранд ва онро бар «асолиб» ҷамъ мебаранд. Дар забонҳои аврупоӣ калимаи «стил» ба кор меравад ва он муштак аст аз «стилиус»-и юнонӣ, ки ба маънои қаламхильорӣ будааст. Дар забони форсии қадим вожаи «сабк» ба маънои мавриди назари

мо ба кор намерафтааст. Зоҳиран истеъмоли он бад ин маънӣ марбут аст ба адвори мутааххир. Ба назари Маликушшуаро Баҳор, аввалин матне, ки ин вожа дар он ба ин маънӣ ба кор рафтааст, «Маҷмаъ-улфусаҳо»-и Ризоқулихони Ҳидоят аст³. Дар шеъри давраи Сомонӣ то қарни панҷум агарчи шоирон гоҳгоҳ дар бораи шеъри якдигар сухан гуфтаанд ва каломи хешро ба тарозуи нақд санҷидаанд, аммо дар ишора ба равиши шоирии якдигар зоҳиран вожаи мустақил ба кор набурдаанд. Унсурӣ дар баёни ин мафҳум аз пасванди «вор» ёрӣ гирифта ва гуфтааст:

Ғазал Рӯдакивор неку бувад,

Ғазалҳои ман Рӯдакивор нест.

Агарчи бикӯшам ба борикваҳм,

Бад ин парда андар маро бор нест.

Ва Носири Хусрав наздик будани сабки шеъри форсӣ ва арабии худро ба шеваи Унсурӣ ва Бухтурӣ ва Ҷарир чунин баён кардааст: **Низомӣ суханро худованди ду ҷаҳон,**

Дили Унсурӣ доду таъби Љарирам⁵.

Бихон ҳар ду девони ман то бубинӣ,

Яке гашта бо Унсурӣ Бухтуриро.

А

АБРҶИ ШОҲИ МАҒРИБ - киноя аз моҳ.

Наъли бурори размат абрӯи шоҳи мауриб,

Дуди ҷароии базмат рӯи арӯси ховар.

Бадри Чочӣ

АБУЛБАШАР - ниг. ба ОДАМ.

АДН - ба маънои иромат қардан аст, боҷҳои бихиштро низ гӯянд:

Бихишти адн агар хоҳӣ, биё бо мо ба майхона,

Ки аз пойи ҳумат яксар ба ҳавзи кавсар андозем.

АЁЗ - номи ҷуломи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ, ки маҳбуби ӯ буд ва ба зиракию хусну малоҳат маъруф. Дар адабиёти форсу тохик ба унвони маҳбубу маъшури Маҳмуд, ки ўро чун бут мепарастид, зикр шудааст:

Дастӣ дили Маҳнуну ҳама турраи Лайлӣ,

Пешонии Маҳмуду кафи пой Аёз аст.

Ҳофиз.

Барҳамане ба Ғазнавӣ гуфт: Қароматам нигар!

Ту, ки санам шикастай, банда шудӣ Аёзро.

Муҳаммад Ирбол.

АЗИЗИ МИСР - вазири аввали Миср, шавҳари Зулайхо, ки Юсуфро хариду дар расри худ хо дод ва бар асари тўҳмате ўро ба зиндон афканд. Юсуф пас аз раҳой аз зиндон худ ба азизии Миср расид. Аз ин рӯ дар адабиёти форсу тохик гоҳе аз ифодаи «азизи Миср» Юсуфро дар назар доранд:

Азизи Миср ба раҳми бародарони ҷаюр,

Зи раъри ҷоҳ баромаду ба авхи моҳ расид.

Хофиз.

АЙВОНИ НУР - киноя аз фалаки чаҳорум:

Гар ӯ Кайхусрави айвони нур аст,
Чаро Бежан шуд ин дар чоҳи ялдо.

Хоронӣ.

АЙЮБ - номи пайуамбар, ки дар сабру таҳаммули ранх машҳур аст. Дар ривоят ҳаст, ки Худои таоло ӯро ба балоҳо мубтало кард ва сабрасро озмуд. Ибтидо моли ӯро гирифт ва фарираш гардонид, сипас фарзандонаш мурданд ва худӣ ӯ бемор шуду дар баданаш кирм афтод. Аммо ӯ нанолид ва сабр кард. Айюб худро ба об шусту сикат ёфт ва он чашма ба чашмаи «Айюб» ё «айни Айюб» маъруф гашт. Ҳар беморе, ки худро дар он мешуст, шифо меёфт. Сабри Айюб дар адабиёти мо масал аст:

Ҳар кӣ дар уам сабр кард Айюб медонем, мо,
Хӯ ба ҳихрон кардари Яъруб медонем мо.

Сайидо.

АЙЮР- аз ситорагони собит, ки дар канори Қаҳқашон хойгир аст:

Бисуда дасти ҳалоли ту доманаш Айюр,
Сипарда пойи қамоли ту зарбаи аъло.

АЛАСТ - яъне «оё нестам». Ишора ба ояти Рӯшон аст, ки дар он Худованд ба одамиён ҳитоб кард, ки «Аласту бираббикум», яъне «Гуфтанд, ки оро». Дар шеъри форсӣ тоҳик ба маънои рӯзи азал омадааст:

Бирав, эй зоҳиду бар дурдақашон хӯрда магир,
Ки надоданд ҳуз ин тӯҳфа ба мо рӯзи аласт.

Хофиз.

АЛБУРЗ - номи силсилақӯҳе, ки дар рисмати шимолии Техрон ворест. Мувофири ривояти «Шоҳнома» Рустами гурд Кайрубодро аз он хо ҳамроҳ овард ва бар тахти шоҳӣ нишонд ва симури Золро бар фарорзи он парвариш дод:

Агар Кайрубодам зи Албурзқӯх,
Ба зорӣ фитода миёни гурӯх.
Наёвардаме ман ба Эронзамин,
Набасти камарбанду шамшери кин.
Туро ин бузургӣ набудиву ком,
Ки гӯй суҳанҳо ба Дасти Сом.

Фирдавсӣ.

Албурз дар шеъри форсӣ тимсоли шукӯҳу иртидор ва ховидоният аст:

Ба зери сангҳои собиту сайёри гардунҳо,
Ало, Албурзи побарҳо, маро ту зинда хоҳӣ дошт.

Лоир.

АНГУЗА ДАР РАНД ХҶРДАН - ба маънои фиреб хӯрдан, гирифтори макру ҳилла шудан:

Зи ширинкории Ширини дилбанд,
Фаровон хӯрдаам ангуза дар ранд.

Низомӣ.

АНГУШТАРИ СУЛАЙМОН - ангуштаре, ки Сулаймон дар даст дошт

ва ба василаи он бар инсону хонварон подшоҳӣ мекард. Тибри «Расас-ул-анбиё» деве онро рабуду чихил рӯз ба хои Сулаймон бар тахт нишаст:

Аз мулки ту гар ёбам ангуштаре, зинҳор,
Сад мулки Сулаймонам дар зери нигин бошад.

Ҳофиз.

Ман он нигини Сулаймон ба ҳеҳ настонам,
Ки гоҳ-гоҳ бар ӯ дасти аҳриман бошад.

Ҳофиз.

АНГУШТ НИҲОДАН - ба маънои таъзим кардан:

Чарх таъзими даратро моҳу сол,
Бар хабин менҳад ангушти ҳилол.

Зулолӣ.

АНКАБУТ - таҳти ин вожа анкабутеро ирода кунанд, ки варти аз таъҳиби куффори Рурайш аз Макка ба Мадина фирор кардани Муҳаммад алайҳиссалом боиси нахоти эшон гардида буд. Чун ҳазрати расул ба иоре паноҳ оварданд, ба зудӣ анкабуте бар даромадгоҳи он тор танид ва бо ин амали хеш шубҳаи дар иор паноҳ овардани касеро бартараф кард:

Чун кабӯтар нома овард аз зафар неъмалбарид,
Анкабутосо хабар дод аз хатар неъмалфато.

Хоронӣ.

АНРО - паррандаи афсонавӣ, маънои луавии «анро» дарозгардан аст. Дар адабиёти форсу тохик тамсил аз камёбӣ ва инзивою истиноҳост:

Бибур зи халру зи анро риёси кор бигир,
Ки сити гӯшанишинон зи Роф то Роф аст.

Ҳофиз.

АНУШЕРВОН - шоҳи сосонӣ, писари Рубод. Номи ӯ дар арабӣ ба сурати Кисро омадааст. Дар замони Рубод Маздак оини наҳе овард ва Рубод дини ӯро пазируфт, вале пас аз чанде аз ӯ рӯ баргардонд ва Кисро ба фармони падар Маздаку маздакиёно бикушт. Чун бар тахт нишаст, бар кишвардорию ободӣ пардохт. Духтари хорони Чинро ба занӣ гирифт ва дӯстии Эрону Чинро мустаҳкам кард. Дар замони Анӯшервон шатранх аз Ҳинд ба Эрон омад, ҳамчунин ба дастури ӯ китоби «Калилаву Димна» аз Ҳинд ба Эрон оварда шуд ва ба забони паҳлавӣ тархума гардид.

Анӯшервонро Нӯшинравони одил низ гӯянд ва дар адабиёти мо тимсоли додгарию раиятпарварист.

АРНӣ - ишора ба риссаи Мӯсо пайуамбар, ки ба Худо гуфт. «Раббун арни унзура илайка» (Парвардигоро, худро ба ман бинамо, то ба сӯи ту бинигарам). Ҳавоб омад: «Лантаронӣ» (Ҳаргиз маро нахоҳӣ дид);

Бо ту он аҳд, ки дар водии Айман бастам,
Ҳамчу Мӯсо аранӣ гӯй ба мирот барем.

Ҳофиз.

АРДАВОН - охири подшоҳи ашконӣ, ки Бобак - ниёи Ардашер аз тарафи ӯ фармонравои Истаҳр буд. Ардавон чун овозаи Ардашер - набераи Бобакро шунид, ӯро аз падар хост ва азизаш дошт. Аммо ногаҳон бар ҳашм

гирифт ва ба ниғаҳбонии аспон водораш кард. Ардашер бо Гулнор ном канизаки Ардавон фирор кард ва лашкаре ҳамъ оварду ба ханги Ардавон рафт ва ўро маилуб кард.

АРДАШЕРИ БОБАКОН - шоҳи сосонӣ, писари Сосон аз духтари Бобак. Мувофири нарли «Шоҳнома» Сосон - писари Доро пас аз кушта шудани падар ба Ҳиндустон гурехт ва фарзандони ӯ то чанд пушт дар Ҳиндустон монданд. Писари чаҳорум, ки Сосон ном дошт, ба Порс омад ва назди Бобак - ҳокими Истахр ба саршубонӣ расид. Шабе Бобак хоб дид, ки Сосон дар пили жаён нишаста ва ҳар кас ба наздаш меояд, ўро намоз мебарад. Бобак Сосонро хост ва чун донист, ки аз нажоди шаҳриёрон аст, духтари худро ба вай дод ва аз ӯ Ардашери Бобакон ба вуҳуд омад.

Рисолаи паҳлавии «Корномаки Артахшери Попакон» дар шарҳи вореъи замони ин подшоҳи сосонист, ки ба афсона омехтааст ва Фирдавсӣ мазмуни онро ба риштаи назм кашидааст.

АРДАШЕРИ ДАРОЗДАСТ - лараби шоҳи Сосонӣ - Баҳман аст;
Шунидастам, ки бар пой истода,
Расидӣ то ба зону дасти Баҳман.

Манучехрӣ.

АРЖАНГ - номи китоби мансуб ба Монӣ, ки дорои тасвирҳои зебою диловез будааст. Аржанг дар адабиёти форсӣ тимсоли зебоист;

Танаш чун номаи «Аржанг» зебо,
Миён чун хомаи Монӣ мусаввар.

Масъуди Саъди Салмон.

АРҶСИ СУБҲИДАМ - киноя аз офтоб.
Ба боми чорумин айвон баромад,
Ба боми чорумин айвон баромад.

Амир Хусрав.

АРҶСИ ХОВАР - киноя аз офтоб.
Наъли бурори размат абрӯи шоҳи мауриб,
Дуди чароии базмат рӯи арҷси ховар.

Бадри Чочӣ.

АРҶСИ ҲАФТКАРДА - арҷси оро дода шуда ва киноя аз офтоб.
Саҳар, к-ин арҷси ҳафткарда,
Бурун омад ба ноз аз пушти парда.

Ваҳид.

АСАД - ба истилоҳи нухум яке аз суратҳои дувоздагонаи фалакӣ. Дар минтарат-улбурух (ниг.) ба шакли шер. Бурхи Асад баробари моҳи Мурдод аст;

Асад дар пеши Харчанг истода,
Камонкирдор дум ба сар ниҳода.

Фаҳриддини Гургонӣ.

АСИР - табарае аз осмон, болои кураи ҳаво, ки онро курраи оташ низ гӯянд:

Баршаванд аз пули оташ, ки асираш хонанд,
Пас сари моидаи ханнати маъво бинанд.

Хоронӣ.

АСОИ МӯСО - асое, ки чун Мӯсо пайуамбар дар ҳузури Фиръавн бар замин андохт, аждаҳо шуд ва ин аз мӯъхизоти бузурги Мӯсост:

Асо баргирифтани на мӯъхиз бувад,
Ҳаме аждаҳо кард бояд асо.

Гар асои Мӯсавӣ шуд аждаҳо,
Ман асо андозаму Мӯсо шавад.

Ҳамчунин варте ки Мӯсо дар биёбон асои худро бар санге зад, чашмаҳои об аз он хори шуданд.

Хоро чу мор баркашаму пас ба як асо,
Даҳ чашма чун Калим зи хоро бароварам.

Хоронӣ.

АСҲОБИ КАҲФ - каҳф ба маънои уор аст ва асҳоби каҳф шаш тан буданд, ки дар аҳди Дарёнус ба худопарастӣ гарониданд ва аз тарси ӯ шабона гурехтанд. Дар роҳ шубоне ба эшон ҳамроҳ шуд. Хостанд, ки саги шубонро бозпас ба шаҳр баргардонанд, вале саг ба суҳан даромад ва гуфт: «Ман низ он касро металабам, ки шумо металабед». Даст аз ӯ боздоштанд ва ҳамагӣ уоре рафтанд ва ҳобиданд. Пас аз сесаду нӯҳ сол бедор шуданд. Яке аз онҳо ба шаҳр рафт, то таоме фароҳам кунад. Чун сикка ба номи Дарёнус буд, таббоҳ ӯро пеши фармонравои шаҳр бурд. Фармонраво забони ӯро намефаҳмид. Донишмандеро ҳозир кард, ки забони ӯро дарёфт ва вориаро дарк кард. Ҳамагӣ ба зиёрати он идда ба уор рафтанд, то эшонро бо таҳлилу эҳтиром ба шаҳр биёваранд, вале асҳоби каҳф ба ин амр тан дарнаоданд ва дуо карданд, то Худо марг бар эшон фиристонд:

Саги асҳоби каҳф рӯзе чанд,
Паи некон гирифту мардум шуд.

Саъдӣ.

АРРАБ - ба истилоҳи мунаххимон яке аз суратҳои дувоздагонаи фалакӣ, ки бар шакли каҷдум аст. Бурҳи Арраб баробари моҳи обон.

Думи Арраб битобид аз сари кӯҳ,
Чунон чун чашии шоҳин аз нишеман.

Манучехрӣ.

АҲРИМАН - тибри Авасто мазҳари нопокию тирагӣ, ки пайваста бо Аҳурамаздо - худои покӣ ва сафою нур дар ханг аст. Аҳриман гоҳе ишора ба девест, ки ангуштари Сулаймонро ба даст овард ва чихил рӯз ба ҳои ӯ бар тахт нишаст. Шайтон ҳам гоҳе дар адабиёти форсу тоҳик Аҳриман хонда мешавад. Аҳриман тимсоли зиштию нопокист:

Ман он ангуштари Сулаймон ба ҳеҳ настам,
Ки гоҳ-гоҳ бар ӯ дасти Аҳриман бошад.

Ҳофиз.

Б

БАДР - ҳолате аз моҳ, ки нима аз он, ки ба ҳониби замин аст, комилан равшан шавад ва ин ҳол дар шаби чаҳордахуми ҳар моҳ руҳ медиҳад. Дар

адабиёти форсӣ тамсил аз хусни расост:

Рурси маҳ чун ҳилолу бадр шавад,
Наъли якрону рурси хони ту бод.

Абулфарҳи Рунӣ.

БАЙЗА ДАР КУЛОҲ ШИКАСТАН - киноя аз ахзу машубият.

Шикаста байзаи хуршед дар кулоҳи сипеҳр,
Ба давлати ту, ки дорои афсаркулаҳӣ.

Заҳири Форёбӣ.

БАЙЗАИ ЗАРРИН - киноя аз офтоб.

Пеш аз он, к-ин байзаи заррин ба ташти зар шавад,
Дар хурӯш ояд хурӯс аз нолаҳои зори ман.

Бадри Чочӣ.

БАЙЗАҲОИ ЗАР - киноя аз ситорагон.

Физоле, к-аз даҳан андохт дӯш он байзаҳои зар,
Рабудаш аз разо ногаҳ уроби оташиншаҳпар.

Бадри Чочӣ.

БАЙТУЛЭҲЗОН - байтулҳазан низ гӯянд, ниг. ба «кулбаи эҳзон».

Эй зи васлатхонаҳо дорушшифо,
В-эӣ зи ҳаҳрат байтҳо байтулҳазан.

Саъдӣ.

БАЛЪОМ - номи обиде аз банӣ Исроил, ки рондашудаи даргоҳи Худо шуд. Дар Руръон вай ба сағ ташбеҳ шудааст (сураи Аъроф, ояти 175):

Аз мояи бечорагӣ ритмир мардум мешавад,
Моҳулиён меҳтарӣ сағ мекунад Балъомро.

Саъдӣ.

ШАРҲ: «Ритмир» ба маънои зарраи хурду камарзиш, ки ба туфайли кеҳтарӣ ва шикастагӣ то ба манзалаи мардумӣ мерасад, вале Балъом, ки аз ашхоси соҳибэътибор буд, ба маҳзи худписандию даъвои бузургманишӣ ва савдои меҳтарӣ ба сағ нисбат ёфт.

БАНОТУННАЪШ - ҳафтдодарон, Дубби Акбар низ меноманд. Сувари фалакии ҳафт ситора аст, ки чаҳор ситораи ба шакли тахт дар чаҳор гӯша хойгиршударо банот ва се ситораи дигарро наъш хонанд:

Банотуннаъш гирди ӯ ҳамегашт,
Чу андар дасти марди чап фалоҳун.

Манучехрӣ.

БАР(Р)А - бурҳи барра ё бурҳи ҳамал, мутобири моҳи фарвардин, ки дар он шабу рӯз баробар мешавад:

Чу омад ба бурҳи ҳамал офтоб,
Ҳаҳон гашт бофарру ойину тоб.
Битобид з-ин сон зи бурҳи бара,
Ки гетӣ хавон шуд аз ӯ яксара.

Фирдавсӣ.

БАТИ БОДА - зарфе батшакл (муриобишакл), ки май андаруни он меоранд:

Нашъаи бодаи тавҳид бар он ринд ҳалол,
Ки бати бода кам аз мурии ҳарам нашносад.

Соиб.

БАЧЧАИ ХУНИН - киноя аз ашк.

Ҳар дам ҳазор баччаи хунин кунам ба хок,
Чун лӯъбатони дида ба зодан дароварам.

Хоронӣ.

БАҒДОДИ КӯҲНА - киноя аз шиками холӣ, ки онро Баудоди маъмур,
Баудоди холӣ низ гӯянд:

Ҳеҳ гаҳ аз таом пур дидӣ?
Ҳоли Баудоди кӯҳна пурсидӣ?

Лоардӣ.

БАҲМАН - писари Исфандиёр, ўро Ардашери Дароздаст низ гӯянд.
Чун падараш ба дасти Рустам кушта шуд, Рустам парвариши ўро ба ўҳда гирифт ва хунар омӯхту чун писар азизаш дошт. Чун бузург шуд, номае ба Гуштосп фиристод ва ўро аз кори Баҳман огоҳ кард. Баҳман пас аз Гуштосп ба шоҳӣ расид. Вай ба хунхоҳии падар ба Зобулистон лашкар кашид ва чун Рустам дар ин замон ба ҳиллаи бародараш Шауод кушта шуда буд, вай дари ганҳи хонадони Рустамро кушод ва ганҳхоро иорату Золро асир кард. Писари рустам Фаромурз чун шунид, ки Зол асир гаштааст, ба ханги Баҳман омад, вале шикаст хӯрд. Баҳман аз кори худ пушаймон гашт ва Золро озод кард.

БАҲМАНХАНА - баҳманрӯз низ гӯянд, ки рӯзи дуҷум аз моҳи баҳман аст. Порсиён ин рӯзро хашн мегирифтанд ва ин хашн то чанд рарн пас аз ислом низ маълум будааст:

Расми баҳман гиру аз нав тоза кун баҳманхана,
Эй дарахти мулк борат, иззу бедорӣ тана.

Манучехрӣ.

БАҲРИ ХАЗРО - киноя аз осмон.

Боист фазои кибриёт,
Берун зи риёзи сабзторам.
Аз ҳар варараш чу баҳри хазро,
Овехта сад ҳазор шабнам.

Салмони Соваҳӣ.

БАҲРОМ - сайёраи Миррихро гӯянд. Ситораи фитнаю ханг аст. Рамзи нухусат ва шумӣ маҳсуб мешавад. Хояш фалаки панҳум будааст:

Баҳром тофт аз фалаки панҳумин ҳаме,
Чунонки дида сурх кунад шаржаи жаён.

Анварӣ.

БАҲРОМИ ГӯР - писари шоҳи сосонӣ Яздигурд. Падараш ўро назди Мунзир бинни Нӯъмон фиристод, то тарбият диҳад. Чун Баҳром хунару фарҳанг омӯхт ва аз марғи падар хабар ёфт ва донист, ки бузургон яке аз шоҳзодагонро ба номи Хусрав ба тахт нишондаанд, бо сӣ ҳазор савор ба рон омад. Эронӣён тохи шоҳиро миёни ду шер гузоштанд, то ҳар як аз ду шоҳзода, ки онро бардошт, бар тахт бинишинад. Баҳром шеронро бидушт ва тохро баргирифту бар сар ниҳод.

Дар адабиёти мо Баҳром ба раиятпарварию таҳаммул ва хушгузаронии умр шӯҳрат дорад. Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ риссаҳои зиёде аз шикору махлиси базми Баҳром ва саркашиву расидагӣ ба вазъи мардумон ва табароти мухталиф миллату додгустарии ӯ омадааст. Манзумаи «Ҳафт пайкар» ё «Баҳромнома»-и Низомӣ дар бораи ӯст.

Саранҳом Баҳром ҳангоме, ки аз пайи гӯрҳаре метохт, ба ботлоре фуру рафт ва нопадид шуд:

Он раср, ки Баҳром дар ӯ хом гирифт,
Оҳу бача карду гург ором гирифт.
Баҳром, ки гӯр мегирифтӣ ҳама умр,
Дидӣ, ки чӣ гуна гӯр Баҳром гирифт.

Хайём.

БЕЖАН - паҳлавони эронӣ, писари Гев.

Мувофири ривояти «Шоҳнома» ба фармони Кайхисрав ҳамроҳи Гургин ба ханги гурозон рафт. Вале Гургин ӯро фиреб дода ба даште раҳнамоӣ кард, ки духтари Афросиёб - Манижа дар он хайма зада ва хашн барпо карда буд. Бежан ошири Манижа шуд ва ӯро ба чодари худ хонд, пас аз он ба кохи худ бурд. Чун Афросиёб огоҳ шуд Бежанро дар чоҳ андохт ва Манижаро сарупо бараҳна аз кох берун афканд. Манижа ҳар рӯз ба сари чоҳ мерафт ва нонеро, ки аз гадоӣ ба даст оварда буд, ба Бежан мерасонид. Саранҳом Рустам дар хомаи бозаргонон ба Тӯрон омад ва ба раҳнамоии Манижа бар сари чоҳ рафт ва Бежанро нахот дод. Чоҳи Бежан дар адабиёти форсу тохик тимсоли гирифтोरӣ:

Сурайё чун Манижа бар сари чоҳ,
Ду чашми ман бад-ӯ чун чашми Бежан.

Манучехрӣ.

БИЛРИС - номи маликаи шаҳри Сабо, ки Сулаймон хабари рудрати ӯро шуниду оҳанги шаҳри ӯ кард. Билрис чун донист, ки ӯ пайамбар аст, ба даргоҳаш равона шуд. Сулаймон аз Худо хост, ки тахти Билрис пеш аз расидани худӣ ӯ ба даргоҳ ҳозир шавад. Тахти Билрис дар махлиси Сулаймон ҳозир шуд ва Билрис ба Сулаймон имон овард ва ба никоҳаш даромад:

VI. ТЕСТ САВОЛЛАРИ

Нақди адабӣ чист?

+Як шўъбаи илми адабиётшиносӣ, ки арзиши осори бадеиро муайян мекунад.

-Санъат аст.

-Таърихи адабиётро меомӯзад.

-Чараени инкишофи адабиётро меомӯзад.

Маънии луғавии нақд чист?

+Беҳин чизе баргузидан.

-Қимати чизеро шинохтан.

-Иллати чизеро намоендан.

-Сараро аз сақат чудо кардан.

Маънии истилоҳии нақд?

+Шинохти ҳусну қубҳи калом ва арзиши осори бадеӣ.

-Шинохти амалу кирдорҳо.

-Донишони таърихи адаб.

-Шинохтани саноеи шеърӣ.

Мавзӯи баҳси нақди адабӣ чист?

+Моҳият ва арзиши осори бадеӣ.

-Шеърӣ чудагона.

-Санъатҳои бадеӣ.

-Тарҷумаи ҳоли адабӣ.

Нақди адабӣ ба кадом илмҳо алоқа дорад?

+Адабиётшиносӣ, назарияи адабиёт,

-Рӯҳшиносӣ

-Мадҳали забоншиносӣ.

-Космогонӣ.

Нақд чӣ ғараз ва суде дорад?

+Ба афкори омма таъсир гузашта ба адибон таъсир мерасонад,

-Хати инкишофи адабиётро мушаххас ва рушан месозад.

-Ҳунари нависандагиву шоирӣ меомӯзад.

-Ба ҳонанда сабақ медиҳад.

Нақди адабӣ илм аст ё ҳунар?

+Ҳам илм ва ҳам санъат аст.

-Илм аст.

-Ҳунар аст

-Илми чудагона аст.

«Таърихи нақди адабии тоҷик» чиро меомӯзад?

+Таърихи пайдоиш ва таҳаввули афкори интиқодиро аз қадим то имрӯз.

-Таърихи адабиётро.

-Таърихи пайдоиши осори адабиро.

-Санъатҳои бадеиро.

Заминаҳои нақди адабӣ дар Юнонзамин?

+Илмиву эстетикӣ.

-Хунарий.

-Саҳнавӣ.

-Тафсирий.

#Аввалин нақидони адаби юнон?

+Кеснифон, Ҳеркулитус, Сукрот, Аристуфон,

-Муаррихон..

-Ҳакимон.

-Шоирон.

#Нақди Афлотун аз кадом асари ӯ сарчашма мегирад?

+Дифои Сукрот».

-«Поэтика».

-«Чумхурӣ».

-«Рисола дар боби шуаро».

Мавзӯи баҳси «Фанни шеър»-и Арасту аз чӣ иборат аст?

+Моҳият анвою фунун, аслу мабдаи шеър аз ҷиҳати нафсонӣ.

-Драматургия.

-Санаъти шоирӣ.

-Нақду наққодӣ.

Давраҳои инкишофи нақди адабии тоҷик.

+Асри миена ва нав.

-То инқилоб ва баъди он.

-То инқилоб, давраи инқилоб ва баъди он.

-То аҳди Сомониён ва баъди он.

Марҳилаҳои инкишофи нақди адабӣ?

+Ду марҳала.

-Се марҳалаи асри миенагӣ.

-Панҷ марҳалаи замони сонӣ.

-Ду марҳилаи баъди инқилоб.

Кадом заминаҳо ба инкишофи нақди асрҳои 1X-XIII мусоидат кард?

+Илмиву сиёси ва иҷтимоӣ.

-Сиёсӣ.

-Иҷтимоӣ.

-Соҳти сулолаӣ.

Муҳимтарин равияҳои нақди асрҳои 1X-XIII.

+Амалӣ ва назарӣ.

-Психологӣ. Тоҷал Ҳалавӣ.

-Фаннӣ.

-Исломи.

Заминаҳои нақди назарӣ кадомҳост?

+Кутуб ва расоили дастурии адабӣ.

-Таърихӣ.

-Нақди Рим.

-Нақди Юнон

Бургмартони нақди назарино ном баредуз?

+Юсуфи Арӯзӣ, Родуенӣ, Рашиди Ватвот, Шамси

-Қайси Розӣ

-Шаҳиди Балхӣ.

-Точал Ҳалавӣ.

Заминаҳои нақди амалиро шарҳ диҳед?

+Афкори адабии шоирон ва эҷодкорон.

-Асарҳои таърихӣ.

-Шеърӣ Рӯдакӣ

-Нуқтаи назари нависандагон

#Асари мустақилро оид ба нақди қабл аз ислом ном баред?

+Нест.

-“Ал муъҷам”

-“Фанни шеър».

-“Фанни шеър».

Намунаи нақди завқии аҳди Сомониро ном баред?

+Муқаддимаи «Шоҳнома»-и Абӯмансурӣ.

-Осори Фирӯзии Машриқӣ.

-Суханҳои Аҳмад бини Абдуллоҳи Хучистонӣ.

-Суханҳои Яъқуби Лайс

Кадом далел завқи суханшиносии аҳкоми даврро (Сомониро)

собит мекунад?

+Муносибати Наср ба шеърӣ Рӯдакӣ.

-Шоирпарварии дарбориен.

-Таваҷҷӯҳи Балъамӣ ба Рӯдакӣ.

-Мавқеи Азиддудавлаи Балъамӣ.

Нақди шоирони аҳди Сомониро ба кадом нақд махсус медонед?

+Амалӣ. Иҷтимоӣ.

-Завқӣ.

-Фаннӣ.

-Иҷтимоӣ.

Чанбаи интиқодии байти зери Шаҳидро шарҳ диҳед? Даъви

кунӣ, ки шоири даҳрам, валеқ нест, Дар шеърӣ ту на

лаззату на ҳикмату на ҷам.

+Шеър ба назари ӯ ҳам мояи тадореҳи рӯҳ ва ҳам воситаи таълим аст.

-Шаҳид лаззатро аз шароити шеър медонад.

-Шеърӣ ахлоқиро меписандад.

-Шеъре ки ҷунин нест рад мекунад.

Дар мисоли байти зер Фарруҳӣ чӣ гуна шеърро меписандад? -

Кирдори ту ба назди ҳама халқ мӯъҷаз аст, Ҷун назди шоирон сухани

саҳли маънавӣ.

+Шеърӣ ҳунармандона ва пурмаънӣ гуфташуда.

-Шеърӣ ҳаҷвӣ.

-Шеърӣ содда.

-Шеърӣ саҳли маънавӣ.

Рӯдакӣ худро чӣ гуна шоир таъбир мекунад?

+Шоири наву навгувора.

-Муаллифи ашъори лирикӣ.

-Ҳачвиясаро.

-Шоири шеърӣ ахлоқӣ .

Рӯдакӣ шеърӣ кадом шоиронро қазоват кардааст?

+Муродӣ, Шаҳид, Фароловино.

-Манучехриро.

-Дақиқӣ, Кисой, Абӯшакурро.

-Абӯзироъаро.

Шеърӣ Дақиқиро кӣ нақд кардааст?

-Фирдавсӣ.

-Рашиди Ватвот.

-Рӯдакӣ.

-Шаҳиди Балхӣ.

Намунаҳои аввалини нақди фанӣ ва луғавӣ дар аҳди

Салҷуқӣ?

+ «Қобуснома».

-«Ғоят-ул-арӯзайн».

-«Рисолаи ҳуҷаста».

-«Таҳзиб-ул-луғат».

Байти Рашиди Самарқандӣ -Шеърҳои маро ба бенамакӣ айб кардӣ, раво бувад шояд, Шеърӣ ман ҳамчу шаккару шахд аст, В-андарин ҳар ду намак нақӯ наояд...-натичаи Кадам ҳодиса аст?

+Мунозира бо Амъақи Бухорӣ.

-Бо Рӯдакӣ.

-Бо муаллифони «Чаҳор мақола».

-Бо Малики Ҳокон.

Тааббӯи Муъизӣ аз девони Унсуриву Фарруҳӣ чӣ далеле дорад?

+Эҳтиром.

-Ҳақшиносӣ.

-Воқеиятро нашинохтан.

-«Хуни девони ононро» ба гардан гирифтан.

Ҳоконӣ дар шеърӣ арабиаш хешро аз кӣ боло медонад?

+Лабиду Бухтурӣ.

-Сӯзанӣ.

-Рӯдакӣ.

-Муъизиву Саной.

Унсурӣ бо кадоме аз муонидонаш мунозира мекунад?

+Фарруҳӣ.

-Ғазоирӣ.

-Фароловӣ.

-Манучехрӣ.

Асархоеро ном баред, ки намунаи аввалини нақди насрианд?

+»Аттавассул-илатарасул»,»Атибат-ул-катиба».

-«Чаҳор мақола».
-«Тарҷумон-ул-балоға».

-Рисолаи хучаста».

«Тарҷумон-ул-балоға» асари кист?

+Муҳаммад бинни Умар Родуенӣ.

-Точал Ҳаловӣ.

-Ғазоирий.

-Аҳмади Кирмонӣ.

«Тарҷумон-ул-балоға» намунаи кадом нақд аст?

+Фаннӣ.

-Завқӣ.

-Мунозираӣ.

-Мубоҳисавӣ

Муаллифи «Тарҷумон-ул-балоға» хостгори чӣ гуна шеър аст?

-Шеъри дурусту рост.

-Шеъри дурӯғ.

-Шеъри ҳачвӣ.

-Шеъри маснӯъ.

Ҳангоми шарҳи ташбеҳ-ил-муқаро шеъри кадом шоирро нақд карда?

+Мунҷик.

-Фарруҳӣ.

-Унсурӣ.

-Амъақ.

Сабаби ба шеъри Унсуриву Фарруҳӣ истинод кардани Родуениро шарҳ диҳед?

+Мавқеи шеър ва ҳунари онон.

-Эҳтиром.

-Бадбинӣ

-Дастрас будани осорашон.

Чӣ гуна қасидаро Родуенӣ аз ибтикороти Унсурӣ медонад?

+Мунқассим.

-Ҳолӣ.

-Маснӯъ.

-Бо тақаллуф

Родуенӣ шеъри киро «поки бетафовут» мешиносад?

+Унсурӣ.

-Фарруҳӣ.

-Амъақ.

-Алавӣ.

Таърифи таловим аз назари Родуенӣ?

+Шеъри якдасту ҳамворро гӯянд.

-Баити қасида ро таловим шиносанд.

-Шеъри ҳачвиро.

-Баите хуб ва баите сустро дар як шеър таловим гӯянд.

Таловим ва мутановирро Родуенй шеър медонад, е санъат?

+Саноеъи бадеъ.

-Байти қасида.

-Истилоҳи шеърӣ.

-Шеъри мадҳӣ.

Мутановир чист?

+Зидди таловим.

-Навъи қасида

-Санъати шеърӣ.

-Байти шеъри тамом.

Кадоме аз муаллифони баъдӣ «Тарҷумон-ул-балоға»-ро интиқод кардаанд?

+Рашиди Ватвот.

-Шарофиддини Ромӣ.

-Ваҳиди Табретӣ.

-Низомии Арӯзии Самарқандӣ.

Шеъри дурӯғу рост аз назари Родуенй чӣ гуна шеър аст?

+Шеъри образнок

-Шеъри тамсилӣ.

-Шеъри ҳаҷвӣ.

-Шеъри маснӯъ.

Ҳангоми тафсири кадом санъати шеърӣ назари интиқодии Родуенй амиқ зоҳир мегардад.

+Мутановир.

-Тачнис.

-Ирсол-ул-масал.

-Иғроқ.

«Ҳадоиқ-ус-сехр»-и Рашиди Ватвот ба кадом равияи нақд маҳсуб мешавад?

+Назарӣ.

-Завқӣ.

-Мачолис.

-Фаннӣ.

Рашиди Ватвот дар шарҳи санъати ташбеҳ шеъри кадом шоирро интиқод кардааст?

+Азракиро.

-Шаҳиди Балхиро.

-Унсуриро.

-Фаррухиро.

Рашиди Ватвот тарафдори чӣ гуна таҳаллус аст?

+Таҳаллус бадеъ ва пурмаъно бошад.

-Нисбати зодгоҳ дошта бошад.

-Ба сулола ишора кунад.

-Маҳфӣ бошад.

Рашиди Ватвот ба шеъри кадом шоирон бештар истинод

мекунад?

+Унсуриву Масъуди Саъд.

-Шаҳид.

-Абӯшакур Балхӣ.

-Камолӣ.

Мулоҳизоти интиқодии Рашиди Ватвот дар кадом шакл ифода шудааст?

+Қиесу таҳлил.

-Бо шеър.

-Ҳачв.

-Истеҳсон.

Рашиди Ватвот дар мавриди шинохти шеъри саҳли мумтанеъ ба кадоме шоирони Арабу Ачам дар (эътибор) медиҳад?

+Абӯ Фиросу, Бӯхтурӣ ва Фаррухӣ.

-Унсурӣ ва Камолӣ.

-Мунчик.

-Мутанаббӣю Масъудӣ.

Рашиди Ватвот дар мисоли кадом санъати шеърӣ аз осори Азрақӣ интиқод ба амал овардааст?

+Ташбеҳот.

-Мутанофир.

-Иғроқ.

-Сачъ.

Дар мисоли кадом унсури шеърӣ Рашиди Ватвот тафовути шеъри Арабу Ачамро нишон медиҳад?

+Радиф.

-Қофия

-Санъат.

-Навъ.

Навъи нақди завқии Рашиди Ватвотро таъин кунед?

+Ҳикоят ва латифаҳо.

-Мунозира.

-Ҳачв.

-Қасида

Усули шарҳи истилохотро аз ҷониби Рашиди Ватвот бозгӯ кунед?

+Тарҷума ва тафсири истилоҳӣ.

-Тарҷума.

-Луғавӣ.

-Шарҳи луғавӣ.

Бунедгузори луғати Мусталехоти адабиётшиносиро ном баред?

+Рашиди Ватвот.

-Родуенӣ.

-Шамси Қайси Розӣ.

-Низомии Арӯзӣ.

#Шеъри хуб аз назари Рашиди Ватвот?

+Саҳл ва мумтанеъ.

-Маснўъ.

-Пуртакаллуф.

-Мадҳй.

Муаллифи «Чаҳор мақола» кист?

+Низомии Арўзии Самарқандй.

-Аҳмади Дониш.

-Балъамй.

-Муҳаммад Ғиесуддин.

Дар кадом асар аввалин бор оид ба мақоми шеърӯ шоир мълумот омадааст?

+ «Чаҳор мақола».

-«Мачмаъ-ул-наводир».

“Тарҷумон-ул-балоға».

-»Луғати Фурс».

Қарекаи (истеъдоди) наққодии Низомии Арўзиро кадом далел гувоҳ аст?

+Баҳои ў дар бораи шеъри Фирдавсй.

-Ба шеъри Рўдакй

-Ба шеъри Муиз.

-Ба шеъри Амъақ.

Воқеаи таъсири шеъри Рўдакй ба амири Сомонй далели чй гуна нақд аст?

+Завқй.

-Амалй.

-Назарй.

-Нақди мачолис.

Назари Низомии Арўзй оид ба шеър ба ақидаи кадоме аз ҳукамо қаробат дорад?

+Ба Арасту.

-Ба Рашиди Ватвот.

-Ба Ҳусайн Воизи Кошифй.

-Ба Сукрот.

Шоирй аз назари Низомии Арўзй чист?

+Фан.

-Пеша.

-Чодугарй.

-Рўҳшиносй.

Ақидаи Насриддини Тўсй дар бораи шеър дар кадом асари ў ифода шудааст?

+ «Асос-ул-иктибос».

-«Ҳадоиқ-ус-сеҳр».

-«Қобуснома».

-«Чаҳор мақола».

Насриддини Тўсӣ чиро аз муҳимоти шеър медонад?

+Тахайюл.

-Вазн.

-Қофия.

-Маънӣ.

Таҳайюл дар фаҳмиши имрӯза.

+Образноқӣ.

-Ҳаёл.

-Образ.

-Фантазия.

Аввалин касеро ном баред, ки дар таърихи нақд бадеият ва образноқиро аз муҳимоти адабиёт шинохтааст?

+Насриддини Тўсӣ.

-Точал Ҳаловӣ.

-Рашиди Ватвот.

-Низомии Арӯзӣ.

Моддаи шеър аз нигоҳи Насриддини Тўсӣ чист?

+Сухан.

-Санъат.

-Вазн.

-Қофия.

Асари Насриддини Тўсиро, ки дар боби вазни шеър баҳс мекунад, зикр кунед?

+»Меър-уд-ашъор».

-«Луғати фурс».

-«Тарҷумон-ул-балоға».

-«Чамъи мухтасар».

Назари Қайковус дар боби шоирӣ ва дабирӣ#

+Қабул медорад.

-Рад мекунад.

-Хормоя мешиносад.

-Нолозим медонад.

Кадоме аз санъатҳои бадеиро Қайковус дар номанависӣ наметанисад?

+Сачъро.

-Иқроқро.

-Иҳомро.

-Талмеҳро.

Қайковус дар кадом асараш аз боби шеърӯ шоирӣ ва дабирӣ сухан мекунад?

+«Қобуснома».

-«Таърихи ҷаҳонкушо».

-«Футувватнома».

-«Марҷумон-ул-балоға».

Назарияи суфия дар нақди шеър ба андешаи кӣ мемонад?

+Низомии Арӯзӣ.

-Рашиди Ватвот.

-Родуенӣ.

-Тӯсӣ.

Нақди суфия ба кадом намуди шеър мавқеъ медиҳад?

+Ғазал.

-Ташбиб.

-Қасида

-Тарчеъбанд.

Ҳоконӣ кадоме аз шоиронро саҳт танқид мекунад?

+Рашидиро.

-Анвариро.

-Абуабӯлои Ғанҷавиро.

-Унсӯриро.

Низомӣ чӣ гуна шеърро меписандад?

+Шеърро, ки ҳам шакл ва ҳам маънии барҷост.

-Шеъри ахлоқӣ .

-Шеъри пурдурӯғ.

-Шеъри мадҳӣ.

Байти зерро дар ҳаққи Низомӣ кӣ гуфтааст? Ғазалҳои Низомиро ғизолон, Зада бар нағмаҳои ҷангу нолон.

+Низомӣ.

-Чомӣ.

-Рашидии Самарқандӣ.

-Анварӣ.

Дар «Ғаршаспнома» Асадӣ киро интиқод мекунад?

+Фирдавсро.

-Низомиро.

-Ҳокониро.

-Рӯдакиро.

Муаллифи байти зерро шиносед? Шоири мулфиқ манам, хони маъонӣ марост, Резахӯри хони ман – Рӯдакиву Унсӯрӣ.

+Ҳоконӣ.

-Низомӣ.

-Абуабӯлои Ғанҷавӣ.

-Рашиди Ватвот.

Ба байти – Нӯҳ курсии фалак ниҳад андеша зери пой, То бўса бар рикоби Қизил Арслон диҳад – и Заҳири Форобӣ кӣ ҷавоб гуфта?

+Саъдӣ.

-Хусрав.

-Ҳофиз.

-Ҳамд.

Муаллифи байти зерро муайян кунед? Пеш аз ин ғар шоирон буданд ҷун Ибни Ямин, Шоире қодиртар аз вай ин замон боре нахост.

+Ибни Ямин.

-Толиби Омӯлӣ

-Хоқонӣ.

-Имод.

Муаллифи тазкираи «Лубоб-ул-албоб»-ро ном баред?

+Муҳаммад Авфӣ.

-Точал Ҳаловӣ.

-Шарафиддини Ромӣ.

-Мачди Хавофӣ.

«Лубоб-ул-албоб» аз чанд боб иборат аст?

+Дувоздаҳ боб.

-Чаҳор боб.

-Шаш боб.

-Ездаҳ боб.

Дуввумин тазкираи адаби форсиро ном баред?

+»Тазкират-уш-шуаро».

-«Чаҳор мақола».

-«Анис-ул-ушук».

-«Ҳабиб-ус-сияр»

Кадом тазкиранавис ба қасида и «Бӯи чӯи Мӯлиен» баҳо дода?

+Давлатшоҳи Самарқандӣ.

-Низомии Арӯзӣ.

-Шарафиддини Ромӣ.

-Мутрибӣ.

Давлатшоҳ сабки эҷоди кадом шоиронро таън кардааст?

+Анварӣ, Асир, Хоқонӣ.

-Чомӣ.

-Асадӣ

-Низомӣ.

Давлатшоҳ кадоме аз шоирони ҳамосасароро беш меситояд?

+Фирдавсӣ.

-Чомӣ.

-Асадӣ.

-Низомӣ.

«Ал-мӯъҷам» асари кист?

+Шамси Қайси Розӣ.

-Шарафиддини Ромӣ.

-Родуенӣ.

-Низомии Арӯзӣ.

Шамси Қайси Розӣ чӣ гуна шеърро меписандад?

+Шеъри андешида, пурмаънӣ мавзуни беқофия.

-Шеъри мутакаллифона.

-Шеъри ҳачвӣ.

-Шеъри фалсафӣ.

Муҳимтарин унсури шеър аз назари муаллифи «Ал-мӯъҷам».

+Мазмун.

-Қофия.

-Радиф.

-Андеша.

Шеър дар асли луғат чӣ маънӣ дорад?

+Дониш.

-Санъат.

-Ҳунар.

-Касб.

-# Шеъри мавзун чӣ гуна шеър аст?

+Шеъри қофия.

-Шеърӣ ҳаҷвӣ.

-Шеъри вазндор.

-Шеъри халангез.

Шеъре, ки ифодаи «Ҳуруфи охири он ба яқдигар монанди» чӣ маънӣ дорад?

+Шеъри қофиядор.

-Байтҳои ҳамвазнро гӯянд.

-Маънии шеърро гӯянд.

-Радиф.

Шамси Қайси фарқи назму насрро дар чӣ мебинад?

+Дар маънӣ.

-Дар мазмун.

-Дар вазн.

-Дар ҳаҷм.

Чӣ гуна суҳанро Шамси Қайс шеър наметонад?

+Суҳани беқофияро шеър нашморанд.

-Суҳани бевазнро.

-Шеъри берадифро.

-Шеъри ҳаҷвиро.

Адовати (асбоби, воситаи) шеър аз назари Шамси Қайси Розӣ кадом аст?

+Калимоти саҳеҳ.

-Мазмун.

-Қофия.

-Таҳайюл.

#Нақди Шамси Қайс чӣ гуна аст?

+Назарӣ.

-Амалӣ.

-Завқӣ.

-Истеҳсонӣ (писандидан, таҳсину таъриф).

Шамси Қайс чиро муқаддимаи шоирӣ медонад?

+Луғат, таркиботи саҳеҳ, дониستاني асосҳо ва сулуки шоирон

-Донишро.

-Асосҳои назарии шеърро.

-Таърихи адабиётро.

VIII. ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. –Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.–Т.:Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.
14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16

августдаги “Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 343-сонли Қарори.

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 январдаги “Олий таълимнинг Давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2001 йил 16 августдаги “343-сонли қорорига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги 3-сонли қарори.

III. Махсус адабиётлар:

1. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XI-XII. -Душанбе: Дониш, 1983.
2. Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX. -Душанбе: Маориф, 1999.
3. Абдуллоев А., Саъдиев С. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри XI ва асри XII. – Душанбе: Ирфон, 1986.
4. Р. Ҳодизода, У.Каримов, С.Саъдиев. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XII-XIX ва ибтидои асри XX. (Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий) Душанбе: Маориф, 1988.
5. Бертельс Е.Э. История литературы и культуры Ирана. Избранные труды. - Москва, 1988.
6. С.Саъдиев. Адабиёти тоҷик дар асри XII. Монография. - Душанбе: Дониш, 1985.
7. Каримов У. Адабиёти тоҷик дар асри XVI. -Душанбе: Дониш, 1985.
8. Ҳалимов С. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик. Васоити таълим (Аз давраи қадим то асри XIII). -Самарқанд, 1985.
9. Ҳалимов С. Таърихи адабиёти мумтози тоҷик. (Давраи қадим). - Самарқанд, 2005.
10. Ҳалимов С. Адабиёти тоҷик дар асри X (Васоити таълим). - Самарқанд, 1999.
11. Ҳалимов С. Таърихи адабиёти мумтози тоҷик (асрҳои IX-X). - Самарқанд, 2005.
12. Ҳалимов С. Хусусиятҳои жанрии адабиёти тоҷик дар асри X. Самарқанд, 1997.
13. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1 (2). -Душанбе: Маориф, 1987.
14. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2. -Душанбе: Маориф, 1989.
15. Абдуллоев А. Адабиёти форс-тоҷик дар нимаи аввали асри XI. – Душанбе: Дониш, 1979.

16. Абдуллоев А., Саъдиев С. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри XI ва асри XII. – Душанбе: Ирфон, 1986.
17. Забехулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 2. – Техрон, 1336.
18. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2. – Душанбе: Маориф, 1989.
19. Ҳамроев Ҷ. Таърихи танқиди адабии тоҷик. – Душанбе, 2006
20. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи II асри XIX. – Душанбе, 1968.
21. Ҳодизода Р, Каримов У, Саъдиев С. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX. – Душанбе: Маориф, 1988.
22. Ҳодизода Р. Аҳмади Дониш. – Душанбе: Ирфон, 1976.
23. Раҷабӣ М. Ислом: ҷадидия ва инқилоб. – Душанбе: Дониш, 1997.
24. Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У., Ризаев Ш., Аҳмедов С. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти-Тошкент: Маънавият, 2004.
25. Қосимов Б. Миллий уйғониш. – Тошкент, Маънавият, 2002.
26. Каримов Ғ. Ўзбек адабиёти таърихи. (XIX асрнинг иккинчи ярмидан XX аср бошларигача) 3 китоб. – Тошкент: Ўқитувчи, 1976.
27. Болтабоев Ҳ. Фитрат ва жадиличилик. – Тошкент, 2007.
28. Ҳўжакулов С. Ташаккули жанрҳои адабиёти маорифпарварӣ ва таҷаддудхоҳии тоҷик. – Тошканд: Фан, 2008.
29. Бобоев Ю. Эстетика ва қадамҳои назму насри тоҷик. – Душанбе: Адиб, 1988.
30. Мусулмонқулов Р. Анъана ва навоарӣ. – Душанбе: УДТ, 1985.
31. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990.
32. Самадов А. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. – Самарқанд: нашри Университети давлатии Самарқанд, 2000.
33. Умунов Х. Адабиёт назарияси: Ўқув қўлланма. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2001.
34. Хализев В.Е. Теория литературы. Изд. второе. – Москва: Высшая школа, 2000.
35. Отахонова Х. Таҳаввули жанри достон дар назми муосири тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1983.
36. Давронов С. Омӯзиши вазни шеърӣ тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, 1989.
37. Мирон Т., Хоҷаев Қ., Исломов Ш. Методикаи таълими адабиёти тоҷик. Душанбе: Маориф, 1991.
38. Мирон Т. Таълиму таҳлили асарҳои лирикӣ- Душанбе: Маориф, 1992.

39. Истамова М. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. Қисми 1 – Самарқанд: Донишгоҳи давлатии Самарқанд, 2003.
40. Истамова М. Масъалаҳои муҳими таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои 5–9. Самарқанд, 2008.
41. Истамова М. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. қисми 2 (Синтаксис).– Самарқанд, 2010.
42. Истамова М., Адашуллоева Г. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. (Дар асоси технологияи нави таълим). – Самарқанд, 2015.
43. Хочаев И. Методикаи мухтасари забони тоҷикӣ. -Душанбе, 1995.

IV. Интернет сайтлар:

1. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги.
2. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.
3. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш Бош илмий-методик маркази.
4. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet.
5. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси.
6. <http://yandex.ru/yandsearch?text=Адабиёти+тоҷик&clid=&lr=10334>
7. http://bse39.medtour.info/podrobno/tadzhikskiy_yazyk~76818.htm
8. http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=698506
9. <http://toptjk.com/reftj/tojiki/357-abdurahmoni-chomi.html>
10. [bestdomen.com>mirzo-tursunzoda.html](http://bestdomen.com/mirzo-tursunzoda.html)
11. <http://bestdomen.com/mirzo-tursunzoda.html>
12. <http://shahri-khurshed.blogspot.ru/>
13. [tg.wikipedia.org>](http://tg.wikipedia.org)
14. [toptjk.com>reftj/tojiki/336-savolnomai-test-az-...](http://toptjk.com/reftj/tojiki/336-savolnomai-test-az-...)
15. <http://www.skachatreferat.ru/>